

Порадник практичного психолога

Книга скачана с сайта <http://e kniga.in.ua>

Издательская группа «Основа» —
«Электронные книги»

УДК 159.922 (07)

ББК 88.8+74.1

М26

Серію «Дошкільний навчальний заклад. Психологія виховання»
засновано у 2007 році

У посібнику використано фотоматеріали, які ілюструють роботу
практичного психолога ДНЗ № 17 «Лелеченька» міста Красноград
Харківської області І. Д. Щербак

М26 **Марінушкіна О. Є.** Порадник практичного психолога /
О. Є. Марінушкіна, Ю. О. Замазій. — Х.: Вид. група «Основа», 2007. —
240 с. — (Дошкільний навчальний заклад. Психологія виховання).

ISBN 978-966-333-606-0.

Посібник висвітлює всі аспекти роботи практичного психолога дошкільного
навчального закладу, а саме: ведення документації, звітність, зміст роботи, органі-
зацію робочого місця, діагностичні обстеження дітей, корекційну та просвітницьку
роботу з батьками, вихователями та дітьми.

Для практичних психологів, керівників та методистів дошкільних навчальних
закладів.

УДК 159.922 (07)

ББК 88.8+74.1

ISBN 978-966-333-606-0

© О. Є. Марінушкіна, Ю. О. Замазій, 2007
© ТОВ «Видавнична група “Основа”», 2007

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО	6
ЧАСТИНА I. ПРАКТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ОСВІТИ.	8
Мета та основні завдання соціально-психологічної служби в системі освіти	8
Мета і завдання психологічної служби дошкільного навчального закладу	9
Проблеми, які очікують на практичного психолога-початківця	10
Організація робочого місця практичного психолога	16
Ведення документації	25
Морально-етичні принципи професійної етики практичного психолога	29
Основні напрями роботи практичного психолога з дітьми	33
Психодіагностична робота	33
Корекційна робота з дітьми	40
Розвивальна робота	50
Профілактична робота	52
Напрями роботи з педагогічним колективом дошкільного закладу	52
Психологічна діагностика	52
Психологічна просвіта та психологічна профілактика	53
Психологічне консультування дітей	54
Робота практичного психолога з батьками дошкільників	55
Психологічна діагностика	55
Психологічна освіта	55
Вимоги до освітньої роботи	56
Профілактична корекція	57
Психологічне консультування батьків	58
Організаційно-методична робота практичного психолога	59
Психологічна корекція як вид діяльності	60
Психологічна корекція та її види	63
Принципи створення корекційних програм	63

ЧАСТИНА II. ПРАКТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ДИТИНСТВА.

ДОШКІЛЬНЕ ДИТИНСТВО	66
Психічний розвиток дітей дошкільного віку в нормі	66
Психологічна характеристика розвитку дитини двох — трьох років	69
Психологічна характеристика розвитку дитини трьох — чотирьох років	71
Психологічна характеристика розвитку дитини чотирьох — п'яти років	72
Психологічна характеристика розвитку дитини п'яти — шести років	73
Психологічна характеристика розвитку дитини шести — семи років	74
Кризові періоди дитинства. Криза дитини трирічного віку	76
Особливості перебігу вікової кризи	77
Концепція вікових стадій розвитку дитини згідно з дослідженнями Памели Левін	78
Особливості розвитку дитини на кожній із стадій	79
Особливості виховання дитини на різних стадіях розвитку	81
Проблеми розвитку дошкільників та труднощі їхнього виховання	85
Психологічне забезпечення процесу адаптації дитини до дошкільного закладу	88
Труднощі адаптації дитини до умов дошкільного закладу	92
Дитячі страхи	95
Формування соціально спрямованої поведінки	96
ЧАСТИНА III. РОБОТА ПСИХОЛОГА	
З ДІТЬМИ «ГРУПИ РИЗИКУ»	99
Гіперактивні діти	99
Спостереження за гіперактивною дитиною	101
Правила роботи з гіперактивними дітьми	103
Агресивні діти	104
Портрет агресивної дитини	108
Тривожні та сором'язливі діти	112
Портрет тривожної дитини	116
Аутичні діти	117
Портрет аутичної дитини	117
Труднощі в розвитку дошкільників	119

Правила побудови стилю поведінки з дітьми «групи ризику» (поради батькам, вихователям, психологам)	121
З неспокійною дитиною	121
З конфліктною дитиною	122
Із сором'язливою дитиною	122
Із замкнутою дитиною	123
З агресивною дитиною	123
ЧАСТИНА IV. ВІДПОВІДІ НА ЗАПИТАННЯ	124
Звернення до психолога	124
Післямова	133
ДОДАТКИ	134
Додаток № 1	134
Додаток № 2	138
Додаток № 3	143
Додаток № 4	151
Додаток № 5	160
Додаток № 6	164
Додаток № 7	170
Додаток № 8	174
Література	237

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Дитячий практичний психолог має справу з дітьми різного віку. Він спостерігає за ними в процесі їхнього розвитку. На очах психолога діти переходять від одного ступеня онтогенезу до іншого, більш високого. Допомогти їм у цьому — одне з найскладніших завдань психолога.

Л. С. Виготський розглядав певний вік як відносно замкнутий період розвитку людини. Значення цього періоду визначається його місцем в циклі розвитку, на якому загальні закономірності розвитку щоразу набувають своєрідного якісного прояву. Вікові особливості вказують на напрям розвитку, спільний для всіх дітей, і мають найхарактерніші риси. Той або інший вік сенситивний щодо розвитку не тільки певних психічних процесів і властивостей, психологічних якостей особистості, але й щодо діяльності певного типу.

Складність психологічного віку полягає в тому, що він відбиває психологічні реалії сьогодення, ціннісне значення яких визначається потребами дня завтрашнього (І. В. Дубровіна).

Саме повноцінне проживання дитиною кожного вікового періоду підготує її до переходу до наступного вікового рівня, дозволить сформуватися у неї необхідним для цього психологічним новоутворенням. В основі сприятливих психологічних для цього умов лежить реалізація принципу «зони найближчого розвитку» (за Л. С. Виготським). Використання цього принципу в розробці психолого-педагогічних програм дозволяє проектувати такий рівень розвитку, якого дитина може досягти найближчим часом.

Структурні розділи посібника самодостатні й одночасно логічно взаємопов'язані. Їх взаємозв'язок обумовлений тим, що основні методи, аспекти, проблеми, принципи роботи, поради молодим і досвідченим фахівцям знайшли своє відображення у кожному з розділів. Автори неодноразово акцентують на них увагу читача, оскільки вважають їх дуже важливими.

За результатами вивчення досвіду практичних психологів дошкільних установ можна стверджувати, що їхня діяльність дуже різноманітна за розумінням ними значення своєї професійної діяльності, за формами і методами її здійснення, й вона вимагає від психолога осмислення та узагальнення своїх завдань і цілей.

Відомо, що практичний психолог дошкільного навчального закладу має справу з вихователями, батьками та дітьми, що мають різний статус, освіту

тощо. Причому кожна людина, з якою взаємодіє психолог, індивідуальна, унікальна, володіє тільки їй властивими рисами і якостями особистості.

Але важливо усвідомити той факт, що індивідуальність психолога безпосередньо впливає на його професійну майстерність. У зв'язку з цим не можна не погодитися з висловлюванням І. В. Дубровіної: «Практичний психолог якоюсь мірою визначає “зону найближчого розвитку” людей, які його оточують. Діапазон цієї “зони” може бути вельми широким».

Саме тому буває складно зрозуміти й належним чином оцінити діяльність дитячого психолога. Недостатньо обізнані в психології люди оцінюють його діяльність за зовнішніми і не завжди суттєвими показниками: за кількістю обстежуваних дітей, наданих рекомендацій, проведених консультацій, відвіданих заходів тощо. Все це, звичайно, важливо й необхідно робити. Але нерідко не приділяється уваги та не оцінюється головне — які і як саме відбуваються перетворення в людях (дітях, вихователях, батьках) під впливом діяльності психолога у міжособистісній взаємодії дітей і дорослих в системі навчання і виховання в цілому.

Пропоноване видання має на меті надати реальну допомогу практичним психологам дошкільних навчальних закладів. У ньому висвітлюються всі аспекти їхньої діяльності, а саме: ведення документації, звітність, зміст роботи, організація робочого місця, діагностичні обстеження дітей, корекційна та просвітницька робота з батьками, вихователями та дітьми.

Частина I

ПРАКТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ОСВІТИ

МЕТА ТА ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ В СИСТЕМІ ОСВІТИ

Розвиток практичної психології і соціальної педагогіки в системі освіти, створення соціально-психологічного забезпечення навчально-виховного процесу пов'язані насамперед із загальними потребами суспільства, необхідністю гуманізації й психологізації змісту освіти. Звернення до особистості дитини, її індивідуальності вимагає розробки професійних засобів психологічного супроводження всіх процесів, які сьогодні відбуваються. По-перше, це супровід розвитку особистості кожної дитини, по-друге, постійне оновлення змісту навчально-виховного процесу й управлінської діяльності закладу освіти, по-третє, це експертиза та психологічне супроводження інновацій та технологій, які впроваджуються в систему освіти на всіх її рівнях.

Психологічна служба діє з метою збільшення ефективності навчально-виховного процесу, своєчасного виявлення труднощів, проблем та умов індивідуального розвитку особистості, корекції міжособистісних стосунків усіх учасників педагогічного процесу, профілактики відхилень в індивідуальному розвитку та поведінці. Її метою є максимальне виявлення творчих здібностей дитини та створення умов для їх розвитку, формування здорового способу життя, подолання кризових життєвих ситуацій тощо.

Психологічна служба в системі освіти є складовою частиною державної системи охорони психологічного здоров'я молодших громадян України і діє з метою виявлення і створення соціально-психологічних умов розвитку особистості згідно з Положенням про психологічну службу в системі освіти України (*див. додаток № 4*).

Виходячи з цього, цілями діяльності соціально-психологічної служби в системі освіти є:

- соціально-психологічне забезпечення процесу реформування освіти на рівні дошкільного закладу;

- здійснення психологічної експертизи, соціально-психологічної корекції, соціальної реабілітації дітей дошкільного віку;
- психологічна просвіта учасників навчально-виховного процесу: медичних працівників, дітей, батьків.

Основними завданнями практичного психолога дошкільного закладу є такі:

1. Забезпечення якісного психологічного супроводу процесу навчання учнів. Зокрема, здійснення діагностики готовності дітей до навчання у школі та проведення психолого-педагогічної корекції тих дітей, які виявились ще не готовими до навчання або відстають у навчанні. Виявлення та розвиток здібностей та обдарованостей дитини, і на підставі цього — підбір професійної орієнтації.
2. Науково-методичне і практичне забезпечення корекційно-розвивальної та реабілітаційної роботи. Зокрема, діагностика особистісного розвитку, ціннісних орієнтирів і соціального статусу дітей, виявлення вад і проблем соціального розвитку дитини; розробка і психологічне забезпечення корекційно-розвивальної та реабілітаційної роботи з учнями.
3. Орієнтація виховної роботи на соціально-психологічну профілактику негативних явищ в дитячому середовищі, превентивну освіту, профілактику девіантної і ризикованої поведінки підлітків, зокрема профілактика наркоманії, алкоголізму, поширення ВІЛ/СНІДу та хвороб, що передаються статевим шляхом, бродяжництва, безпритульності, насильства, незаконних форм дитячої праці тощо.
4. Здійснення соціально-педагогічної реабілітації дітей, які зазнали різних форм насильства, були втягнуті у протиправні дії, наркоманію, незаконні види праці; які з тих чи інших причин не відвідують навчальний заклад, підпали від вплив псевдорелігійних культів, знаходяться у скрутному життєвому становищі тощо.
5. Підвищення ефективності діяльності, розробка і впровадження новітніх методик, методів і технологій роботи практичних психологів і соціальних педагогів.
6. Розвиток мережі та організаційно-правове забезпечення діяльності служби.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ ДОШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Орієнтація освіти на гуманістичні принципи навчання і виховання дитини та забезпечення відповідних умов допомагають створенню відповідної моделі соціальної компетентності людини, яка б дозволяла їй оптимально вирішувати складні питання своєї життєтворчості, успішно досягати індивідуальних і суспільних цілей.

Одним із найважливіших етапів є дошкільний період життя. І саме тому психологічне забезпечення розвитку дитини у дитячому садочку, її навчання й виховання набувають великого значення у подальшому житті кожної особистості.

Постановка проблеми саме таким чином призводить не тільки до визначення головних цілей і завдань психологічної служби дошкільного навчального закладу, але й дозволяє розробляти та впроваджувати різні моделі розвитку та діяльності психологічної служби.

Зміст і система роботи зумовлюють низку основних вимог до організації служби. До цих вимог належать:

- застосування специфічних методів і прийомів впливу на поведінку людини, що потребують високого професіоналізму;
- висока відповідальність спеціалістів за результати діагностично-корекційної роботи та за надані ними рекомендації;
- анонімність у роботі та необхідність дозованого надання інформації фахівцям різного профілю, батькам, дітям;
- робота з дітьми, що перебувають у складній життєвій ситуації, у стані депресії, стресу, конфлікту, мають певні органічні або психічні захворювання, відрізняються від інших нестандартними формами поведінки.

Змістом діяльності практичного психолога дошкільного закладу є охорона психічного здоров'я всіх учасників педагогічного процесу дошкільного закладу. Основним змістом роботи практичного психолога та соціально-педагога є проблема клієнта, його життєва ситуація. Клієнтом може бути дитина, вихователь, батьки, адміністрація закладу.

Проблеми, які очікують на практичного психолога-початківця

У процесі адаптації практичного психолога до умов конкретного дошкільного закладу в нього складається певна система стосунків з учасниками педагогічного процесу: адміністрацією, педагогами, дітьми й батьками. Взаємини, що надалі впливатимуть на ефективність діяльності психолога, вимагають від нього особливої уваги.

Перша бесіда із завідуючим дошкільним закладом допомагає визначити пріоритети в діяльності психолога, з'ясувати очікування і виявити потенційні можливості обох сторін. Обговорюються функціональні обов'язки психолога, складається посадова інструкція фахівця, яка надалі регулюватиме його діяльність.

Посадова інструкція містить:

- загальні положення;
- обов'язки практичного психолога;
- права практичного психолога;

- відповідальність практичного психолога;
- взаємостосунки.

Приклад складання посадової інструкції можна знайти в розділі «Додатки». Необхідно пам'ятати, що обсяг роботи психолога безпосередньо залежить від його кваліфікаційного рівня і кількості ставок у навчальному закладі. Згідно з листом Міністерства освіти і науки України від 15.06.2004 р. № 1/9-324 навантаження практичного психолога залежить від кількості груп в дошкільному закладі (*див. додаток № 1*).

Під час першої зустрічі із завідуючим дошкільним навчальним закладом необхідно обговорити також і графік роботи педагога-психолога.

У процесі безпосередньої діяльності практичного психолога до посадової інструкції можуть вноситися зміни, що дозволяє чіткіше вибудувати систему його роботи. Це цілком закономірно, і тому слід застосовувати.

Під час першої бесіди з адміністрацією психологу необхідно обговорити тимчасові межі адаптаційного періоду. Зазвичай він складає два місяці. Цей час відводиться для первинного поверхневого ознайомлення фахівця з проблематикою взаємостосунків у колективі, налагодження контактів, вивчення контингенту вихованців та їхніх батьків, аналізу звернень, вивчення діяльності попередника.

Почуття безпорадності

Кожний психолог, який приходить у новий колектив, стикається з низкою типових для більшості його колег проблем.

Перше, що відчуває молодий фахівець, — це розгубленість. Здається, що зробити треба багато, а часу — обмаль. Слід зупинитися і не впадати в паніку, адже хапаючись за вирішення всіх проблем одночасно, бажаючи показати себе грамотним фахівцем, за декілька тижнів початківець доводить себе до виснаження, і як наслідок — захворює і йде на лікарняний.

Розпочинати свою роботу слід з того, що виходить найкраще: провести діагностичне обстеження дітей згідно з планом, обладнати кабінет, куточок психологічного розвантаження для педагогів. Вирішувати проблеми слід поступово, у міру їх виникнення!

Входження до педагогічного колективу

Фахівець, який працює в педагогічному колективі, має вирішити для себе: яку позицію зайняти, налагоджувати дружні взаємостосунки з колективом чи зберігати нейтралітет. Для початку психолог повинен виявити, які стосунки склалися між працівниками дошкільного закладу, розібратися в тонкощах взаємостосунків у жіночому колективі.

За характером взаємостосунки поділяються на декілька ліній:

- завідувача — методист;
- завідувача — колектив, педколектив;

- завідувача — окремі фахівці (логопед, психолог, керівники гуртків тощо);
- окремі фахівці — педагоги груп;
- педагог-напарник — педагог-напарник.

Необхідно виявити нюанси взаємостосунків, існуючих в кожній із ліній, проаналізувати їх, виділити проблемні зони. Психологові найкраще дотримуватись нейтральної позиції (мета-позиції), слідкувати за тим, щоб не підпасти під вплив будь-якої з груп, особливо коли йдеться про конфлікт. Уміння розпізнавати людей — найцінніша навичка, яка набувається лише в результаті спілкування.

Проблема «особистісного» дорослішання

Професійна схильність до рефлексії сприяє тому, що психолог починає помічати та відчувати суттєві зміни у власному світогляді, у своїх поглядах на події та речі. Такі зміни не завжди радують його. Але вони неминучо відбуваються і, як правило, мають позитивні результати для особистості психолога. Слід бути готовим до таких змін і приймати їх належним чином.

Проблема налагоджування контактів з дітьми та їхніми батьками

Ця проблема може вирішуватись за допомоги педагогів-вихователів. Якщо стосунки між психологом і ними склались позитивні, педагоги за необхідності або у разі виникнення проблем порадять батькам звернутися по допомогу до психолога. Але психолог і сам повинен потурбуватися про себе: помістити відповідну інформацію для батьків (свій графік роботи, відомості щодо вікових та психологічних проблем, проведеного діагностичного обстеження дітей і можливість спілкування з психологом з приводу його результатів у години прийому тощо).

Повне «занурення» в роботу (проблема професійного вигорання)

Часто молоді фахівці віддають роботі всі свої сили й час. Таке завзяття справляє приємне враження на адміністрацію, однак для самого фахівця воно небезпечно перевантаженнями, порушенням балансу між роботою і особистим життям. Крім того, з часом «запал початківця» згасає, й керівництво дивується й обурюється через те, що фахівець завершив роботу вчасно.

У разі виникнення «виробничої необхідності» (об'їзди, перевірки тощо, якими рясніє життя дошкільного закладу) слід залишитися після роботи і надати допомогу тим, хто її потребує.

Якщо психолог обирає саме такий стиль своєї роботи, то через дуже короткий час на нього очікує проблема професійного вигорання.

Критичне ставлення педагогів та батьків до віку (читай — «наявності досвіду») психолога

Своє небажання звертатися по допомогу до психолога деякі педагоги і батьки мотивують його молодістю. В такому випадку у пригоді стане почуття гумору. Одна розумна жінка-психолог на подібний закид стосовно віку відповіла: «А у нас, психологів, професійний обов'язок — виглядати молоді!»

Таким чином, перші кроки психолога в колективі — період відповідальний і важкий. Від того, як фахівець себе зарекомендує, залежить успішність його подальшої роботи.

Для побудови власної моделі діяльності психологу важливо виявити очікування педагогів, їхні уявлення про роботу психолога. Це можна зробити під час безпосередніх бесід з педагогами, а також проводячи власні спостереження. Краще, якщо психолог сам завітає до педагога в групі. Не варто ставити педагогові прямі запитання. Під час таких бесід «впливає» багато підводних камінців, непомітних на перший погляд: особистісні особливості педагога, особливості його взаємостосунків з адміністрацією, цінності колективу, система роботи з батьками, професійна позиція педагога, його ставлення до дітей тощо. Завдання психолога — виділити важливе для себе. Поспілкуватись необхідно з кожним співробітником закладу, включаючи і помічників вихователів.

Якщо психологічна служба в закладі вже діяла, новому фахівцеві необхідно проаналізувати закономірності її функціонування, плани, документацію, особливості взаємостосунків, що склалися у попереднього психолога з колективом. Нераціонально змінювати існуючу систему, слід використовувати її, взявши до уваги її позитивні моменти і позбавившись негативних.

Якщо психологічна служба в закладі — нововведення, необхідно ознайомити колектив з особливостями роботи психолога, напрямками і формами його діяльності, його можливостями й очікуваннями. Таке знайомство можна провести у формі групової консультації, семінару, ділової гри.

Під час першого року діяльності психолог повинен надавати особливій уваги роботі з педагогами. Побудувавши позитивну взаємодію з педагогами, психолог отримує можливість найефективнішого вирішення цілої низки проблем. Для того, щоб зацікавити педагогів, залучити їх до бесід в неформальній обстановці, можна використовувати «сюрпризні моменти»: письмові запрошення, конкурси, психологічні ігри. Важливо, щоб такі неформальні бесіди проходили чітко за планом. Психолог повинен досягати мети, спрямовуючи хід бесіди в потрібне русло.

Психологу слід якомога частіше бути в групах. Педагоги повинні усвідомити, що психолог — це помічник, а не контролер. Створена атмосфера довіри виключає тиск на педагогів з боку психолога. Адже метою

діяльності як педагога, так і психолога є створення сприятливих умов для розвитку дитини, забезпечення її благополуччя, а різниця в їхній діяльності полягає лише в засобах досягнення цієї мети.

Багато залежить від моделі поведінки психолога у закладі.

У книзі М. Р. Бітянкової «Організація психологічної роботи в школі» виділяється кілька моделей міжособистісних стосунків психолога і педагогів, що складаються між ними в повсякденному спілкуванні. Їх, з деякими корективами, можна спостерігати і в умовах функціонування дошкільного закладу.

- **Модель поведінки «При завідуючій».** За такої позиції психолог стає особистим психотерапевтом адміністратора. Як наслідок — ділові стосунки підміняються особистими, стосунки з педагогами перестають бути довірливими. Така позиція психолога від самого початку є неефективною і призводить до ускладнень в подальшому, оскільки спроба змінити її викликає порушення ділових стосунків. Хоча така позиція й дозволяє психологу реально впливати на педагогічний процес, для самого психолога вона матиме найжальгідніші наслідки: він стане об'єктом пліток, на нього будуть часто скаржитись, а його невдачі будуть радувати недоброзичливців. За таких умов найдієвішими методами впливу на колектив залишаються лише адміністративні заходи, а вони лише знижують ефективність психологічної роботи.
- **Модель поведінки «Найрозумніший».** За наслідками вона подібна до першої, але на відміну від неї провокується стилем поведінки самого психолога. Ця модель викликає яскраво виражене іронічне ставлення з боку педагогів з великим стажем, стиль спілкування яких характеризується авторитарністю та агресивністю. У разі виникнення проблеми, вони часто знімають з себе відповідальність, звертаючись до психолога з вимогою «зробити що-небудь». Подібна реакція виникає у педагогів у відповідь на шляхетне бажання психолога «навчити, як треба», на використання ним наукової термінології, часто незрозумілої педагогам, а також на зайву критичність стосовно того, як будувалася діяльність дошкільного закладу до його приходу. У будь-якому випадку така позиція не є ефективною.
- **Модель поведінки «Сам по собі».** За такої позиції психолог фактично не є учасником психологічного процесу, всі знають про його існування, але нікому не зрозумілий зміст його діяльності. Працює він час від часу й епізодично. Він не зрозумілий для колективу. І якщо спершу колектив проявляє цікавість до діяльності психолога, то надалі інтерес поступово зникає і про цього фахівця забувають. Така позиція психолога може бути вигідною, з одного боку, для адміністрації, яка не зацікавлена у втручанні у звичний перебіг справ, а з іншого, псевдопсихологам, які з якої-небудь причини не хочуть або не вміють працювати.

- **Модель поведінки «Один з нас».** Така позиція психолога надає можливість встановити рівноправні стосунки з педагогами, активно підключитися до загальної системи діяльності, підвищуючи її ефективність. Однак поряд із цим існує небезпека бути залученим до емоційних міжособистісних контактів педагогів, які не завжди мають позитивне забарвлення. За такої позиції буде важко зберегти нейтралітет як основний принцип діяльності психолога.
- **Модель поведінки «Чарівна паличка».** Надавання допомоги, яка ні в якому разі не є психологічною (зокрема виконання всіляких прохань і доручень як адміністрації, так і педагогів), стає основним змістом діяльності психолога. Таку роль часто грають молоді фахівці, які не бажують псувати стосунки з колегами та адміністрацією через свої особистісні особливості.

Для того щоб уникнути маніпулювання собою, важливо визначитись із пріоритетами, усвідомити і прийняти їх. Уміння тактовно, але твердо відмовляти виробляється з часом, але воно — єдиний захист від маніпуляторів.

Зовсім не обов'язково категорично відмовлятися від виконання завдань, що не стосуються професійних обов'язків психолога. Виконання подібних доручень не повинне стати основним змістом діяльності психолога. Робота ж на групі замість вихователя (з такими проханнями адміністрація звертається до психолога особливо часто) має свої переваги, наприклад надає можливість ближче познайомитись з батьками, взаємодіяти з дітьми в різних видах діяльності.

Проте необхідно пам'ятати, що завдання вихователя і психолога в дошкільному навчальному закладі різні, тому грамотні керівники, які бажують утримати фахівця в закладі, намагаються не використовувати психолога в якості вихователя.

Слід звернути особливу увагу на ще один важливий момент. Це — зовнішній вигляд психолога. Звичайно, багато залежить від його смаку і матеріального статусу. Однак існують загальні умови, яких слід дотримуватись:

1. Акуратність і чистота.
2. «Стримані» макіяж і зачіска.
3. Мінімальна кількість прикрас.
4. Зручний і комфортний одяг. Найкраще мати «робочий комплект», який надасть можливість активно працювати з дітьми.

Образ психолога повинен складатися з упевненості в собі і респектабельності.

Наявність «робочого комплекту» є ще й психогігієнічним фактором: переодягаючись на роботі, психолог звільняється від особистих проблем. Зворотний процес відбувається, коли фахівець йде додому. Дотримання

правил власної психогієни дуже важливе в роботі психолога, оскільки змістом його роботи є постійне спілкування з людьми, які приходять зі своїми проблемами. Психолог теж людина, і у його житті теж можуть бути труднощі. Тому для нього важливо знайти способи, які допомогли б налаштуватися на роботу або зняти з себе тягар чужих проблем. Кожен обирає своє: аутогенне тренування, душ, музика, ритуальні дії тощо.

Підсумовуючи сказане вище, можна зробити висновок про те, що професійна адаптація психолога не може обмежуватися часовими межами, які є дуже умовними. Важливо розвивати в собі вміння змінюватися, бути відкритим і не боятися робити помилки. Як сказав один філософ: «Людині властиво помилятися», — а інша розумна людина додала: «Не помиляється лише той, хто нічого не робить!»

Організація робочого місця практичного психолога

Організація і оформлення кабінету психолога вимагає зусиль від самого фахівця і особливої уваги адміністрації. Відповідальність за матеріальні витрати несе адміністрація дошкільного закладу, що передбачено нормативними документами. Проте реальна ситуація з фінансуванням часто складається таким чином, що фахівцям доводиться вкладати власні кошти. Такий варіант — найпоширеніший у практиці роботи дошкільного закладу і вимагає тимчасових енергетичних витрат його працівників.

Під час організації кабінету необхідно виходити з реальних можливостей. Ідеальним варіантом є наявність окремого приміщення, відведеного під кабінет психолога. Однак часто зустрічається ситуація, коли психолог має спільний з іншим фахівцем кабінет.

Згідно з Положенням про психологічний кабінет практичний психолог повинен мати два приміщення: робочий кабінет та навчальний психологічний кабінет. На жаль, більшість дошкільних закладів має можливість створити лише один невеликий робочий кабінет для фахівця, в якому психолог проводить індивідуальні консультації для батьків та педпрацівників, індивідуальні корекційно-розвивальні заняття з дітьми та індивідуальну діагностику. Для проведення групової роботи з дітьми, психологічної просвіти учасників навчально-виховного процесу має бути відведено ще один — великий — (навчальний психологічний) кабінет. За його відсутності можна використовувати інші приміщення закладу, наприклад музичну або спортивну зали.

Одним з важливих аспектів діяльності психолога є турбота про психоемоційний стан педагогів. З метою зняття емоційного напруження необхідно організувати «паузи релаксацій» під час сну дітей для педагогів і інших співробітників дошкільного закладу (за бажанням). Для проведення такої форми роботи потрібні спеціальні умови. Якщо є можливість, бажано організувати для працівників спеціальну кімнату відпочинку. Така кімната

повинна бути обладнана м'якими зручними меблями, стіни задрапіровані тканиною теплих відтінків, вікна запнуті цупкими шторами, підлога покрита м'яким килимом, в ній також повинні бути магнітофон та відеоапаратура. Додатково можна використовувати фіто- або ароматерапію.

Загальні вимоги до оформлення кабінету психолога

Розмір кімнати повинен бути не менше 12 м². Колірне вирішення повинне бути м'яким, у блакитних, зелених, кремових тонах. «Якщо вікна приміщення виходять на сонячний бік, то стіни краще фарбувати в прохолодні тони: блакитний, зеленуватий, салатний. Для приміщень з вікнами, орієнтованими на північ, північний захід, північний схід більше підходять кольори теплої гами: жовтуватий, світло-оранжевий, піщаний» (витяг з Положення про психологічний кабінет).

Якщо шпалери мають малюнок, він повинен бути дрібним і непомітним. Не варто захоплюватися «дитячою тематикою» (шпалери в стилі ігрової кімнати, з собачками, клоунами тощо), оскільки кабінет психолога є ще й консультативним. Вікно повинне бути запнуте гардиною або жалюзі.

Кабінет повинен розташовуватися подалі від медичного й адміністративного кабінетів, від музичної та фізкультурної зал. Близькість до перших двох може викликати у дітей небажання відвідувати його або викликати в них страх, скутість (страх медичних процедур, відчуття контролю). Сусідство із спортивною або музичною залами підвищує рівень шуму в кабінеті, що може негативно позначатися на стійкості уваги відвідувача. Ідеальної звукоізоляції в дитячому садку не буває, але необхідно запобігати проникненню звуків із кабінету психолога (принцип конфіденційності).

Підбір устаткування і меблів повинен здійснюватися відповідно до напрямів роботи психолога і відповідати таким вимогам:

1. Консультативний простір оснащується журнальним столиком і двома кріслами. Простір повинен забезпечувати психотерапевтичний ефект. Підвищенню комфортності сприяють кімнатні рослини, акваріуми, фотографії картин з пейзажами тощо.
2. Ігровий простір включає стелажі й полиці з іграшками, невеликий килим, невеликий дитячий стіл і 2–3 дитячі стільчики.
3. Організаційно-планувальний (методичний) простір кабінету оснащується письмовим столом, оргтехнікою, стележем або шафою для книг, навчально-методичних матеріалів, довідково-інформаційної документації, архіву, картотек. Для зберігання обліково-статистичної документації та документації для службового використання, аудіо- та відеокасет, дискет тощо кабінет рекомендується обладнати сейфом.
4. Повинні вестися картотеки:
 - психологічної літератури;
 - ігор і вправ для розвитку і корекції пізнавальної сфери;
 - стимульного матеріалу для діагностичних методик роботи з дітьми;

- стимульного матеріалу для діагностичних методик роботи з батьками і педагогами;
 - бланків та анкет тестів.
- Наявність таких картотек систематизує роботу психолога, допомагає економити час. Цей перелік може варіюватися відповідно до специфіки роботи конкретного дошкільного закладу.
5. Кабінет повинен бути обладнаний магнітофоном з функцією запису і добіркою аудіокасет з різнохарактерною музикою (спокійна, активізуюча, шум лісу та моря, дитячі пісеньки тощо).
 6. Література повинна класифікуватися за такими розділами:
 - загальна психологія (у тому числі й словники);
 - дитяча психологія і вікові особливості дітей;
 - корекційно-розвивальна;
 - діагностика рівня розвитку дітей;
 - для батьків;
 - періодичні видання;
 - організація психологічної служби в дошкільному закладі.
 7. Ігровий простір повинен включати:
 - набір мозаїк із пластмаси;
 - пазли;
 - піраміди, мотрійки;
 - конструктор (типу «Лего»);
 - сюжетні кубики;
 - невеликий набір матеріалу для дитячого «будування»;
 - куб форм (з прорізами);
 - різні головоломки;
 - тематичні ігри типу «Азбука настроїв», «Чарівна подорож», «Четвертий — зайвий», «Логічний поїзд» тощо;
 - маски з різними емоційними виразами;
 - різні види ляльок: рукавички, пальчикові, конусні, мотузяні (хлопчик і дівчинка), «дергунці»;
 - іграшки-сюрпризи із діючими функціями руху, кольору і звуку;
 - набори маленьких іграшок (типу «Кіндер-сюрприз»): дерева, будинки, меблі, машинки, посуд, дикі тварини, свійські тварини, доісторичні тварини (динозаври), солдати, літаки, вертольоти, човни, коштовності, клади, пупси, люди, фантастичні персонажі, лопатка, совок, відерце, природний матеріал (листки, очерет, горіхи, водорості, корінці, шишки хмелю тощо); зброя, побутові прилади, соска, родина тварин, людська родина, ємність для піску (блакитний дерев'яний ящик розміром 60 × 90 × 10 см із зафарбованими зверху у коричневий колір бортами);

- емність для води з набором плаваючих іграшок;
- дитячий дартс (краще з м'ячиком на гумці, а не з дротиками);
- іграшка Бобо (без обличчя) або подушка для виплеску агресивності;
- різноманітний художній матеріал: пластилін, глина тощо.

Такий набір різноманітних ігрових матеріалів дозволить психологу використовувати широкий спектр терапевтичних технік: ігротерапії, казкотерапії, ізотерапії, піскотерапії. Вибір пріоритетного напряму залежить від професійних знань та умінь фахівця. Іграшки повинні розташовуватися в доступному для дітей місці, на відкритих або застаканих полицях. Пісок повинен бути чистим, прожареним.

Організовуючи простір кабінету, необхідно керуватися основними принципами, які створюють атмосферу комфортності, гармонійності й довіри. Кабінет не повинен захащуватися зайвими предметами, речами. Небажана наявність особистих речей психолога, наприклад фотографій.

Слід пам'ятати про те, що організація простору кабінету визначає ефективність діяльності психолога. Важливо також виходити з реальних можливостей.

Планування діяльності та ведення документації

Згідно з листом Міністерства освіти та науки України від 27.08.2000 р. № 1/9—352 «Про планування діяльності і ведення документації практичними психологами (соціальними педагогами) закладів освіти» практичний психолог відповідальний за наявність у кабінеті документів, рекомендованих Українським Центром практичної психології та соціальної роботи (*додатки 1, 2, 9, 10, 11, 12, 13, 14 до названого вище листа Міністерства освіти і науки; див. також додаток № 3 цього посібника*).

Такими документами є, зокрема:

- річний план роботи;
- щомісячний план роботи;
- індивідуальні картки психолого-педагогічного діагностування;
- протоколи індивідуальних консультацій;
- журнал проведення корекційно-відновлювальної та розвивальної роботи;
- журнал психологічного аналізу занять;
- журнал щоденного обліку роботи;
- тижневий графік роботи.

Окрім зазначених вище документів, практичний психолог повинен мати: протоколи обстежень, аналітичні довідки про результати проведеного обстеження (психологічна готовність дитини до навчання у школі та інші залежно від замовлення), статистичні та аналітичні звіти за півріччя та навчальний рік, корекційно-відновлювальні та розвивальні програми,

рекомендовані МОН України, обласним Центром практичної психології та соціальної роботи та погоджені з обласним Центром практичної психології та соціальної роботи.

Результативність роботи, ефективність діяльності практичного психолога залежить від якості планування його діяльності. Річний план є складовою частиною плану закладу освіти і включає заходи, які враховують звернення адміністрації закладу, педагогічного колективу, та пропозиції практичного психолога. Річний план складається на підставі аналітичного звіту за попередній рік. Всі пункти та позиції плану обговорюються з адміністрацією, щоб виключити можливі розбіжності між зверненням та пропозицією. План роботи практичного психолога повинен відповідати стратегії діяльності психологічної служби закладу освіти та програмі розвитку навчального закладу, в якому він працює. Не можна планувати діяльність стихійно, узгоджуючи її з питаннями, які виникають у педагогів, батьків та адміністрації під час здійснення педагогічного процесу.

Річний план роботи

Форма річного плану роботи, яку наведено у листі Міністерства освіти і науки України від 27.08.2000 р. за № 1/9–352 «Про планування діяльності, ведення документації і звітності усіх ланок психологічної служби системи освіти України» (*додаток 1 до листа*), може дещо відрізнятись від рекомендованої.

Зміст та види діяльності практичного психолога досить різноманітні й регламентуються відповідними документами. У плані передбачаються лише такі види роботи, для виконання яких спеціаліст має дозвіл і відповідну кваліфікацію.

Із перелічених напрямів роботи (*лист МОН України від 27.08.2000 р. № 1/9-352*) практичний психолог обирає та обґрунтовує у річному плані пріоритетний (пріоритетні), який відповідає потребам навчального закладу і рівню кваліфікації та спеціалізації фахівця. Аналітичний звіт про діяльність психологічної служби навчального закладу за попередній рік надає психологу можливість визначити потреби всіх учасників навчально-виховного процесу у психологічній допомозі та шляхи їх реалізації, а також внести відповідні корективи до плану роботи на наступний рік.

Складаючи річний план роботи, слід дотримуватися таких принципів: *логічності, системності, послідовності, реалістичності й цілісності*. Такий підхід дозволить вирішувати проблеми через упровадження різних видів роботи.

Також необхідно дотримуватись і *рамкових умов* — розподіл видів роботи відповідно до норм часу з урахуванням кінцевого результату. Результат має бути спрямований не на отримання якомога більшої кількості даних за різними параметрами, а на зміну поведінки, підвищення самооцінки, покращення роботи психічних процесів у дітей, вихователів, батьків тощо.

Так, *діагностиці* можна відвести не більше 30–40 % усього робочого часу. Після неї обов'язково проводиться *корекційна* або *профілактична* робота, яка безпосередньо впливає на кінцевий результат.

Слід звернути увагу і на планування *організаційно-методичної* роботи. Розділ «Організаційно-методична робота» повинен включати не тільки види роботи, пов'язані зі складанням річного плану, звітів за рік, з підготовкою до різноманітних виступів (перед батьками, вихователями), але й розробку методичних рекомендацій, створення або складання корекційних програм, виготовлення роздавального матеріалу тощо. Робота може бути спрямована на:

- психологічне забезпечення навчально-виховного процесу;
- надавання допомоги вихователям у реалізації принципів і методичних прийомів навчання, виховання і розвитку дітей;
- включення вихователів у творчий пошук, що базується на знаннях підвалин загальної, соціальної та вікової психології.

Згідно з основними завданнями діяльності психологічної служби наводимо зразок річного плану практичного психолога дошкільного закладу освіти.

Структура річного плану роботи

Вступ

Вступ містить відомості про склад психологічної служби в закладі освіти, перелік нормативно-правових документів, якими керується психологічна служба закладу.

Аналітична частина

Містить аналіз роботи психологічної служби закладу освіти за попередній навчальний рік, пріоритетні напрями роботи служби в попередньому навчальному році.

В аналітичній частині слід надати інформацію про:

- діяльність згідно з планом. Що не було виконано, з яких причин;
- дослідження (вказати тематику);
- всі обстеження дітей, співробітників та батьків з висновками згідно з результатами;
- роботу за програмами (авторськими, районними, міськими, обласними, всеукраїнськими, національними);
- участь в атестації педагогічних працівників закладу освіти;
- підвищення власної кваліфікації та атестацію;
- прогнозування розвитку ситуації на майбутнє, заходи і засоби, необхідні для поліпшення ситуації;
- як змінилася ситуація внаслідок виконання певної роботи (просвітницької, профілактичної, корекційної, розвивальної).

Основні цілі

Згідно з проведеним аналізом роботи психологічної служби за попередній рік завданнями наступного року можуть бути:

- оптимізація навчально-виховного процесу, поліпшення психологічного клімату в педагогічному колективі;
- профілактика дезадаптації новоприбулих дітей;
- психологічний супровід дітей «групи ризику»;
- психологічний супровід дітей раннього віку (1–3 роки);
- профілактика загострення кризи 3-х років;
- психологічна підготовка дітей до школи тощо.

Змістова частина

Цю частину плану зручніше заповнювати у вигляді таблиці, приклад якої наводимо далі. Заходи мають бути спрямовані на досягнення цілей і реалізацію завдань річного плану роботи.

Таблиця 1

№ з/п	Вид роботи, зміст роботи	Цільова група	Термін проведення	Примітки
1. Організаційно-методична робота				
1	Складання річного плану роботи		з червня по серпень	
2	Складання щомісячного плану роботи		30 число кожного місяця	
3	Складання аналітичного та статистичного звітів за навчальний рік		до 15 червня	
4	Підготовка до виступів на батьківських зборах, психолого-педагогічних семінарах, педагогічних нарадах			3 год на один захід
5	Підготовка до проведення тренінгових занять, ділових ігор з педагогами, батьками			7 год на один захід
6	Підготовка до педагогічних консилиумів			5 год на один захід
7	Участь у роботі атестаційної комісії навчального закладу		за планом роботи навчального закладу	
8	Розробка рекомендацій для батьків щодо взаємодії з дітьми «групи ризику» тощо	батьки		

Продовження табл. 1

№ з/п	Вид роботи, зміст роботи	Цільова група	Термін проведення	Примітки
9	Розробка рекомендацій для вихователів з проблем, що виникають	вихователі		
10	Розробка (підготовка) корекційних і розвивальних програм			
11	Розробка (підготовка) програм психодіагностичних досліджень			
12	Підготовка психодіагностичного інструментарію (анкет, тестових бланків)			
13	Підвищення кваліфікації на курсах підвищення кваліфікації практичних психологів при обласному інституті післядипломної освіти			
14	Самопідготовка, робота в бібліотеці			8 год на один захід
15	Участь у навчально-методичних семінарах (нарадах) практичних психологів			8 год на місяць
16	Консультації в навчально-методичних та наукових центрах			5 год на один захід
17	Інше			
2. Психодіагностична робота				
1	Соціометричне дослідження			
2	Діагностика мислення за методикою (вказати, за якою)	старша група		
3	Спостереження за дітьми на заняттях	старша група		
4	Спостереження за дітьми на прогулянці	середня група		
5	Інші діагностичні дослідження			
3. Корекційно-відновлювальна та розвивальна робота				
1	Проведення розвивальних занять за програмою (вказати, за якою)	старша група	2 рази на тиждень	
2	Проведення корекційно-розвивальних занять за програмою: (вказати)	середня група	1 раз на тиждень	
3	Інше			

Закінчення табл. 1

№ з/п	Вид роботи, зміст роботи	Цільова група	Термін проведення	Примітки
4. Профілактична робота				
1	Профілактика дезадаптації дітей: бесіди та знайомство з батьками дітей, які вступили до навчального закладу	діти, батьки		оформлення індивідуальної картки на дитину
2	Анкетування	батьки		
3	Бесіди з вихователями з метою виявлення дітей з ознаками дезадаптації	вихователі		
4	Інше			
5. Консультаційна робота				
1	Індивідуальні консультації	батьки, вихователі	за графіком роботи	
2	Групові консультації		за графіком роботи	
3	Інше			
6. Психологічна просвіта				
1	Підвищення психологічної обізнаності вихователів та батьків з різних питань вікової та педагогічної психології:			
	батьківські збори	батьки		
	семінари за темою: «Дитячий колектив. Допомога дитині в адаптації»	батьки		
	батьківські лекторії	батьки		
	психолого-педагогічний семінар за темою: «Психологічні аспекти адаптації дошкільників» тощо	вихователі		
	ділові ігри	вихователі		
2	Інше			
7. Дослідницька діяльність				
	Планується, якщо заклад бере участь в експерименті, або сам практичний психолог проводить експериментальну роботу			

Примітка. Річний план роботи практичного психолога затверджується керівником навчального закладу освіти після погодження із завідуючим районним (міським) центром практичної психології і соціальної роботи, за відсутності такого центру — методистом районного (міського) методичного кабінету, який відповідає за психологічну службу. Відповідні підписи проставляються керівниками на титульному листі річного плану роботи.

Щомісячний план роботи

Щомісячний план роботи практичного психолога складається згідно з рекомендованою формою (*додаток 2 до листа МОН України від 27.08.2000 р. № 1/9-352*). Норми часу проставляються згідно з додатком 4 до листа Міністерства освіти і науки України від 27.08.2000 р. № 1/9-352 із розрахунку 8-годинного робочого дня. Сумарна кількість робочого часу за місяць повинна дорівнювати $8 \times n$, де n — кількість робочих днів у місяці.

У переліку нормативів часу на основні види роботи пункти 18–20 (зв'язки з громадськістю) щомісячного плану роботи психолога стосуються соціального педагога і не є обов'язковими для практичного психолога. Пункти 18–20 практичний психолог може наповнювати видами робіт на власний розсуд.

Ведення документації

Індивідуальні картки психолого-педагогічного діагностування

Для зручності в користуванні індивідуальні картки психолого-педагогічного діагностування (*див. додаток 9 до листа МОН України від 27.08.2000 р. № 1/9-352*) зберігаються у теках, що спеціально заведені на кожну групу. Форма індивідуальної картки психолого-педагогічного діагностування може бути довільною. Обов'язково слід зазначати: дату проведення, назву методики, стислий зміст результату, висновків та рекомендацій.

Картки зберігаються у психолога і за запитом можуть передаватися тільки психологу навчального закладу, де дитина продовжує навчання. Незапитані картки знищуються через два роки після переходу дитини з цього закладу до іншого.

Поглиблене обстеження дитини рекомендується проводити з дозволу батьків (або осіб, що їх замінюють). Доцільно заздалегідь інформувати батьків і педагогів про проведення планових досліджень, наприклад, на батьківських зборах.

Психолог повинен вести протоколи обстежень дітей, які також зберігаються у спеціально заведених на кожну групу теках.

Протоколи індивідуальних консультацій практичного психолога (*додаток 10 до листа МОН України від 27.08.2000 р. № 1/9-352*) виконують функцію журналу консультативної роботи.

Журнал корекційно-відновлювальної розвивальної роботи

До журналу корекційно-відновлювальної та розвивальної роботи практичного психолога (*додаток 12 до листа МОН України від 27.08.2000 р. № 1/9-352*) обов'язково додаються програми, які складено практичним психологом та затверджені обласним Центром практичної психології та соціальної роботи, або рекомендовано Міністерством освіти і науки України.

Корекційно-розвивальні програми складаються практичним психологом за певною схемою:

- пояснювальна записка;
- тематичний план;
- плани проведення занять;
- список використаної літератури.

Пояснювальна записка розкриває актуальність обраного напряму корекційно-розвивальної роботи, особливості розвитку дітей певного віку, аналіз попереднього обстеження дітей, які мають показники, що виходять за межі норми.

Пояснювальна записка містить:

- мету програми (сприяти ..., розвивати ..., формувати ...);
- завдання програми (розвивати ..., сприяти ..., формувати ..., діагностувати ..., відкоригувати ...);
- перелік методів та форм, які було використано на заняттях;
- перелік діагностичних методик;
- кількість занять, годин;
- тривалість занять;
- кількість дітей у групі.

Обов'язково треба вказати очікувані результати від роботи з дітьми за цією програмою (підвищення рівня..., розвиток... тощо).

Тематичний план включає тему, кількість занять за цією темою.

План проведення заняття потрібно розписати детально, вказавши:

- тему заняття;
- мету заняття (встановлювати..., створювати..., розвивати..., формувати..., стимулювати тощо);
- матеріали, що використовуються на занятті (кольорові олівці, аркуші паперу, таблиці, картки тощо);
- хід заняття (назва вправи або гри, приблизний час проведення, інструкція для дітей або психолога, хід гри).

Типовий графік роботи

Графік роботи практичного психолога (*додаток 11 до листа МОН України від 27.08.2000 р. № 1/9-352*) необхідно довести до відома всіх учасників навчально-виховного процесу у вигляді інформації на дошці у вестибюлі та на спеціальному стенді біля кабінету психолога, або ж на

дверях самого кабінету. У графіку слід вказати час проведення індивідуальних консультацій для батьків. Психологічний аналіз занять, який відмічається у відповідному журналі психологічного аналізу занять (*додаток 13 до листа МОН України від 27.08.2000 р. № 1/9-352*), здійснюється практичним психологом лише на запит адміністрації навчального закладу.

Діагностичний мінімум проводиться згідно з річним планом роботи психолога навчального закладу. Довідка про проведений діагностичний мінімум або замовлене обстеження складається у вигляді аналітичного узагальнення результатів обстеження. Складовими частинами аналітичної довідки повинні бути: мета, завдання та методи обстеження, час проведення, кількість обстежених дітей, узагальнені результати, висновки, рекомендації вихователям, батькам та психологу.

Далі наводимо циклограму навчального року (*див. табл. 2*).

До уваги практичного психолога

Аналітичні довідки зберігаються у психолога. Інформація з них може використовуватися для роботи з вихователями і батьками, але не підлягає оприлюдненню на групових зборах батьків.

Практичний психолог забезпечує конфіденційність психодіагностичної інформації, отриманої від обстежуваного на підставі «особистісної довіри». Практичний психолог обов'язково попереджає обстежуваного про те, хто і для чого може використати отримані результати, які наслідки або рішення можуть мати психодіагностичні обстеження. Статистичний звіт практичного психолога (за новою формою) подається один раз на півріччя (до 1 січня та до 15 червня) до районного (міського) центру практичної психології та соціальної роботи або методисту районного (міського) відділу (управління) освіти, який відповідає за психологічну службу. Наприкінці навчального року практичний психолог навчального закладу складає аналітичний звіт (аналізування проведеної за рік роботи, перелік проведених заходів, з якою метою, які результати було отримано та яких висновків дійшли, вказати позитивні та негативні наслідки проведеної роботи), який також подається до районного (міського) центру практичної психології та соціальної роботи або відповідальному за психологічну службу методисту районного (міського) відділу (управління) освіти.

До уваги практичного психолога

Теки з індивідуальними картками психолого-педагогічного діагностування, протоколи обстежень та протоколи індивідуальних консультацій є конфіденційною інформацією і надаються адміністрації навчального закладу лише з дозволу керівника районного (міського) центру практичної психології та соціальної роботи або методиста з питань психології.

Вся документація повинна вестися державною мовою і мати належний вигляд. Документи зберігаються в кабінеті психолога упродовж 5 років.

Циклограма навчального року

Термін З ким прово- диться	Вересень	Жовтень	Листопад	Грудень	Січень
Ясла, молодші групи	Організація скоординованих дій щодо адаптації дитини до дитсадка			Корекційно-розвивальна робота з розвитку психомоторики	
Середні групи	Спостереження, діагностика за зверненнями		Формування групи для проведення корекційної роботи	Корекційно-розвивальна робота з дітьми групи ризику (один раз на тиждень)	
Старші групи	Спостереження за дітьми на заняттях та в інших видах діяльності за планами				
	Діагностика психічних процесів та емоційно-вольової сфери	Розвивальна робота			Діагностика
Батьки	Робота батьківського лекторію (один раз на місяць)				
	Консультативна робота з батьками за запитом				
Педагогічний колектив	Консультації для вихователів		Семінар-практикум	Педагогічний консилиум	Семінар-практикум

Таблиця 2

З Термін 3 ким прово- диться	Лютий	Березень	Квітень	Травень	Червень
Ясла, молодші групи	Корекційно-розвивальна робота з розвитку психомоторики	Організація скоординованих дій щодо адаптації дитини до дитсадка			
Середні групи	Корекційно-розвивальна робота з дітьми групи ризику (один раз на тиждень)			Діагностика за результатами корекційної роботи	
Старші групи	Спостереження за дітьми на заняттях та в інших видах діяльності за планами				
	Корекційна робота щодо готовності дітей до школи			Діагностика готовності дітей до школи	
Батьки	Робота батьківського лекторію (один раз на місяць)			Батьківські збори, старші групи	
	Консультативна робота з батьками за запитом				
Педагогічний колектив		Семінар-практикум		Педагогічний консилиум	

Морально-етичні принципи професійної етики практичного психолога

Ефективність роботи практичного психолога значною мірою залежить від дотримання ним правил і норм професійної етики. Суттєво важливе значення мають індивідуальна етична свідомість психолога, його почуття відповідальності, професійна компетентність, особистісні моральні якості.

Етичний кодекс психолога (*див. додаток № 6*) насамперед передбачає дотримання таких загальних етичних принципів:

- повага до особистості;
- захист людських прав;
- почуття відповідальності;
- чесність та відвертість щодо обстежуваного;
- обережність щодо використання методів і процедур;
- професійна компетентність;
- твердість у досягненні мети втручання;
- наукове обґрунтування мети.

Професійна позиція

За родом своєї діяльності практичний психолог дошкільної установи неминує грає роль посередника або арбітра під час розв'язання конфліктів між іншими людьми і певною мірою — роль коректора їхніх дій. Такого роду діяльність висуває підвищені вимоги до особистісних якостей психолога і вимагає розуміння ним не тільки суті своєї роботи, але й чіткого визначення меж свого професійного впливу.

Головним принципом для сказаного вище має бути такий: не вирішувати за іншу людину її проблему, а вирішувати цю проблему разом із нею, вселяючи в неї віру у свої сили, свої можливості, себе.

Психологічна служба освіти захищає і забезпечує право кожної дитини на повноцінний психічний розвиток. При цьому важливо розуміти, що психолог захищає дитину не від когось конкретно, а від порушень умов для нормального життя і сприятливого розвитку.

Будь-який «важкий» випадок у поведінці або в розвитку дитини — не привід для докорів педагогу (вихователю, батькам), а сигнал до спільної роботи. Будь-який успіх — це привід підтримати психолога в його намаганнях вирішувати складні проблеми дітей.

Наведемо приклад того, як не слід поводитись психологу. До нього часто звертається відомий психолог І. В. Дубровіна.

КАЗКА ПРО ЖАБУ-МАНДРІВНИЦЮ

Збиралися гуси-лебеді восени летіти до теплих країв. Жабі теж захотілося туди потрапити і почала вона просити птахів узяти її з собою. Ті й раді б, але як це зробити? І жаба придумала. «Хай два птахи в дзьобах гілочку тримають, а я зубами за неї вчеплюся посередині, так і полетимо». Пролітають птахи над різними країнами, а люди всюди дивляться і дивуються: «Подивіться, гуси-лебеді жабу несуть! І хто ж це придумав? Хто до цього додумався?!» Жаба летить, і її розпирає від самоповаги — це ж вона все придумала. І дуже образливо їй, що люди там, внизу, не знають, що це саме вона така розумна. Терпіла, терпіла жаба, не витримала і закричала: «Це я придумала!» Випустила вона з рота прутик, і упала в болото, так і не потрапивши до теплих країв.

Психологи в чомусь схожі на цю жабу, коли починають вихвалитись: «Це я придумала, як працювати з дитиною! Це я навчила вихователя (батьків), що слід робити!» В такому випадку психолог втрачає довіру, пошану й надію на підтримку людей, з якими він працює, потрапляючи в болото власної пихи, так і не набувши професійної майстерності й не заслуговуючи на людську вдячність.

Як наслідок — у самого психолога виникає величезна кількість образ, комплексів і розчарувань. М. М. Пришвін не випадково відзначав, що «найбільше щастя — не вважати себе особливим, а бути як усі люди».

Практичному психологу системи освіти повинні бути притаманні:

- широта інтересів і незалежність поглядів;
- готовність до контактів та вміння їх підтримувати;
- уміння емоційно приваблювати до себе людей;
- здатність зберігати самовладання і виражати власні емоції;
- прагнення до пізнання себе та інших;
- усвідомлення меж своєї професійної компетентності;
- адекватне почуття відповідальності за свої дії та слова;
- здатність прогнозувати наслідки того або іншого вчинку.

Одним з найскладніших завдань практичного психолога дитячого дошкільного закладу є організація продуктивної взаємодії всіх учасників педагогічного процесу, навчання їх взаємодії одне з одним і всіх разом.

Така взаємодія або співпраця можлива за умови розуміння і чіткого виконання всіма фахівцями своїх професійних і функціональних обов'язків. Повноцінність взаємодії, яка обумовлює ефективність діяльності, можлива тоді, коли, з одного боку, є однодумці, а з іншого — кожний чітко усвідомлює свої функції та можливості: вихователь не підміняє батьків і психолога, а психолог — вихователя, батьків, соціально-го працівника.

Сприйняття індивідуальності людини як цінності

Практичний психолог повинен беззаперечно усвідомлювати факт, що будь-яка дитина унікальна вже тому, що з'явилася на світ і їй даровано життя. Кожна дитина цікава сама по собі: слухняна і неслухняна, красива і не дуже, розумна і не дуже. Кожний дорослий також унікальний, незалежно від професії, посади, соціального статусу. Колектив або група дітей, колектив або група дорослих не можуть бути метою в діяльності як психологів, так і педагогів. Проте група однолітків або колег може створити умови для розвитку особистості кожного з учасників групи.

Звідси і основний принцип роботи практичного психолога — підхід до кожної дитини як до цілісного і неповторного, як до унікальності і неповторності, що зароджується.

В основі цього принципу лежать найважливіші психологічні закономірності, про які не можна забувати:

- поступовість;
- нерівномірність;
- асинхронність психічного розвитку;
- індивідуальні варіанти проходження вікових етапів онтогенезу.

Тому так важливо надавати дитині шанс, можливість створювати себе, підтримувати почуття того, що у неї все гаразд і в неї вірять.

Ще зовсім недавно в навчанні та вихованні основна увага приділялася найслабкішим місцям, «зонам відставання», притаманним дитині. Сьогодні все частіше спираються на суб'єктивно-успішну (цікаву, привабливу) для дитини сферу знань або діяльності, яка прогресивно впливає на становлення її особистості, дозволяє розвиватися її інтересам, упевненості у своїх силах, здібностях.

Годі й казати, це значно важче, ніж просто дізнатися про рівень розвитку тієї або іншої психічної функції або всіх функцій тієї або іншої психічної властивості, якості дитини тощо. Сьогодні важливим, хоча і дуже важким у роботі практичного психолога є завдання звести всі ці знання про дитину воедино, співвіднести їх з віком дитини і з її індивідуальними особливостями й індивідуальним темпом розвитку. Безумовно, це вимагає великих інтелектуальних витрат і професійної майстерності.

Сьогодні як ніколи актуальним є попередження Л. С. Виготського про те, що «цілісне вивчення особистості дитини в її взаємодії з навколишнім середовищем повинно лягти в основу всіх досліджень».

Ще один видатний психолог С. Л. Рубінштейн звертав увагу на те, що, для того щоб зрозуміти єство особистості, треба спробувати відповісти на такі запитання:

- чого хоче людина? Відповідь на це запитання допоможе розкрити спрямованість особистості — її потреби, мотиви, цілі, інтереси, ідеали, переконання, світогляд, установки тощо;
- що може і вміє людина? Це питання про здібності, про їхній рівень, талант, геніальність тощо;
- що вона є? Це питання про характер людини: можна багато чого бажати, багато на що бути здатним, але не досягти успіху в житті і діяльності через особливості характеру, який визначає етичне і вольове ставлення до себе, до людей, до світу;
- що відчуває людина? Емоції, відчуття, переживання є підґрунтям внутрішнього світу людини і роблять цей її світ багатим або мізерним.

Останнє запитання пропонується нами як актуальне для нашого часу.

І. В. Дубровіна зазначає, що тільки відповівши на ці запитання, проаналізувавши всі взаємозв'язки і взаємовплив позначених психологічних явищ в контексті віку і статі дитини, враховуючи індивідуальні варіанти

її вікових змін, можна підійти до розуміння суті її проблем в психічному розвитку і становленні особистості.

ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОБОТИ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА З ДІТЬМИ

Основні види діяльності практичного психолога закладу освіти визначено Положенням про психологічну службу системи освіти України (п. 2.2 наказу Міністерства освіти і науки України від 03.05.99 р. № 127 «Про затвердження Положення про психологічну службу системи освіти України»).

Основними видами діяльності психологічної служби є:

- **діагностика** — психологічне обстеження дітей і підлітків, їхніх груп та колективів, моніторинг змісту й умов індивідуального розвитку дітей та учнівської молоді, визначення причин, що ускладнюють їх розвиток та навчання;
- **корекція** — здійснення психолого-медико-педагогічних заходів з метою усунення відхилень у психофізичному та індивідуальному розвитку і поведінці, схильності до залежності та правопорушень, подолання різних форм девіантної поведінки, формування соціально корисної життєвої перспективи;
- **реабілітація** — надання психолого-педагогічної допомоги дітям, підліткам, які перебувають у кризовій ситуації (постраждали від соціальних, техногенних, природних катастроф, перенесли тяжкі хвороби, стреси, переселення, зазнали насильства тощо), з метою адаптації до умов навчання і життєдіяльності;
- **профілактика** — своєчасне попередження відхилень у психофізичному розвитку та становленні особистості, міжособистісних стосунках, запобігання конфліктним ситуаціям у навчально-виховному процесі тощо;
- **прогностика** — розробка, апробація і застосування моделей поведінки групи та особистості у різних умовах, проектування змісту і напрямів індивідуального розвитку дитини та складання на цій основі життєвих планів, визначення тенденцій розвитку груп, міжгрупових взаємин та освітньої ситуації у регіоні.

Психодіагностична робота

Метою діагностичної роботи є:

- поглиблене психолого-педагогічне вивчення дитини протягом усього періоду дошкільного дитинства, виявлення її індивідуальних особли-

востей, розвитку пізнавальних та особистісних якостей, динаміки її розвитку від середньої вікової групи і до вступу до школи;

- з'ясування причин тих чи інших відхилень у вихованні та навчанні дитини; відставання чи випередження вікових нормативів у розвитку певних пізнавальних процесів.

Діагностичну роботу відповідно до конкретних завдань можна проводити з окремою дитиною, з групою дітей, а також з дитиною в умовах звичної родинної обстановки.

Результати психолого-педагогічного вивчення є підставою для складання індивідуальних, особистісно зорієнтованих розвивальних і корекційних програм.

Зміст і методи психодіагностичної роботи

1. Вивчення емоційного ставлення дітей до однолітків та вихователя. Визначення самопочуття дитини у групі та рівня її адаптації (у ранньому і молодшому дошкільному віці шляхом спостережень; у середньому і старшому віці до спостереження можна додавати спеціальні завдання — індивідуальні бесіди, розмови, дидактичні ігри).
2. Вивчення рівня емоційного благополуччя дітей у групах. Визначення у дітей старшої та підготовчої групи особливостей ставлення до себе, тобто самооцінки і «Я-концепції», яка закладається в цьому віці, — активної, життєрадісної, позитивної або пасивної, негативної.
3. Психодіагностичне обстеження дітей за зверненням вихователів та батьків з метою визначення відповідності їхнього розвитку віковим нормативам, надання рекомендацій щодо занять у гуртках чи студіях для розвитку певних здібностей, визначення потреби в додаткових чи корекційних заняттях.
4. Вивчення особливостей дітей, їхніх інтересів, нахилів, здібностей, рівня розвитку пізнавальних процесів, комунікативних умінь з метою вироблення рекомендацій для індивідуалізації виховної роботи, яку можуть проводити вихователі, батьки і сам психолог (*див. табл. 3*).
5. Визначення компонентів психологічної готовності до школи у шести-річок з метою:
 - складання індивідуальних програм для подальшої корекційної роботи вихователя з дітьми;
 - складання індивідуальних та групових корекційних програм для роботи практичного психолога з дітьми «групи ризику»;
 - складання індивідуальних та групових розвивальних програм для роботи практичного психолога з дітьми;
 - розробки рекомендацій батькам щодо поліпшення умов розвитку сина або дочки у потрібному напрямі.

Діагностика може проводитися з метою забезпечення наступності у роботі з психологом школи і вчителями (за наслідками обстежень у травні).

6. Участь у роботі психолого-медико-педагогічної комісії.

Діагностичний мінімум

Таблиця 3

Вікова група	Сфера, що вивчається		
	Пізнавальна	Емоційно-вольова	Діяльнісна
Молодша (3–4 роки)	уява	<ul style="list-style-type: none"> • статевовікова ідентифікація • зазіхання на визнання 	<ul style="list-style-type: none"> • гра • моторика • комунікативні навички у спілкуванні з дорослими
Середня (4–5 років)	уява	самосвідомість	
Старша (5–6 років)	уява	<ul style="list-style-type: none"> • самооцінка • статус у групі 	
Старша (6–7 років)	<ul style="list-style-type: none"> • логічне мислення • уява • мова • пам'ять 	<ul style="list-style-type: none"> • мотивація • самооцінка • довільність 	

Особливості проведення психодіагностичного обстеження дошкільників

Особливості дітей дошкільного віку накладають свій відбиток на процедуру діагностичного обстеження. Сама процедура обстеження повинна проводитися за участі тільки психолога і дитини, вона не може перериватися сторонніми особами. Тому найкраще проводити обстеження у кабінеті психолога. Діти повинні бути знайомі з психологом, а таке знайомство забезпечать систематичні відвідування ним груп, ігри з дітьми.

Психологічне обстеження дитини в дитячому садку, як правило, проводиться на прохання вихователя, який прагне зрозуміти індивідуальні особливості дитини й отримати поради стосовно роботи з нею. Перед обстеженням дитини психолог бесідує з вихователем, з'ясовує думку вихователя щодо дитини, її особливостей, що викликають тривогу або утруднення у вихованні та навчанні, збирає загальні відомості про родину дитини. Попереднє спостереження за дитиною в групі — її спілкування з іншими дітьми і вихователем, поведінка та виконання завдань на заняттях, дотримання режимних моментів — допоможе психологу скласти уявлення про дитину, знайти шляхи встановлення контакту з нею і найбільш продуктивно побудувати психологічне обстеження.

Забираючи дитину з групи на обстеження, треба мати на увазі, що її не слід відволікати від цікавого для неї заняття і робити це всупереч її волі. У протилежному випадку результати обстеження будуть сумнівними. Установлення доброзичливого контакту та взаєморозуміння між психологом і дитиною — необхідна умова отримання достовірних результатів. У деяких випадках установлення контакту стає основною метою початкової частини обстеження й матеріали методик пропонують дитині тільки після досягнення цієї мети.

Шляхи встановлення контакту можуть бути різними залежно від індивідуальних особливостей дитини і її ставлення до психолога. Доцільно спочатку зовсім не звертати уваги на дитину, дати їй можливість самостійно зорієнтуватися в ситуації і звикнути до нової обстановки психологічного кабінету. Далі можна запропонувати цікаву іграшку, а потім організувати спільну гру і поступово підвести дитину до виконання завдань обстеження згідно з інструкцією.

Іноді ефективно впливає попередня, спокійна бесіда на не обтяжливі для дитини теми. Доброзичливе, довірливе ставлення до дошкільника, безпосереднє сприймання дитини, без пред'явлення вимог дотримання нею обов'язкових норм поведінки (вітатися, звертатися на «ви» тощо), позитивна оцінка її особистості і її дій створюють те тло, на якому можуть реалізуватися інтелектуальні можливості дитини і найбільш повно проявитися особливості її особистості.

Зовнішній вигляд кабінету має велике значення. Чим менше він схожий на офіційний кабінет, тим вільніше буде почуватися дитина. Сприятливу обстановку створять дитячі малюнки, поробки і книжки з малюнками, які дитина може розглянути перед початком обстеження. Наявність яскравих, незвичних предметів чи привабливих іграшок небажана, тому що вони можуть відволікати увагу дитини від запропонованих завдань. Перед початком обстеження психолог повинен підготувати всі матеріали методик, але розташувати їх таким чином, щоб їх не бачила дитина.

Обстеження проводиться за маленьким столиком. Дошкільника краще не саджати обличчям до вікна, щоб те, що відбувається за вікном, не відволікало. Дитині можна запропонувати на вибір: пограти, помалювати чи позайматися. Вибір фіксується, і дитині дають відповідне завдання.

Вихователя, якщо він хоче бути присутнім під час обстеження, варто розмістити подалі від дитини, збоку або за її спиною. У випадку якщо обстеження дитини проводиться на прохання батьків, воно може проводитися за їхньої присутності. Дорослого варто розмістити на відстані від дитини, збоку або за її спиною. Батькам можна запропонувати заповнити анкету і попросити не втручатися в процес. Якщо під час заповнення анкети в батьків виникають запитання, слід зазначити в протоколі, які пункти анкети викликали утруднення, і порадити заповнювати на свій розсуд, не надаючи варіанти відповідей. Якщо батьки не мають наміру бути при-

сутніми під час обстеження, можна запропонувати їм заповнити анкету задалегідь.

Починати діагностичне обстеження дитини необхідно з аналізу таких моментів:

- зовнішній вигляд дитини (охайність, акуратність, недбалість, неохайність);
- контактність;
- прояв ініціативи;
- посидючість (або розторможеність);
- інтерес до обстеження;
- працездатність і темп.

Отримана інформація зіставляється з результатами обстеження і на цій підставі можна робити висновки про особистісні особливості дитини.

Методики в ході обстеження важливо пред'являти послідовно. У першій частині обстеження найкраще пропонувати завдання інтелектуальних методик, тому що вони найважчі для дітей (методики на виявлення особливостей мислення, пам'яті, креативності, сприйняття). Потім можна використовувати й інші методики (методики на вивчення особистості дитини). Деякі методики і завдання для обстеження особистості, що можуть травмувати дитину, припускають наявність особливо довірливого контакту із дорослим. Їх бажано пропонувати тоді, коли контакт досить міцний і дитина почуває себе в спілкуванні з дорослим вільно і комфортно. Для багатьох дітей особливі труднощі викликає бесіда з малознайомими дорослими, тому таким дітям пропонувати словесні завдання найкраще в середині або наприкінці обстеження, попередньо налагодивши з ними мовне спілкування. У цілому обстеження дитини-дошкільника може тривати 30–60 хвилин.

Важлива умова обстеження — пристосування до індивідуальних особливостей дитини: її темпу, рівня стомлюваності, коливань мотивації тощо. Так, у разі швидкої стомлюваності можна зробити перерву і поговорити з дитиною на сторонні теми або надати їй можливість встати, походити, пограти з нею у м'яч і зробити кілька фізкультурних вправ (перевірити стан моторики).

Під час обстеження психолог веде протокол, де фіксує запропоновані завдання і рівень їх виконання дитиною, ступінь її навченості, вміння самостійно виправляти помилки та адекватність оцінки результатів своєї діяльності. Фіксується, чи потребує дитина допомоги, і чи приймає вона її. Зазначаються також особливості реакції дитини на ситуацію обстеження, характер контакту з дорослим, емоційні прояви, ставлення до виконання різних завдань, рівень активності під час спілкування з дорослим та виконання завдань, а також висловлювання дитини, які характеризують самооцінку і рівень домагань, темп діяльності, особливості уваги, ступінь

упорядкованості і цілеспрямованості діяльності та інші істотні показники особливостей пізнавального і розумового розвитку дитини.

Під час проведення діагностики необхідно запам'ятати декілька основних правил, слідування яким зробить роботу психолога успішнішою.

- 1) Слід використовувати лише апробовані методики, в яких психолог обізнаний. У разі використання нових, неперевічених або недостатньо знайомих методик, слід попереджати про це замовника (вихователя чи батьків).
- 2) Кожна методика спрямована на вимірювання дуже вузької, спеціальної якості — певного виду уваги, пам'яті, мислення дитини. Немає методик, які б вимірювали всі якості відразу. Немає методик, на підставі яких можна було б зрозуміти все про особистість дитини і надати загальну характеристику її особистісним якостям, здібностям, особливостям спілкування чи стилю діяльності, пізнавальним процесам. Тому для складання психологічної характеристики дитини необхідно використовувати не менше ніж 5 різних тестів та методик.
- 3) Слід обов'язково звертати увагу на інструкцію, що додається до кожної методики. Неправильно сформульована інструкція може цілком змінити зміст завдання і, отже, отриманий результат.
- 4) Не можна забувати про те, що кожна методика розрахована на дитину відповідного віку. Тому необхідно уважно стежити за тим, щоб вік досліджуваної дитини відповідав віку, для якого складено методику, яка застосовується. Існують методи, які можна використовувати для дітей різних вікових груп. У таких випадках слід звертати увагу на інструкцію і спосіб подання матеріалу.
- 5) Отримані результати також не можуть бути однаковими для дітей різного віку. Тому слід бути уважним під час інтерпретації результатів, обов'язково звіряти їх із результатами, типовими для дітей такого віку. Необхідно пам'ятати і про те, що за результатами дослідження тільки за однією методикою, якщо результати дитини нижчі за норму або вищі, не можна робити висновок про її відставання або відсталість, так само як і про обдарованість. Такий висновок можна зробити якщо результати всіх інтелектуальних тестів (або більшості з них) нижчі або вищі за норму.
- 6) Багато методик вимагають спеціального «стимульного матеріалу», тобто карток, текстів, малюнків, що пропонуються дитині. Не можна забувати про те, що всі інструкції про порядок пред'явлення і спосіб подання такого матеріалу обов'язкові для виконання: якщо не дотримуватись їх або замінювати матеріал, можна одержати зовсім інший результат.
- 7) Існують так звані суб'єктивні й об'єктивні методики, способи аналізування отриманих результатів. Одні з них мають ключі і розраховані за балами варіанти відповідей, інші — вимагають не кількіс-

ної, а якісної інтерпретації. Хоча працювати з такими методиками важче, вони часто дають найважливіші дані про психічний стан дитини. Проте під час роботи з ними треба бути особливо уважним і звернути отримані результати з показниками, отриманими за іншими тестами.

- 8) Якщо під час діагностики з'ясовуються проблеми, що відносяться до компетенції лікаря, дефектолога або логопеда, психолог допомагає батькам встановити контакт з відповідним спеціалістом.
- 9) Ніколи не слід тиснути на дитину, тобто працювати з нею без її на те бажання! Ігнорування дитиною ситуації обстеження може порушити весь процес діагностики, що призведе до хибних результатів. Не слід підкреслювати, що дитину перевіряють, ніби екзамнують її. Це може викликати напруження, скутість і зашкодити об'єктивності отриманих результатів. Можна включити обстеження в процес будь-якої спільної діяльності, навіть ігрової, але тільки у випадку, якщо дитина може й у процесі цієї гри зосередитися, сприйняти завдання, а не припинити його виконання на півдорозі, якщо воно здаватиметься їй нудним або важким. Словом, необхідно зацікавити дитину цією діяльністю і домогтися уважного ставлення до неї.
- 10) Слід звести до мінімуму ризик негативного впливу обстеження на дитину. Для того щоб сам факт обстеження не сприймався дитиною або групою дітей як ознака неблагополуччя, доцільно продумати, як запрошувати дітей, надати формі запрошення характер випадковості, гри («хто бажає?», «у кого сьогодні зелененька сорочка?»), планованості («хто тут у мене за списком наступний?»). Для того щоб дитина не бентежилась, не відчувала безпорадності як під час обстеження, так і після його завершення, потрібно подбати, щоб у неї виникло приємне почуття від успішно виконаного завдання й того, що вона навчилась нового (викладати за порядком, знаходити круглі або зелені предмети, розв'язувати задачі тощо), навіть якщо все доводиться виконувати психологу.
- 11) Поглиблене психологічне обстеження дитини проводиться за зверненням або за згодою батьків. Результати його є конфіденційними.
- 12) Замовниками психологічного обстеження дитини найчастіше виступають батьки. Проте, ознайомлюючи батьків з результатами діагностичного обстеження, психолог повинен довести до них інформацію таким чином, щоб не завдати шкоди ані батькам, ані дитині. Необхідно намагатись:
 - не образити почуття самоповаги батьків (не оголошувати результати обстежень у присутності інших батьків, не створити у батьків враження, що психолог звинувачує їх у недбалому ставленні до виховання своєї дитини або незадоволеній їхньою дитиною);

- не заронити у свідомість батьків сумнівів щодо неповноцінності їхньої дитини. Для цього всі слабкі сторони вихованця слід розкривати як невідповідні його здібностям і можливостям й не порівнювати з іншими дітьми або віковою «нормою»;
- звести до мінімуму ризик неправильного розуміння і неетичного використання батьками або вихователями психологічної інформації. Тому дані обстеження слід формулювати таким чином, щоб уникнути непорозуміння, не використовувати термінів, які можуть бути неадекватно сприйняті неспеціалістами, не наполягати на стовідсотковій надійності своїх висновків;
- Психолог дошкільного закладу уповноважений особисто перешкоджати неетичному і некоректному застосуванню результатів обстеження як батьками, так і вихователями або адміністрацією дошкільного закладу.
- Діагностичний інструментарій практичного психолога дошкільного закладу достатньо різноманітний і широко описаний в спеціалізованій літературі. Головне, на що слід звернути увагу, обираючи ту або іншу методику,— це:
- її відповідність віку дитини;
- її відповідність меті діагностичного обстеження;
- мінімальні витрати часу та енергії у використанні, в тому числі і легкість в обробці.

Слід зазначити, що проєктивні методики, які найчастіше використовуються для обстеження дітей дошкільного віку, не можна назвати легкими в обробці, але показники, отримані за такими методиками, є найінформативнішими для аналізу і первинного психологічного діагнозу і прогнозу.

Корекційна робота з дітьми

Цей напрямок діяльності психолога в дошкільному закладі є найскладнішим і найвідповідальнішим. До нього входить широкий спектр форм роботи:

- групові психокорекційні заняття (робота з проблемами групи дітей в особистісній та пізнавальній сферах);
- індивідуальні психокорекційні заняття (робота з проблемами окремих дітей в особистісній і пізнавальній сферах);
- індивідуальні заняття з обдарованими дітьми;
- заняття з психологічної підготовки дітей до навчання в школі.

З точки зору І. В. Дубровіної, основною метою корекційної роботи з дітьми є сприяння їхньому повноцінному психічному та особистісному розвитку.

Основні завдання психолога, який працює з дітьми дошкільного віку, полягають у психологічному супроводі природного розвитку дитини, який

включає розвиток основ довільності психічних процесів у неї і тренування психічних процесів та функцій. Проте наявність дітей з комунікативними, поведінковими і емоційно-особовими проблемами, соціально-педагогічною занедбаністю, недоліками в психічному розвитку припускає застосування спеціальних корекційно-розвиваючих програм як комплексного, так і спеціального характеру.

Зміст і форми корекційної роботи з дошкільниками

1. Проведення ігор та занять з усією групою з метою формування позитивного ставлення до перебування в дитячому закладі, до своїх товаришів по групі, групової кімнати та її обладнання (іграшки, об'єкти природи, книжки тощо).
2. Проведення психогімнастичних ігор і вправ, з групами дітей (по 3–5), які:
 - потребують корекції емоційного стану або психологічних настанов;
 - надмірно вразливі і потребують спеціальних засобів профілактики нервових перевантажень;
 - недостатньо мірою володіють необхідними поведінковими або розумовими навичками і можуть засвоїти їх у процесі тренування.
3. Індивідуальні психотерапевтичні заняття з дитиною, яка знаходиться у важкому психологічному стані, з метою виявлення та усунення причин психологічного неблагополуччя або пом'якшення впливу на неї психотравмуючих факторів.
4. Індивідуальна робота з метою визначення певних відхилень у розвитку та у поведінці старших дошкільників під час формування у них психологічної готовності до школи.
5. Поліпшення психічного стану дитини, усунення звичних для неї способів переживань (зняття напруження, підвищення емоційного тону, вивільнення пригнічених емоцій — гніву, страху, образи) та вироблення шляхів конструктивного «відреагування» на них дитиною. З цією метою використовуються образотворчі завдання, етюди-драматизації, рольові ігри, гімнастичні вправи тощо.
6. Корекція хибних уявлень дитини щодо оточуючих, занять, ігор (діяльності) і до себе самої має на меті: формування позитивного ставлення до себе та до інших, розвиток пізнавальних інтересів, відповідних соціальних мотивів, налагодження партнерських стосунків з однолітками, тренування навичок адекватного реагування на невдачу тощо. Методами корекції хибних особистісних установок є така організація діяльності дитини (ігрової, комунікативної, пізнавальної), під час якої небажані прояви реагування не підкріплюються, а нові для дитини поведінкові прояви відпрацьовуються і закріплюються. Нові моделі

поведінки, які засвоює дитина, зумовлюють подальшу перебудову самосприйняття дитини і її особистісних позицій.

7. Психологічна підтримка дитини під час переживання нею психотравмуючих подій. В індивідуальній корекційній роботі з дитиною, яка перебуває в психологічно неблагополучному стані, психолог шляхом встановлення довіри взаємин та організації простору створює умови для більш повного вираження дитиною своїх особистісних проблем (страхів, переживань, образ) через гру, малювання, ліплення, розповіді. При цьому психолог не мусить переконувати малюка в необґрунтованості його переживань, а повинен прийняти ці переживання, допомогти дитині пережити їх самостійно відпрацювати для того, щоб побутись.

Вимоги до корекційної роботи з дошкільниками

1. Не допускати ситуацій, які могли б негативно вплинути на самооцінку вихованців, а саме: критики з боку дітей або дорослих, погіршення міжособистісних стосунків, підкреслення неуспішного виховання дитиною певних завдань.
2. Головне правило психологічної роботи — не зашкодити! Тому в складних ситуаціях спілкування з дитиною вибір завжди робиться на користь дитини. Не можна вдаватись до активних методів впливу на особистість, якщо психолог не переконаний в їх доцільності. У такому випадку краще обмежитись роллю доброзичливого спостерігача.
3. Інформацію про дитину, її сім'ю, стосунки з батьками або вихователем, яка стала відома психологу в процесі роботи, можна повідомляти батькам і вихователю лише таким чином, щоб її не можна було використати з метою уразити гідність дитини або її батьків (присоромити, звинуватити, образити тощо).
4. У процесі психогімнастичних занять дитину треба навчати адекватно виражати як негативні, так і позитивні емоції, а не стримувати їх. Психологу у стосунках з дитиною слід намагатись не поділяти її неправильні почуття (недозволені та заборонені), а приймати їх як прояв індивідуальності дитини, який має право на існування. Він лише може показати, до чого призводять прояви негативних почуттів, і озброїти дитину прийнятнішими засобами нівелювання негативних емоцій і, загалом, поведінки у важких, неприємних ситуаціях.
5. Психолог всіляко заохочує дітей до творчої (образотворчої) діяльності, пов'язаної з розвитком внутрішнього емоційного світу. Розглядаючи свій твір разом з психологом, з дітьми або з батьками, дитина мусить відчувати радість і гордість за себе, не соромитись своїх почуттів або невміння висловити їх.

Посібник містить корекційно-розвивальну програму «Розвиток емоційної сфери особистості дитини та соціальна адаптація» (див. додаток № 8), метою якої є розвиток емоційної сфери дитини.

Ця програма містить комплекс цікавих за змістом занять, що включають у себе ігри-драматизації, етюди, вправи на самопізнання, релаксацію, зображувальну та музичну діяльність тощо. Вони допоможуть розвивати в дітей навички спілкування, знімати психомоторне напруження, сприяти-муть самовираженню, формуванню морально-етичних уявлень, коригуватимуть їхню поведінку тощо.

У маленьких дітей довільна внутрішня увага зовсім не розвинена. У регуляції їхнього психічного життя переважають мимовільна увага, зовнішні стимули і зовнішній контроль. У міру «дозрівання» мозкових структур і певних нервових механізмів у дитини з'являються можливості самостійно керувати своєю поведінкою. Цьому процесу можна сприяти, створюючи умови для діяльності і тренування функцій у дитини, яка росте і «дозріває». Здатність регулювати різні сфери психічного життя складається з конкретних контролюючих умінь у цих сферах.

У руховій сфері:

- уміння довільно спрямовувати свою увагу на м'язи, що беруть участь у русі;
- уміння розрізнити і порівнювати м'язові відчуття;
- уміння визначати відповідний характер відчуттів (напруження — розслаблення, важкість — легкість тощо) та рухів, що супроводжуються цими відчуттями (сила — слабкість, різкість — плавність, темп, ритм).

Перші два вміння можна з успіхом тренувати у кожній дитини, останнє ж багато в чому залежить від природної обдарованості — точного м'язового відчуття і моторної спритності. Проте можна допомогти дітям розвинути це вміння, використовуючи механізм функціональної психофізичної єдності.

В емоційній сфері:

- уміння довільно спрямовувати свою увагу на емоційні відчуття, що переживаються;
- уміння розрізнити і порівнювати емоційні відчуття, визначити їх характер (приємно, неприємно, неспокійно, дивно, жахливо тощо);
- уміння одночасно спрямовувати свою увагу на м'язові відчуття і на експресивні рухи, супроводжуючи ними будь-які власні емоції та емоції оточуючих;
- уміння довільно «відтворювати» або демонструвати емоції за заданим зразком.

Рухові, психомоторні функції у дошкільників найрозвиненіші. Тому розвивати інші психічні функції слід, використовуючи рухи. Таким чином, дитина може набути досвід управління своїми емоціями з допомогою

яскравих образів фантазії і рухової активності (тобто через механізм функціональної психофізичної єдності).

Наприклад, дитині нелегко впоратись із втомлюваністю і смутком, коли додому далеко, а вона ледве йде і хочеться їсти й пити. Але можна підняти настрій і додати сили, якщо запропонувати дитині уявити себе билинним богатирем, який іде визволяти своїх друзів з Кашеєвого полону. І від того, наскільки бадьоро і мужньо він крокуватиме, наскільки наполегливо прагнутиме досягти мети (дому),— залежить життя його улюблених друзів і перемога над Кашеєм. Прийде час, коли дитина навчиться сама надихати себе з допомогою яскравих образів.

У сфері спілкування:

- уміння сприймати, розуміти і розрізняти чужі емоційні стани;
- уміння співпереживати (тобто сприймати позицію партнера по спілкуванню і повноцінно проживати — переживати його емоційний стан);
- уміння адекватно реагувати (тобто у відповідь на емоційний стан товариша проявляти такі почуття, які задовольняють усіх учасників спілкування).

У дітей краще, ніж у дорослих, розвинена інтуїтивна здатність відчувати чужий емоційний стан, оскільки вони не надають такого значення словам, як дорослі. Тому важливо не втратити цей благодатний час для розвитку в дитини емпатії, співчуття, товариськості, доброти.

Для співпереживання й уміння проявляти адекватні реакції на чужі емоції дитині потрібен досвід спільного проживання своїх емоцій і емоцій партнера по спілкуванню під час виконання різних за характером емоційних дій.

В поведінці:

- уміння визначати конкретні цілі своїх учинків;
- уміння шукати і знаходити, вибираючи з безлічі варіантів засоби досягнення цих цілей;
- уміння перевіряти ефективність обраних шляхів: діями, помилившись і виправивши помилки, керуючись досвідом пережитих почуттів або аналогічних ситуацій у минулому;
- уміння передбачати кінцевий результат своїх дій і вчинків;
- уміння брати на себе відповідальність.

Для розвитку в дітей описаних умінь великого значення набуває можливість обирати різні варіанти дій для того, щоб навчитися робити вибір. Саме вибір вчинків або дій — перший крок на шляху розвитку довільного (згідно зі своїми бажаннями, волею) керування поведінкою.

Способи поведінки, які ми демонструємо дитині в буденному житті, не завжди продуктивні, іноді — неадекватні, часто — обмежені нашим власним досвідом і недоліками. Тому бажано проводити спеціальну роботу

з дітьми в цьому напрямі. В буденному житті ми позбавляємо дитину багатства вибору, а отже, можливостей удосконалювати свою поведінку.

Здатністю передбачати, брати на себе відповідальність і керувати своїми діями володіють лише зрілі особистості, які сформувалися, причому далеко не всі з них. Є підстави вважати, що якщо розпочати розвивати і тренувати ці здібності в дитинстві, то в зрілому віці людина може досягти більшої досконалості в управлінні собою.

Методика розвитку підвалин довільності психічної регуляції у дітей включає прийоми психогімнастики, емоційно-комунікативного, поведінкового та акторського тренінгів, аутотренінгу та елементи групової психотерапії.

Розглянемо деякі форми психологічної допомоги дітям дошкільного віку, зокрема психологічний супровід природного розвитку дитини з допомогою психогімнастики.

У дитини, як і в дорослого, у міру розвитку її особистості підвищується здатність до довільної психічної саморегуляції та самоконтролю. За цими поняттями стоїть здатність керувати своїми емоціями і діями, уміння моделювати і приводити відповідно до моделі свої відчуття, думки, бажання і можливості, підтримувати гармонію душевного і фізичного життя. Бажаючи якнайшвидше виховати в дитині ці механізми, дорослі дають їй інструкції, поради і намагаються захистити масою заборон. Тим самим вони обмежують активність і самостійність дитини, викликають у неї агресію і відчуття власної неповноцінності.

Гімнастика психіки дитини — шлях сприяння зростанню довільності її психічної саморегуляції. Людський організм від природи запрограмовано на пошук пристосовних реакцій до мінливих умов середовища. Довільна саморегуляція у людини здійснюється на рівні слів, понять, вольових зусиль, внутрішніх планів, уявлень про кінцеві результати своїх дій — умовних заступників. Тому розвиток самовідчуття, саморозуміння, самосвідомості — перший етап тренування психічної довільності.

Але високий ступінь усвідомленості своїх емоцій і поведінки ще не означає володіння ними. Відомі ситуації страху, паніки, парадоксів волі. Тому другий етап тренування психічної довільності — навчитися змінювати своє психічне життя в бажаному напрямі.

Отже, довільність психічної регуляції тим вища, чим більше наше життя керується словесними інструкціями або думками, створюючи конкретні образи бажаних результатів. У дитячому віці здатність підпорядковувати своє життя яскравим живим образам фантазії абсолютно природна, по-перше тому, що основний тип регуляції поведінки у дітей мимовільний, по-друге тому, що слово у дитини близьке за значенням до образу. Розуміння загальних механізмів психофізичної регуляції організму надає можливість впливати на розвиток дитячої психіки не ззовні, а зсередини.

Заняття проводяться у формі ігор-драматизацій за захопливими для дітей темами, наприклад, «В гостях у Баби-Яги» або «Подорож на автомобілях до узбережжя».

Персонажами гри стають самі діти або ведучий (психолог, вихователь). Діти просто грають, отримують задоволення, відчують зацікавленість, пізнають навколишній світ, і при цьому вчать ся нелегкій справі: вмінню керувати собою. Участь дітей у грі повинна бути добровільною. Можна спробувати захопити їх, зацікавити, спокусити, але не примушувати! Іноді спрацьовує заохочення дітей до гри через залучення до неї вихователя.

Елементами ігор є спеціальні згруповані вправи, спрямовані на розвиток умінь довільної регуляції в різних сферах психіки. Групи вправ завжди однакові: на рух, емоції, спілкування, поведінку.

Структурну побудову заняття, тобто розподіл угруповання вправ згідно з їхньою спрямованістю, психологу необхідно проводити з метою полегшення включення і утримання дитячої уваги за нею (довільної внутрішньої і зовнішньої) та для зручності здійснення контролю.

Кожна вправа розвиває фантазію (думки, образи), відчуття (емоції) і рухи дитини таким чином, щоб вона навчалася довільно впливати на кожний з елементів цієї тріади.

Для того щоб загальний хід гри не уривався, необхідно через всю послідовність дій провести сюжетно-рольовий зміст гри.

Відсутність зовнішніх атрибутів — ще одна умова гри. Всі предмети і події ігрового сюжету повинні бути уявними, тобто позначатися фізичними діями або заміщуватися звичайними предметами оточення. Це полегшує тренування внутрішньої уваги дітей.

Грати можна з дітьми будь-якого віку. З віком змінюються тематика ігор і складність завдань у вправах: для одних цікавою буде тема «Магазин іграшок», а інших більше захопить «Зачароване королівство».

Кожна частина заняття може вирішувати не одне, а кілька абсолютно самостійних завдань, по-своєму важливих для розвитку дитячої психіки. Які завдання вибрати для заняття — психолог узгоджує зі своїми можливостями, уміннями та інтересами.

Проведення всієї гри вимагає від психолога великої підготовки і майстерності, тому слід освоювати різні групи вправ поетапно.

Досвідчений психолог, вибудовуючи заняття, обов'язково включає до нього творчі ідеї і пропозиції самих дітей.

Особлива майстерність ведучого полягає в тому, щоб навчитися обігравати будь-які відхилення від перебігу подій та інциденти, не порушуючи технічної послідовності заняття, перетворювати ці відхилення на елементи гри, включаючи їх до сюжету, до розвитку теми, але ніколи не робити за них зауважень або карати «винну» дитину.

Заняття розпочинається із загальної розминки. Цілі цього етапу — зняти інертність фізичного та психічного самопочуття, підняти м'язовий тонус,

«розігріти» увагу та інтерес дітей до заняття, налаштувати їх на активну роботу і взаємодію. Виконуються декілька вправ-ігор на увагу і рухлива гра.

Вправи-ігри на увагу повинні бути різноманітними за формою і характером. Об'єкти уваги також різноманітні: звуки, голоси, предмети, уявне оточення, люди, їхній одяг, емоції, контакти тощо. Наприклад: «Які зміни сталися в цій кімнаті?», «Які звуки долинають з вулиці, із сусіднього приміщення?», «Із закритими очима вгадай, хто подав голос?», «Хто до тебе доторкнувся?», «Хто найміцніше потиснув твою руку», «Який предмет найбільший, найтепліший, шорсткий?», «У кого з дітей білі шкарпеточки?», «Хто найвеселіший (найсумніший)?», «Які звірятка є в цій кімнаті?»

Рухливі ігри можуть бути якими завгодно. Єдина вимога — вони завжди повинні бути цікавими для дітей і спрямованими на спільну діяльність, спільні рухи, супроводжувальні контакти.

Всі ігри і вправи включають елементи психогімнастики.

Будь-який фізичний рух у психогімнастиці зображує який-небудь уявний образ, насичений емоційним змістом. Таким чином поєднується діяльність психічних функцій (мислення, емоцій, руху), а з допомогою коментарів психолога до цих процесів підключається і внутрішня увага дітей. У такий спосіб психогімнастична вправа використовує механізм психофізичної функціональної єдності.

Наприклад, діти не просто виконують різкі ритмічні махи руками, а уявляють себе веселими зайчиками, що грають на уявних барабанах у цирку. Ця ігрова вправа викликає у дітей велике задоволення, включає в роботу їхню фантазію, покращує ритмічні рухи. Одночасно психолог інструктує щодо характеру фізичних дій — сили, темпу — і спрямовує увагу дітей на усвідомлення і порівняння м'язових і емоційних відчуттів, що виникають. Наприклад, психолог говорить: «Як сильно зайчики б'ють у барабан! А ви відчуваєте, які напружені у них лапки? Відчуваєте, які лапки тверді, не гнуться! Як палички! Відчуваєте, як напружилися у вас м'язи в кулачках, ручках, навіть на плечках?! А ось обличчя — ні! Воно усміхнене, розслаблене. І черевце розслаблене. Дихає... А кулачки напружено стукають!.. А що ще розслаблене?.. Давайте ще спробуємо постукати, але вже повільніше, щоб прислухатися до своїх відчуттів...»

Психолог допомагає дитині уловити точну локалізацію відчуттів своїми дотиками до неї: узявши за руку, струснувши її — «чи розслаблена?», погладивши спинку — «де напружена?», злегка штовхнувши — перевіряючи рівновагу тощо.

Уявні образи спочатку пропонуються ведучим, а потім створюються уявою кожної дитини.

Ігровий (психогімнастичний) зміст вправ не випадковий. Вправи повинні сприяти оволодінню навичками контролю руховою і емоційною сферами, тобто їх слід продумати таким чином, щоб:

- надати дитині можливість пережити різноманітні м'язові відчуття (шляхом повторення рухів і дій за психологом);
- тренувати дитину в спрямовуванні і концентруванні уваги на своїх відчуттях, навчати розрізняти і порівнювати їх;
- тренувати дитину у визначенні характеру фізичних рухів, що супроводжуються різними м'язовими відчуттями;
- тренувати дитину в зміні характеру своїх рухів, спираючись на контролюючі м'язові відчуття, роботу уяви та почуттів.

Визначаючи послідовність психогімнастичних вправ, особливо важливо відслідковувати протилежні за характером рухи, що вимагають поперемінного м'язового напруження і розслаблення. Прикладом такої послідовності можуть бути вправи на:

- напруження і розслаблення;
- різкість і плавність рухів;
- частоту і повільність;
- дрібність і цільність та гармонійність;
- ледве помітні ворухіння і цілковиту статику;
- обертання тіла і стрибки;
- вільне пересування простором і зіткнення з предметами.

Таке чергування рухів гармонізує психічну діяльність мозку: упорядковується психічна і рухова активність дитини, поліпшується настрій, знімається інертність самопочуття. В цьому полягає принципова відмінність психогімнастичних фізичних вправ від фізкультури.

Залучаючи дітей до гри, включаючи в роботу їхню внутрішню увагу, психолог допомагає їм усвідомити, що з ними відбувається під час гри. Психолог повинен змінювати свою роль, стаючи то учасником гри-драматизації, то спостерігачем, то режисером. Головне — він не повинен примушувати, оцінювати, карати.

Психологу під час демонстрації вправ абсолютно необхідна експресія, оскільки це допомагає дітям наслідувати його, емоційно заряджає їх, посилює їхні відчуття.

Своєчасні коментарі в ході гри — називання відчуттів, вказування на місце їх локалізації, характер, емоційне забарвлення, асоціативний образ — допомагають скоригувати й посилити ці відчуття, звернути на них увагу дітей.

На заняттях із психогімнастики всі діти успішні: правильно все, що вони роблять, створюючи той або інший образ, при цьому кожна дитина робить по-своєму, як може. Але у кожної дитини виникають м'язові відчуття й емоції, кожна дитина може відчути їх і навчитися реагувати на них доволіно.

Діти не зможуть повністю усвідомлювати й диференціювати всі свої відчуття. Це й не обов'язково. Їм достатньо зосередити увагу хоча б на одному відчутті або порівняти хоча б одну пару відчуттів під час виконання кожного із завдань. Тренуючи такі вміння, діти розвивають здатність довільно (свідомо) регулювати виникнення і зміну різних м'язових і емоційних відчуттів.

Поряд із *розминкою*, що передбачає вправи на рух, до кожного заняття із психогімнастики обов'язково включаються вправи на *емоції та емоційний контакт*. Їх мета — розвинути у дітей здатність розуміти, усвідомлювати, правильно виражати і повноцінно проживати свої та чужі емоції. Ігровий і психологічний зміст вправ вирішує такі завдання:

- фіксувати увагу дитини на проявах чужих емоцій;
- за прикладом відтворювати чужі емоції, фіксуючи м'язові відчуття;
- аналізувати і словесно описувати м'язові відчуття під час виявлення цих емоцій;
- повторно відтворювати емоції, контролюючи відчуття.

Під час *комунікативної* частини заняття відбувається тренування загальних здібностей несловесного впливу дітей одне на одного. Це можуть бути емоційні прояви і контакти-пантоміми. У вправи включаються обмін ролями партнерів по спілкуванню, оцінка емоцій. Ці вправи допомагають дитині опановувати головний інструмент спілкування — уміння співпереживати, звільнитися від емоційного напруження, готують до вільного прояву емоцій, активного спілкування.

Мета наступного етапу заняття — тренування вміння регулювати свою поведінку. Цій меті відповідає сюжетний і психологічний зміст вправ. На цьому етапі вирішуються такі завдання:

- показ-програвання типових психологічних ситуацій;
- визначення типових форм адаптивної і неадаптивної поведінки;
- набування і закріплення прийнятних для дитини стереотипів поведінки і способів розв'язання конфліктних ситуацій;
- розвиток навичок самостійного вибору і побудова дітьми відповідних форм реакцій і дій в різних ситуаціях.

Складаючи тренінгові вправи для *поведінкових ігор*, психолог варіює їх в такому діапазоні:

- програвання ситуації з типовими інцидентами;
- реагування на внутрішні негативні переживання, що мали місце в дитячому садку або вдома;
- загадки на розв'язання конфліктних ситуацій;
- самостійні ігри-фантазії з проєкцією внутрішніх емоційних проблем і актуальних переживань;

- домашні завдання на активізацію позитивно емоційних проявів, закріплення нових форм емоційного реагування.

Джерелом сюжетів для ігор і вправ можуть бути не тільки психологічні ситуації, але і будь-які дитячі книги, мультфільми, телепередачі.

Заклучна частина заняття спрямована на закріплення позитивного ефекту, який стимулює дітей до упорядкування психічної та фізичної діяльності, повертає їх до стану емоційної рівноваги. Спеціальні техніки тут не використовуються. Це може бути хорівий спів, скандування улюблених веселих віршів, яке супроводжується рухами.

Бажано, щоб після заняття діти мали можливість вільно погратись та спонтанно продовжити вподобаний сюжет або вправу.

Регулярне виконання комплексу психогімнастичних вправ викликає і вторинні психологічні ефекти: формує позитивний образ тіла, що веде до самосхвалення, підвищення впевненості в собі, емоційної рівноваги, гармонізації психіки.

Важливим ефектом психогімнастики є розвиток *абстрактних і творчих* здібностей у дітей, чому сприяє гра з яскравими предметами або предметами-замінниками. На психологічній основі можна також розвивати психічні процеси і функції і супроводжувати природний розвиток дитячого мислення.

Розвивальна робота

Мета: активна участь і вплив психолога на процес виховання особистості та індивідуальності дитини.

Завдання: забезпечення відповідності розвитку дитини віковим нормам; допомога вихователям в індивідуалізації виховання і навчання дітей; розвиток здібностей, нахилів дітей.

Зміст і форми роботи

1. Психолог опрацьовує програми, спрямовані на розвиток як окремих сторін психіки дитини, так і на розвиток особистості в цілому, з урахуванням завдань розвитку на кожному віковому етапі. Програми складаються із психологічної і педагогічної частин. Психологічну частину здійснює психолог, педагогічну — опрацьовують та здійснюють (коригуючи за потреби) психолог та вихователь, залучаючи і батьків.
2. Розвиток пізнавальних процесів та здібностей відповідно до вікових можливостей дітей: розвиток сенсомоторних здібностей, сприйняття, спостережливості, пам'яті; активізація творчої уяви, мислення, мовлення.
3. Вироблення індивідуального стилю діяльності, що відповідав би типологічним властивостям дитини і зміг би компенсувати труднощі, зумо-

влені її підвищеною збудливістю, надмірною чутливістю, інертністю або швидкою розумовою втомлюваністю. Формування елементів само-регуляції у поведінці вихованців.

4. Розвиток (шляхом вправління під час ігрових ситуацій) соціально-спрямованих навичок поведінки та комунікативних умінь у дітей, які зазнають труднощів у спілкуванні.
5. Формування психологічної готовності дітей до шкільного навчання з огляду на необхідність розвитку кожного з компонентів шкільної зрілості: психофізичного, розумового, комунікативного, мотиваційного, емоційно-вольового.
6. Забезпечення психологічних умов для розвитку нахилів та здібностей дітей у гуртках та студіях. Надавання відповідної психологічної допомоги їх керівникам.
7. Психолог згідно зі своїми інтересами та здібностями сам може вести систематичну розвивальну роботу серед дітей у гуртку або в студії.

Вимоги до проведення розвивальної роботи

1. Психологічна і педагогічна частини розвивальної роботи можуть здійснюватись за такими формами:
 - з окремою дитиною;
 - з групою дітей;
 - у руслі виховної роботи у групі;
 - разом з дітьми і батьками.
2. Розвивальні заняття бажано будувати на основі ігрової та пізнавальної, а не змагальної мотивації чи мотивації досягнень.
3. Тривалість розвивальних занять залежить від їх інтенсивності, віку дітей, але, як правило, не перевищує 15–20 хв.
4. Якщо розвивальні заняття виявились неефективними для конкретної дитини, слід провести додаткове психологічне обстеження, а не збільшувати їх тривалість.
5. Розвивальні завдання слід підбирати таким чином, щоб у процесі навчання дитина послідовно проходила сенсомоторний, зоровий, образний етапи інтеріоризації діяльності.
6. Матеріали, на яких будуються розвивальні заняття, не повинні викликати у дитини додаткових труднощів під час їх використання, що сприяє усвідомленню способів дій і забезпечує позитивну мотивацію. Наприклад, відповідно до набутого досвіду і рівня розвитку дитини психолог визначає послідовність і кількість ігор-занять, на яких дитина опановує спосіб і еталон визначення однієї якості матеріалу (розміру, форми, запаху чи смаку), а згодом двох, трьох.

Профілактична робота

Мета: забезпечення відповідних психологічних умов для нормального самопочуття дитини в дошкільному закладі; профілактика порушень у динаміці розвитку дітей та усунення тих перешкод, що гальмують або деформують розвиток особистості; запобігання психологічним перевантаженням та невротичним зривам у дітей.

До змісту профілактичної роботи входить

1. Психологічна допомога в адаптації дітей раннього віку, молодшого дошкільного віку та новеньких вихованців старшого віку до умов дошкільного закладу. Опрацювання рекомендацій для батьків і вихователів — як допомагати дітям легше призвичаїтись до умов дошкільного закладу.
2. Забезпечення сприятливого, доброго психологічного мікроклімату в групах — у спілкуванні дітей між собою та з дорослими: вихователями, помічниками вихователів (нянями).
3. Створення умов для набуття дитиною позитивного досвіду взаємодії з товаришами, позитивного прийняття її групою і вихователем, успіху в іграх та різноманітних заняттях, що необхідно для профілактики і корекції дезадаптації, відхилень у мотиваційній сфері, негативного самосприймання. З цією метою добираються відповідні ігри і вправи.
4. Практичне налагодження стосунків між дитиною і оточуючими (батьками, вихователем, однолітками) шляхом поглиблення взаєморозуміння і взаємосприйняття. Одним з методів запобігання непорозумінням у спілкуванні може бути активне психологічне навчання всіх, хто потребує такої допомоги (дітей і дорослих), ефективних способів спілкування.

НАПРЯМИ РОБОТИ З ПЕДАГОГІЧНИМ КОЛЕКТИВОМ ДОШКІЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Метою співпраці психолога з педагогічним колективом є підвищення рівня психологічної компетентності, заохочення до вивчення кожної дитини, розвиток психологічного мислення, допомога кожному вихователеві в опануванні методів індивідуального і особистісно зорієнтованого підходу у вихованні, вміння визнавати кожну дитину підростаючою особистістю, поважати її і надавати відповідної допомоги.

Психологічна діагностика

Зміст роботи

1. Вивчення звернень вихователів усіх груп, спеціалістів, що ведуть гуртки, студії, щодо психологічних проблем, пов'язаних з дітьми та їхніми батьками.

2. Аналіз планів вихователів стосовно їх відповідності віку та можливостям дітей.
3. Вивчення рівня комунікативних умінь і навичок, ціннісних орієнтацій тощо.
4. Вивчення ступеня готовності вихователя до інноваційної діяльності.

Психологічна просвіта та психологічна профілактика

Зміст роботи

1. Прогнозувати, планувати і здійснювати систему освітніх заходів, що мають на меті підвищення психологічної культури і професійної компетентності вихователів.
2. Практична допомога вихователям у створенні розвивального середовища та сприятливого психологічного клімату у групах:
 - 1) навчати вихователів аналізувати наявне предметне та ігрове середовище у групах з метою визначення його придатності для індивідуальних і колективних занять дітей; періодично вносити зміни під час організації ігрового середовища;
 - 2) допомагати вихователям у підготовці до прийому нових дітей. Допомагати застосовувати метод психолого-педагогічного спостереження за взаєминами дітей, звертаючи увагу на такі прояви:
 - хто з ким приятелює, дружить, на яких засадах виникає дружба, кого у групі поважають (не поважають), з ким не дружать;
 - хто з ким грається, у що граються, рівень гри;
 - хто чим цікавиться;
 - які нахили мають діти;
 - що є характерним для спілкування між дітьми;
 - якою є культура поведінки, етика стосунків дітей;
 - розвиток мовлення, мислення, уваги, уяви у дітей;
 - 3) надавати психологічну допомогу в організації життя дітей у групах; у розподілі групи на підгрупи для проведення занять; у проведенні індивідуальної роботи з дітьми;
 - 4) привчати вихователів аналізувати своє ставлення до кожної дитини і ставлення дітей до вихователя, внутрішні причини емоційного несприйняття деяких вихованців;
 - 5) допомагати їм коригувати своє ставлення до дитини;
 - 6) складати для вихователів індивідуалізовані програми навчально-виховного впливу на ту чи іншу дитину (за зверненнями вихователів), залучаючи вихователів до створення та обговорення цих програм;
 - 7) надавати вихователям допомогу у залученні батьків до співпраці, підтримуванні в них інтересу до життя групи.
3. Організовувати психолого-педагогічні консиліуми із залученням педагогічних працівників, лікаря з метою аналізування поведінки та

розвитку дитини (за зверненнями вихователів, батьків, або за ініціативою психолога).

4. Проводити заняття (семінари, дискусії, «круглі столи», обговорення) за зверненнями вихователів: психологічний аналіз як державних, так і варіативних програм для дошкільних закладів, ознайомлювати з новинками вітчизняної та світової психологічної літератури; обговорювати сенсаційні педагогічні повідомлення, цікавий досвід, педагогічні інновації, визначати доцільність їх упровадження; прогнозувати зміни у власній роботі, заохочувати до творчого опрацювання змісту і форм роботи з дітьми на основі досвіду і нахилів вихователів.

Орієнтовна тематика занять

- 1) Особливості та умови розвитку особистості у різні періоди дошкільного дитинства.
- 2) Вирішальна роль батьків у розвитку особистості дитини (наукові положення варто супроводжувати аналізом конкретних випадків родинного виховання).
- 3) Вплив біологічних умов, спадковості та стану екології на розвиток дитини.
- 4) Мета і сутність особистісно орієнтованого та індивідуального підходу до дитини.
- 5) Адаптація дитини до умов дошкільного закладу. Роль вихователя у полегшенні адаптації.
- 6) Розвивальне значення різних видів діяльності дитини: ігри, ігри-драматизації, малювання, конструювання, спостереження, музика, співи, танці, спортивні заняття, вивчення іноземних мов, перегляд книжок, ілюстрацій, картин тощо.
- 7) Аналіз розвивальних можливостей ігор та іграшок (з практичною демонстрацією).
- 8) Як забезпечити емоційний комфорт дитини у групі?
- 9) Психологічні умови комплектації та виховного процесу у різновікових та родинних групах.
- 10) «Важкі» діти і особливості ефективної роботи з ними.
- 11) Обдаровані діти, їхні особливості та умови, що сприяють розвитку здібностей.
- 12) Психологічні умови довіри і взаємодії вихованців із батьками.
- 13) Шкільна зрілість та психологічна готовність дитини до навчання.

Теми можна замінювати на інші залежно від потреб і звернень, умов виховання, психологічної компетентності педагогів.

Психологічне консультування дітей

Зміст роботи

1. Проведення психологічної консультативної роботи з вихователями, спрямованої на підтримку сприятливого психологічного клімату в ко-

- лективі, на подолання стресових ситуацій, на забезпечення повноцінного відпочинку, на розвиток творчої думки, творчого підходу у здійсненні навчально-виховного процесу.
- Надавання невідкладної психолого-педагогічної допомоги у разі гострих конфліктних ситуацій, ситуацій життєвих криз особистості (різних працівників дошкільного закладу), випадків стихійного лиха тощо.
 - Консультавання вихователів з питань, що стосуються особистих проблем.

РОБОТА ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА З БАТЬКАМИ ДОШКІЛЬНИКІВ

Мета: привернути увагу батьків до долі власної дитини, допомогти зрозуміти вирішальне значення ранніх та дошкільних років розвитку особистості, ролі тата й мами і родинної атмосфери загалом у формуванні таких базисних якостей синка або дочки, як почуття впевненості, захищеності, вміння радіти, співчувати, виявляти творчу ініціативу, бути активним, дбати про добрі стосунки з членами сім'ї, з друзями, вміти гідно поводитися в разі перемоги чи поразки. Батьки мають зрозуміти і відчувати необхідність певної психологічної компетентності для того, щоб посправжньому любити свою дитину, сприймати її такою, якою вона є, ні з ким не порівнюючи її і не дорікаючи їй, допомогти їй щасливо провести дошкільні роки у родинному колі, добре підготувати дитину до школи.

Психологічна діагностика

- Визначення стилю виховання в сім'ї, стосунків у родині.
- Визначення рівня тривожності, самооцінки тощо.
- Психодіагностичне дослідження за зверненням батьків.

Психологічна освіта

Перед психологом стоїть завдання пробуджувати і підтримувати у батьків потребу в спеціальних психологічних знаннях щодо розвитку і виховання дитини. Природна інтуїція матері й батька як найперших і найголовніших педагогів дитини дає більше позитивних результатів, коли спирається на їхню психологічну компетентність.

Форми освітньої роботи

- Науково-популярні лекції з психологічних питань розвитку та виховання дитини на групових батьківських зборах, факультативах для батьків.
- Бесіди та консультації з групою батьків, які мають подібні проблеми із вихованням та розвитком дитини.

3. Оформлення стендів, листівок, тек із психологічною інформацією.
4. Залучення батьків до користування психологічною бібліотекою.

Орієнтовна тематика лекцій та бесід

- 1) Вікові психологічні особливості розвитку дітей (потреби, новоутворення, можливості, типові труднощі). Вироблення у батьків більш адекватної, психологічно доцільної позиції щодо виховання і розвитку дитини.
- 2) Особливості розвитку хлопчиків і дівчаток, близнят. Розвиток дітей у неповній, багатодітній сім'ях, в родині, що складається з декількох поколінь.
- 3) Психологічний аналіз сучасних типів «материнської школи», умов родинного виховання.
- 4) Здібні діти; діти, які відстають у розвитку, мають труднощі у поведінці: які вони, якої потребують допомоги.
- 5) Ознайомлення батьків з методами вивчення індивідуально-топологічних властивостей дитини та врахування цих методів у взаєминах з дитиною.
- 6) Підготовка батьків до усвідомлення та підтримки психопрофілактичних функцій дитячої гри. Попередження недоречних втручань, заборон, моралізації, повчань під час спостереження за грою дитини. Найефективнішим методом є практичні заняття з групою зацікавлених батьків, під час яких психолог демонструє прийоми недирективної підтримки дитини в процесі її гри.
- 7) Ознайомлення батьків з методами визначення шкільної зрілості дітей та засобами її формування.
- 8) Обговорення з групою зацікавлених батьків конкретних проблем, що виникають у стосунках дитини з братами і сестрами, з однолітками, з дорослими. Пошук та обговорення можливих методів попередження і подолання труднощів.
- 9) Вплив несприятливих екологічних умов, зокрема наслідків катастрофи на Чорнобильській АЕС, на фізичний стан і розвиток дітей. Шляхи батьківської компенсаторної допомоги дітям.

Вимоги до освітньої роботи

1. Освітня робота є пропагуванням психологічних знань серед батьків, тому вона має здійснюватись у досить цікавій і зрозумілій формі.
2. Інформацію, яку надає психолог, слід ґрунтувати на науково доведених фактах.
3. Освітня робота є одним із засобів ознайомлення батьків з роботою психолога, з його завданнями, можливостями і з організацією психологічної служби в дошкільному закладі, а надалі — й у школі.

4. Конкретні приклади і результати діагностики, які використовує психолог в освітніх цілях, необхідно надавати в такій формі, щоб вони не могли бути використані на шкоду дитині.

Профілактична корекція

Завдання профілактично-корекційної роботи — допомогти деяким батькам переглянути і переосмислити свої уявлення про виховання; позбутися невиправданих та химерних очікувань, звичних, але неефективних засобів педагогічного впливу; звільнитись від власних психологічних проблем, які заважають налагодити добрі стосунки з дитиною.

Форми профілактично-корекційної роботи з батьками

1. Лекції та бесіди, під час яких аналізуються типові труднощі та помилки у спілкуванні з дітьми певного віку і висвітлюється гальмуючий вплив цих помилок на розвиток особистості.
2. Активні форми психологічної освіти, в яких батьки вчаться більш ефективно взаємодіяти одне з одним та зі своєю дитиною (тренінги батьківської ефективності, партнерського спілкування, креативності, групові дискусії, рольові ігри тощо).
3. Індивідуальні бесіди з батьками, під час яких психолог знайомить із результатами психологічного обстеження їхньої дитини, інформує про її потенційні можливості, труднощі та про засоби, які можуть покращити психічний стан дитини.
4. Консультації, метою яких є корекція виховної позиції батьків, створення сприятливих умов для розвитку особистості сина чи дочки.

Орієнтовна тематика профілактично-корекційної роботи з батьками

- 1) Співпраця з батьками новачків з метою кращої адаптації дітей до умов дитячого садка.
- 2) Навчання батьків запобігати конфліктам і долати труднощі, які можуть виникати у спілкуванні з дитиною в кризові періоди її розвитку.
- 3) Залучення сім'ї до активної роботи з профілактики та корекції відставань у розвитку певних психологічних функцій дитини. (Відставання можуть бути як абсолютними (порівняно з віковою нормою), так і відносними (відповідно до індивідуальних можливостей дитини). Останнє стосується, зокрема, обдарованих дітей, які не повністю реалізують свої здібності.)
- 4) Налагодження, в разі необхідності, стосунків між батьками або батьків з вихователем з метою запобігання шкідливому впливу конфліктних взаємин дорослих на розвиток особистості сина або дочки.
- 5) Залучення батьків до участі в житті групи, що надає їм можливість спостерігати свою дитину в різних проявах її активності, в стосунках із дітьми.

Вимоги до профілактично-корекційної роботи з батьками

1. Психолог виступає неупередженим посередником між сім'єю та дошкільним закладом, допомагає узгодити вимоги батьків і вихователів таким чином, щоб вони не суперечили одні одним і відповідали потребам розвитку дитини.
2. Коли не вдається залучити батьків до співпраці в інтересах дитини, психолог намагається налагодити з ними доброзичливі стосунки (нейтральне ставлення сім'ї до роботи психолога краще, ніж негативне).
3. Іноді доводиться проводити профілактичну роботу з батьками безпосередньо через дитину. Проте не можна допустити, щоб у результаті дій психолога ставлення дитини до своїх батьків погіршилось. Позитивне сприйняття батьків дошкільником є основним фактором його психологічного благополуччя.

Психологічне консультування батьків

Завданнями психологічного консультування є:

- a) допомога батькам, які вперше приводять дитину до дошкільного закладу усвідомити психічне навантаження, яке доведеться пережити дитині під час періоду адаптації;
- b) допомога в налагодженні постійних психолого-педагогічних взаємин з вихователями, підвищенні психологічної компетентності з певних питань, що сприятиме кращому розумінню батьками себе, своєї ролі у житті дитини і самої дитини й позитивному ставленні до неї;
- v) з'ясування причин психологічних проблем, які виникають у родинному спілкуванні та шляхів їх цивілізованого розв'язання;
- г) допомога батькам у процесі вибору для дитини студій, школи тощо.

Форми та тематика консультативної роботи

1. Індивідуальні консультації для батьків, які звернулись до психолога з конкретними запитаннями.
2. Родинні консультації для кількох членів сім'ї з метою вироблення шляхів співробітництва і довірливих стосунків у вихованні дітей.
3. Групові консультації, під час яких ставляться, аналізуються і обговорюються різноманітні питання психології, цікаві для більшості батьків групи.

Тематика консультацій впливає із проблем, які виникають у батьків під час виховання дитини в дошкільних закладах і вдома.

Основні теми

- 1) Режим дня дитини у період її адаптації до дитячого садка. Взаємини батьків з дитиною у цей період.
- 2) Психологічні проблеми оптимізації розвитку дитини з урахуванням її вікових та індивідуальних особливостей.

- 3) Аналізування причин типових труднощів у родинному спілкуванні та спільний пошук шляхів їх запобігання. Особливості виховання сина і доньки.
- 4) Методи психологічної допомоги дітям у подоланні перебільшених страхів, сором'язливості, плаксивості, дратівливості, ревнощів (коли в сім'ї не одна дитина), впертості тощо.
- 5) Консультації з питань розумового розвитку дитини, її здібностей, вибору шкільного навчального закладу, який відповідає індивідуальним особливостям майбутнього учня.
- 6) Духовний розвиток дитини. Виховання гуманних почуттів.

Вимоги до консультативної роботи з батьками

1. Ефективна консультація неможлива без налагодження особливих стосунків та ставлення психолога до клієнта. Особливе ставлення передбачає довіру, відкритість, зацікавленість. Психолог мусить не тільки розуміти почуття й думки клієнта — когось з батьків (не перебираючи на себе роль судді), але і демонструвати розуміння.
2. У стосунках з батьками психолог мусить уникати настирливого дидактизму, моральних та оціночних суджень, зауважень, звинувачень тощо.
3. Не можна випитувати у клієнта «всю правду» щодо його особистого життя. Сенс консультації психолога не в тому, щоб достеменно вивчити проблему і розв'язати її на користь клієнта, а в тому, щоб клієнт самостійно з'ясував суть проблеми для себе і знайшов власні шляхи її розв'язання.
4. Психолог не дає порад або рецептів, навіть якщо саме цього від нього очікують. Він не переконує, не вмовляє, не підштовхує клієнта, а робить усе можливе, щоб клієнт сам виробив рішення і взяв на себе відповідальність за його здійснення.

Організаційно-методична робота практичного психолога

Зміст і форми роботи

1. Постійне вивчення відповідної психологічної літератури.
2. Складання річного, щомісячного планів роботи.
3. Складання звітів за рік (статистичних та аналітичних).
4. Складання аналітичних довідок за результатами психодіагностичних обстежень.
5. Апробація нових для психолога методик, їх адаптація до місцевих умов.
6. Підготовка до різноманітних виступів, круглих столів, психолого-педагогічних семінарів, групових консультацій для вихователів і батьків.
7. Підготовка до батьківських зборів.

8. Розробка методичних рекомендацій для батьків та вихователів з різних питань.
9. Створення корекційних та розвивальних програм.
10. Виготовлення роздавального матеріалу.
11. Участь у роботі науково-практичних семінарів, методичних об'єднань, конференцій з питань розвитку практичної психологічної служби в освіті (обмін досвідом).
12. Систематичне підвищення професійної кваліфікації на відповідних курсах, тренінгах.
13. Проведення дослідницько-пошукової роботи з метою підвищення і вдосконалення рівня професійної діяльності психолога на науковій основі, використання набутого досвіду і знань для подальшого розвитку системи психологічної служби в дошкільному закладі.
14. Визначення кола психологічних питань, які вимагають розв'язання (вплив особливих кризових явищ на самопочуття, психологічне здоров'я і розвиток дітей; розвиток дітей у неповних та багатодітних сім'ях; ставлення батьків до дитини, проблеми шестирічних першокласників та запобігання ним).
15. Вибір теми для дослідження визначеного кола проблем. Відповідне опрацювання теми.
16. Рефлексія власної діяльності як практичного психолога.

ПСИХОЛОГІЧНА КОРЕКЦІЯ ЯК ВИД ДІЯЛЬНОСТІ

Психологічна корекція є видом психологічної допомоги. На відміну від психологічного консультування вона передбачає більш активний цілеспрямований вплив на особистісний, поведінковий та інтелектуальний рівні функціонування людини і, як правило, потребує багато часу для здійснення.

Методологічні основи організації психологічної корекції і психотерапії залежать від уподобань та певного досвіду роботи у тій чи іншій психологічній парадигмі. Так, у зв'язку з цим говорять про зміни радикалу чи екзистенціалу, що визначає особистість, про інтеграцію (З. Фрейд), індивідуалізацію (К. Юнг), компенсацію (А. Адлер), персоналізацію, особистісне зростання (К. Роджерс), самоактуалізацію (А. Маслоу), посилення «Я» (біхевіоральна орієнтація) тощо. Розглядаючи терміни «психотерапія» і «психокорекція», варто пам'ятати, що у психологічній та психолого-педагогічній теорії і практиці вони часто вживаються як синоніми. Це пов'язано з тим, що поняття психотерапії у вітчизняній психології з'явилося порівняно недавно. Довгий час психотерапія розвивалась як галузь суто медичної допомоги. Щодо корекції, то, вийшовши з надр дефектології, згодом перейшовши у вікову й педагогічну психологію

і активно використовуючись у роботі з дітьми, цей термін вийшов за рамки дитячої психології і став застосовуватись у роботі з дорослими під час надавання їм психологічної допомоги. Значення корекційної роботи в діяльності практичного психолога важко переоцінити, тому що завданням саме цієї роботи є усунення недоліків у розвитку особистості. Завдання психотерапії більш спрямоване на створення умов для повноцінного становлення особистості. Психологічна корекція на відміну від психотерапії не має своїх спеціальних методик, а користується залежно від потреб методами психотерапії, педагогіки та медицини. Психологічні тренінги й діагностичні методики також мають корекційні можливості.

Пропонована *схема 1* надає інформацію про основні сфери корекцій розвивального впливу.

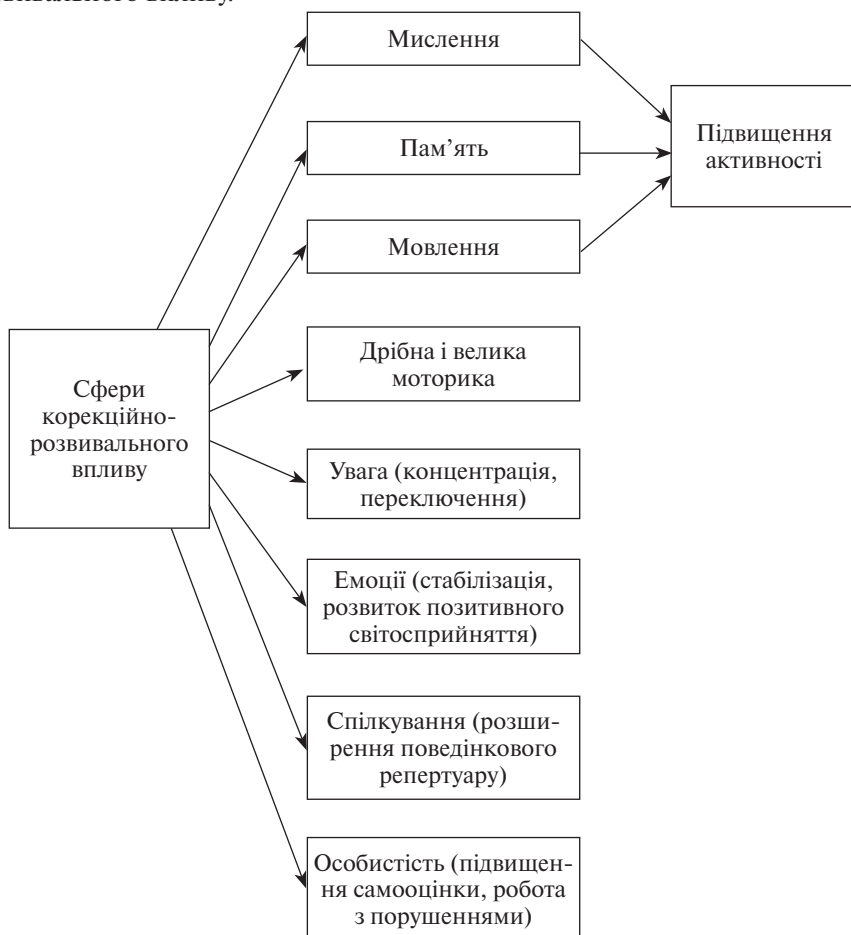

Схема 1. Сфери корекційно-розвивального впливу

Здійснення корекційної роботи потребує від фахівця, який її виконує, відповідної підготовки. Психолог, який самостійно виконує корекційну роботу, повинен мати базову фундаментальну підготовку в галузі психології і спеціальну підготовку у сфері конкретних методів корекційного впливу.

Психотерапія — вид психологічної допомоги, зорієнтований на розв'язання глибинних особистісних проблем людини, які визначають більшість її життєвих утруднень та конфліктів.

Основні цілі психотерапії полягають у покращенні самопочуття людини; підвищенні її здатності долати труднощі, справлятися з переживаннями, приймати рішення; в удосконаленні здібностей встановлювати і підтримувати стосунки; у сприянні продуктивності особистості, розвитку її потенційних можливостей і її переходу на вищий рівень функціонування.

Сьогодні не існує єдиної психотерапевтичної теорії. Вказані цілі психотерапії та відповідні завдання і методи її здійснення конкретизуються в декількох провідних напрямках (кожний включає ряд видів, шкіл, течій), що сформувалися у світовій теорії і практиці психотерапії — психодинамічному (психоаналітичному), гуманістичному, когнітивно-біхевіоральному (поведінковому), трансперсональному.

Вирішальною умовою ефективності всіх видів психотерапії є наявність особливого контакту (стосунків) між психотерапевтом і клієнтом, що ґрунтується на взаємній повазі, довірі, здатності психотерапевта до співпереживання (емпатії).

Оскільки психотерапія орієнтована на роботу з базовими структурами особистості і передбачає певну їх модифікацію, реконструкцію, то терміни її здійснення є досить тривалими (від десятка до сотень сеансів упродовж років), а до психотерапевта пред'являються спеціальні кваліфікаційні вимоги.

Відповідно до сучасних поглядів фахівців, який надає психотерапевтичну допомогу, може бути професійним психологом, лікарем (психіатром) або соціальним працівником, але обов'язковою умовою є його тривала психотерапевтична підготовка, що передбачає наявність у нього методико-теоретичної освіти, досвіду перебування в ролі клієнта у кваліфікованого спеціаліста, проведення власної роботи з клієнтами під керівництвом супервізора, наявності відповідного сертифікату.

Психолог закладу освіти зазвичай такої підготовки не має, хоча характер проблем, з якими до нього звертаються діти, вчителі, батьки, часто потребує саме психотерапевтичної допомоги. Така діяльність не передбачена й у переліку напрямів роботи практичного психолога та соціального педагога, і в його функціональних обов'язках. У таких випадках доцільно рекомендувати людині чи родині звернутися до служб психологічної допомоги, які мають відповідних фахівців.

Психологічна корекція та її види

Види психокорекції:

- за критерієм;
- за змістом;
- за формою;
- за характером управління процесом корекції тощо.

Фактори, які впливають на ефективність психокорекційної роботи: універсальність, прийняття, альтруїзм, катарсис, саморозкриття, зворотний зв'язок, усвідомлення (інсайт) тощо.

Для здійснення групової психокорекції необхідно враховувати таке:

- специфіку групової форми психокорекції;
- особливості комплектації груп;
- групову динаміку та керування психокорекційною групою;
- особливості роботи Т-групи (Т — тренінг) або СПТ-групи (СПТ — соціально-психологічний тренінг), групи-зустрічі, гештальт-групи, групи вмінь;
- методики корекції дитячо-батьківських та родинних стосунків;
- особливості корекційної допомоги дітям, які зазнають труднощів у навчанні;
- особливості корекційної допомоги дітям з порушеннями психофізичного розвитку.

У дошкільному віці універсальною формою корекції є гра.

Ігрова корекція використовується для роботи з дітьми, які мають різноманітні форми порушень поведінки, неврози, страхи, шкільну тривожність, проблеми в спілкуванні з однолітками.

Корекційно-розвивальна робота може проводитися як індивідуально з дитиною, так і з групою дітей (тренінг), навчальні заняття.

Принципи створення корекційних програм

Основними етапами психокорекційної роботи є діагноз, прогноз, створення психолого-педагогічної програми, виконання та аналіз її ефективності.

У діагнозі фіксуються показники психічного розвитку, їхня відповідність нормам, формулюється гіпотеза щодо причини відхилень. Особливостями програми корекції є наявність суто психологічної та педагогічної частин. Психолог розробляє і здійснює психологічну частину. Педагогічну частину психолог може розробляти як самостійно, так і разом з батьками, соціальними працівниками, вихователями, родичами. Педагогічна частина виконується під постійним контролем психолога. Програма корекційної роботи повинна бути психологічно обумовленою.

Під час складання та вибору стратегії необхідно спиратися на низку певних принципів, які визначають цілі та завдання корекції, методи і засоби психологічного впливу, а саме:

- системності корекційних, профілактичних та розвивальних завдань;
- єдності корекції та діагностики;
- пріоритетності корекції каузального типу;
- діяльнісний;
- дотримання вікових, психологічних, особистісних особливостей дитини;
- комплексного підходу;
- активного використання найближчого соціального оточення в корекційній програмі;
- спираючись на різні рівні організації психічних процесів;
- поступовості ускладнення матеріалу;
- враховування емоційної складності матеріалу.

Основні корекційні програми, їх зміст, мета та завдання спрямовують на виявлення проблем, які потребують корекційних заходів (відставання в розумовому розвитку, знижена навчальна мотивація, труднощі у спілкуванні тощо), та на їх подолання. Проблеми ефективності психологічної корекції в роботі практичного психолога можна розділити на такі рівні:

- постановка цілей і завдань корекційної роботи;
- подолання реальних труднощів розвитку.

Необхідно враховувати, що ефективність корекційної програми залежить від кількості затраченого часу, тривалості процесу тощо.

Основні вимоги до складання психокорекційних програм

1. Чітке формулювання цілей.
2. Визначення кола питань, які конкретизують цілі корекційної програми.
3. Визначення стратегії і тактики щодо проведення корекційної роботи.
4. Підбір конкретних методик і технік для роботи.
5. Підготовка необхідних матеріалів та обладнання.
6. Чітке визначення форми корекційної роботи (групова, індивідуальна або змішана).
7. Визначення загального часу для здійснення всієї корекційної програми.
8. Визначення періодичності необхідних зустрічей та їх тривалості.
9. Розробка конкретної корекційної програми в цілому та визначення змісту кожного корекційного заняття.
10. Планування форм участі фахівців інших галузей (педагогів, медиків, соціальних педагогів тощо).

11. Вибір форм контролю динаміки проходження корекційної роботи.
12. Реалізація корекційної програми і внесення доповнень та змін до програми у ході роботи.
13. Оцінка ефективності реалізованої програми.

Після закінчення програми складається психологічний (або психолого-педагогічний, медико-психологічний тощо) висновок про цілі, завдання та результат реалізованої корекційної програми з оцінкою її ефективності.

Фактори, що визначають ефективність психокорекції

- Очікування клієнта.
- Значення для клієнта розв'язання існуючих проблем.
- Характер проблем клієнта.
- Готовність клієнта до взаємодії.
- Очікування психолога, який здійснює корекційні заходи.
- Професійний та особистісний досвід психолога.
- Специфічний вплив конкретних методів психокорекції.

Основні компоненти професійної готовності психолога до корекційної діяльності

- Теоретичний компонент (знання теоретичних основ корекційної роботи, основних засобів корекції тощо).
- Практичний компонент (володіння конкретними методами та методиками корекції).

Особистісна готовність (психологічне відпрацювання психологом особистісних проблем у сферах, які він буде коригувати).

Враховуючи все зазначене вище, необхідно наголосити на необхідності спеціальних вимог, що пред'являються до практичного психолога у здійсненні психокорекційних заходів, тобто слідуванні етичному кодексу психолога, та вимог, що висуваються до здійснення професійної діяльності.

Частина II

ПРАКТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ДИТИНСТВА. ДОШКІЛЬНЕ ДИТИНСТВО

ПСИХІЧНИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В НОРМІ

Визначення меж «норми» і «патології» (аномалії) на сьогоднішній день залишається предметом дискусії науковців різних напрямів. З позицій психології більш адекватним є розгляд цих понять на підставі вікової періодизації розвитку.

Л. С. Виготський, який займався розробкою теоретичних питань періодизації розвитку людини, в основу власної концепції поклав поняття «критичного віку», оскільки він розумів психічний розвиток як процес якісних перетворень (криз) у вигляді руйнування структур, що віджили, і формування нових.

Уперше саме Л. С. Виготський зробив припущення, що негативізм, характерний для всіх кризових етапів, несе в собі позитивний заряд, який стимулює подальший розвиток. Крім того, ним було сформульовано ідею про те, що чим яскравіше протікає період кризи, тим продуктивніше йде розвиток. Згідно з його теорією кожному віку притаманне новоутворення, яке об'єднує навколо себе розвиток інших психічних змін.

Процес розвитку не може відбуватися поступово саме через наявність у ньому кризових періодів. Різні системи і психічні функції дитини розвиваються не паралельно, а з різним ступенем інтенсивності, який обумовлено певними закономірностями. Проте процес зростання і розвитку дитини є єдиним і цілісним.

Тому знання про закономірності нормального розвитку дитини є тим підґрунтям, на якому базується гіпотетичне припущення про наявність у розвитку конкретної дитини порушень (*див. табл. 4*).

Таблиця 4

Психологічні особливості дітей дошкільного віку

Показники	Вікова група				
	2–3 роки	3–4 роки	4–5 років	5–6 років	6–7 років
Мислення	Наочно-дійове	Наочно-образне	Наочно-образне	Наочно-образне, початок формування образно-схематичного	Елементи логічного розвиваються на підставі наочно-образного
Мовлення	Словосполученнями, розуміє дієслова	Початок формування зв'язного мовлення, починає розуміти прикметники	Закінчення формування активного мовлення, вчиться висловлювати думки	Формування плануючої функції мовлення	Розвиток внутрішнього мовлення
Довільність пізнавальних процесів	Увага і пам'ять мимовільні	Увага і пам'ять мимовільні	Увага і пам'ять мимовільні, починає розвиватися довільне запам'ятовування під час гри	Розвиток цілеспрямованого запам'ятовування	Початок формування довільності як вміння прикладати зусилля і концентрувати процес засвоєння знань
Фізіологічна чутливість	Висока чутливість до фізичного дискомфорту	Висока чутливість до дискомфорту	Зниження чутливості до дискомфорту	Зниження чутливості до дискомфорту	Індивідуальна, у більшості — низька

Продовження табл. 4

	Вікова група				
	2–3 роки	3–4 роки	4–5 років	5–6 років	6–7 років
Об'єкт пізнання	Предмети, які безпосередньо оточують, їх внутрішній устрій	Предмети, які безпосередньо оточують, їх властивості та значення	Предмети та явища, які безпосередньо не сприймаються	Предмети та явища, які безпосередньо не сприймаються, етичні норми	Причинно-наслідкові зв'язки між предметами та явищами
Спосіб пізнання	Маніпулювання предметами, їх розбирання	Експериментування, конструювання	Розповіді дорослого, експеримент, уявлення	Спілкування з дорослим, однолітком, самостійна діяльність, експериментування	Самостійна діяльність, пізнавальне спілкування з дорослими і однолітками
Умови успішності	Різноманітність розвивальної сфери	Розвивальна сфера і партнерські стосунки з дорослими	Кругозір дорослого і добре розвинене мовлення	Власний широкий кругозір, добре розвинене мовлення	Власний широкий кругозір, умілість в якій-небудь справі
Форма спілкування	Ситуативно-особистісна	Ситуативно-ділова	Позаситуативно-ділова	Позаситуативно-ділова + позаситуативно-особистісна	Позаситуативно-особистісна
Стосунки з однолітками	Малоцікаве	Малоцікаве	Цікавий як партнер по сюжетній грі	Поглиблення інтересу як до партнера по грі, переваги в спілкуванні	Співрозмовник, партнер по діяльності
Стосунки з дорослими	Джерело захисту, ласки і допомоги	Джерело способів діяльності, партнер у грі та творчості	Джерело інформації	Джерело інформації, співрозмовник	Джерело емоційної підтримки

Закінчення табл. 4

Показники	Вікова група				
	2–3 роки	3–4 роки	4–5 років	5–6 років	6–7 років
Наявність конфліктів	З дорослими («Я — сам»)	З дорослими як продовження («Я — сам»)	Відсутні	Відсутні	Близько семи років — криза, зміна соціальної ролі
Емоції	Сильної модальності, різкі переходи	Сильної модальності, різкі переключення	Рівніші, стараються контролювати	Переважання рівного, оптимістичного настрою	Розвиток вищих почуттів
Ігрова діяльність	Предметно-маніпулятивна, гра «поряд»	Партнерська з дорослими, індивідуальна з іграшками; ігрова діяльність	Колективна з однолітками; рольовий діалог, ігрова ситуація	Ускладнення ігрових задумів; тривалі ігрові об'єднання	Тривалі ігрові об'єднання; уміння узгоджувати свою поведінку відповідно до ролі

ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОЗВИТКУ ДИТИНИ ДВОХ — ТРЬОХ РОКІВ

Відповідно до періодизації, яка прийнята у вітчизняній психології, дошкільним дитинством вважається період від трьох до семи років (див. табл. 3). Передують йому період дитинства (від народження до 1-го року) і раннього віку (від 1-го року до 3-х років).

У зв'язку з тим, що система дошкільної освіти часто включає і ясельні групи, які відвідують діти 2–2,5 років, є необхідність зупинитись на особливостях розвитку дітей відповідного віку.

Найважливішими психічними новоутвореннями раннього віку є мовлення і наочно-дієве мислення. Свідченням переходу від періоду дитинства до періоду раннього дитинства є розуміння призначення і способів використання предмета або речі. Засвоєння предметних дій відбувається трьома етапами.

- I. У результаті безпосереднього навчання або наслідування дій дорослого встановлюється зв'язок між предметом та його призначенням.
- II. Засвоєння функціональної ролі предмета, використання його суто за призначенням.

III. На базі знань про призначення предмета відбувається його використання для інших цілей.

Для того щоб предметна (наочна) діяльність носила розвивальний характер, необхідне освоєння дитиною різноманітних дій з одним і тим самим предметом. Тому предметно-розвивальне середовище, що оточує дитину, не повинно перевантажуватися великою кількістю іграшок.

Успішне оволодіння предметною діяльністю є підставою для розвитку ігрової і продуктивної (малювання, ліплення, конструювання) діяльності.

У цей період життя у дитини відбувається інтенсивне формування активного мовлення, яке здійснюється в процесі спільної з дорослим діяльності. Тому дуже важливо стимулювати в дитини не тільки розуміння мови дорослого, але й заохочувати її до активного мовлення та висловлювання своїх бажань.

Є одна відома психологічна казка про хлопчика, який не говорив до 5 років. Батьки просто з ніг збилися, водили його до лікарів і екстрасенсів, але їхні зусилля залишалися марними. І ось одного разу, коли вся родина сіла обідати, дитина виразно вимовила: «Мені нічим їсти!» В будинку — переполох, мати знепритомніла, батько не тямить себе від щастя. Коли ейфорія минула, у дитини запитали, чому вона мовчала увесь цей час. Малюк цілком резонно відповів: «А навіщо мені було говорити? Ви й так за мене все говорили...»

У міру розвитку слухання і розуміння повідомлень, що виходять за межі безпосередньої ситуації, дитина використовує мовлення як засіб пізнання дійсності, а батьки — як спосіб регуляції її поведінки та діяльності.

Сприйняття дитини цього віку носить мимовільний характер, тому що дитина може виділити в предметі лише його яскраво виражені ознаки, які часто є другорядними.

Розвиток сприйняття відбувається на базі зовні орієнтованої дії (за формою, розміром, кольором) під час безпосереднього зіставлення і порівняння предметів. Завдання дорослого — правильно називати ознаки предмета та дії з ним.

Для дітей цього віку найкориснішими є самонавчальні (автодидактичні) іграшки: мотрійки, укладки, піраміди тощо. Дитину необхідно знайомити з колірним спектром, еталонами форми (основні геометричні фігури). Малюк у віці двох-трьох років здатний розрізняти:

- п'ять форм (коло, квадрат, трикутник, прямокутник, овал);
- вісім кольорів (червоний, жовтий, синій, зелений, білий, чорний, фіолетовий, оранжевий).

Основний спосіб пізнання дитиною навколишнього світу — метод проб і помилок, тому діти дуже люблять розбирати іграшки.

Найважливішою здатністю, яка формується до трьох років, стає здатність дитини ставити яку-небудь мету в іграх і поведінці.

У зв'язку з тим, що увага, сприйняття і пам'ять дитини мимовільні, вона не може раптово припинити діяльність або виконувати відразу декілька дій.

Впізнати і запам'ятати вона може тільки те, що їй сподобалося або просто запам'яталося само собою.

У цьому віці діти дуже сприйнятливі до емоційного стану оточуючих. Вони дуже схильні до так званого «ефекту зараження»: якщо одна дитина почне весело скакати по групі, то поряд із нею будуть, як мінімум, ще три «конячки». Активний прояв негативних та позитивних емоцій залежить від фізичного комфорту або його відсутності (шарф може «кусатися», а колготки — «мокритися»).

Одними з умов упевненості і спокою дитини є систематичність, ритмічність і повторюваність її життя, тобто чітке дотримання режиму.

Основними рисами дитини двох-трьох років є відвертість, чесність і щирість. Вона просто не вміє приховувати свої симпатії або антипатії до когось або чогось. Почуття дитини нестійкі та суперечливі, а настрої схильний до частих змін.

ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОЗВИТКУ ДИТИНИ ТРЬОХ — ЧОТИРЬОХ РОКІВ

Розвиток самосвідомості і виділення (виокремлення) образу «Я» стимулюють розвиток особистості й індивідуальності. Малюк починає чітко усвідомлювати, хто він і який він. Внутрішній світ дитини наповнюється суперечностями: вона прагне самостійності і в той же час не може впоратися із завданням без допомоги дорослого, дитина любить рідних, вони для неї дуже значущі, але вона сердиться на них через обмеження її свободи.

До оточуючих у дитини формується власна внутрішня позиція, яка характеризується усвідомленням своєї поведінки та інтересом до світу дорослих.

Агресивність і невтомність малюків у цьому віці виявляється в постійній готовності до діяльності. Дитина вже вміє пишатися своїми успіхами й критично оцінювати результати своєї праці. У неї формується здатність до цілепокладання: чіткіше уявити результат, порівняти його зі зразком, визначити відмінності.

У цьому віці дитина вміє сприймати предмет, не обстежуючи його. Таке сприйняття предмета додає дитині здатності повніше відображати навколишню дійсність.

На базі наочно-дієвого мислення до чотирьох років у дитини має сформуватися наочно-образне мислення. Іншими словами, відбувається поступове перенесення дій дитини з конкретного предмета на всі інші.

Як і в ранньому віці, в три-чотири роки у дитини переважає відтворююча уява, тобто дитина здатна лише відтворювати образи, запозичені з казок і розповідей дорослих. Великого значення в розвитку уяви дитини набувають досвід і знання дитини, її кругозір. Для дітей цього віку характерне змішування елементів, змішування реального і казкового. Фантастичні образи, що виникають у малюка, емоційно насичені і реальні для нього.

Пам'ять дошкільника трьох-чотирьох років мимовільна, характеризується образністю. Його діяльності більш притаманне пізнавання, ніж запам'ятовування. Добре запам'ятовується тільки те, що було безпосередньо пов'язане з його діяльністю, було цікавим і емоційно забарвленим. Все, що запам'яталося, зберігається надовго.

Дитина не здатна тривалий час утримувати свою увагу на якомусь одному предметі, вона швидко переключається з однієї діяльності на іншу.

В емоційній сфері — ті ж тенденції, що й на попередньому етапі. Характерні різкі перепади настрою. Емоційний стан дитини залежить від фізичного комфорту. На настрої починають впливати стосунки з однолітками та дорослими. Тому характеристики, які дитина дає іншим людям, дуже суб'єктивні. Проте емоційно здоровому дошкільнику властивий оптимізм.

У три-чотири роки діти починають засвоювати правила взаємостосунків в групі однолітків, а потім паралельно ще й контролюються дорослими.

ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОЗВИТКУ ДИТИНИ ЧОТИРЬОХ — П'ЯТИ РОКІВ

Більш широке використання мови як засобу спілкування стимулює розширення кругозору дитини, відкриттю нею нових граней навколишнього світу. Тепер дитину починає цікавити не явище як таке, а причини і наслідки його виникнення. Тому головним запитанням для дитини чотирьох років стає запитання «чому?».

Дитина розвивається, стає фізично витривалішою, що стимулює розвиток витривалості психологічної. Знижується втомлюваність, фон настрою вирівнюється, стає стабільнішим, менше схильним до перепадів.

У цьому віці одноліток для дитини набуває більшого значення, і тому з ним цікаво. Дитина прагне партнерства в іграх, їй уже нецікава гра «поруч». Складаються переваги за статевою ознакою. Ігрові об'єднання стають більш-менш стійкими.

Потреба в нових знаннях, враженнях і відчуттях, що активно розвиваються, виявляється в допитливості і зацікавленості дитини, дозволяє їй виходити за межі того, що безпосередньо відбувається. Іншими словами,

дитина з допомогою словесного опису може уявити те, чого ніколи не бачила. Великим кроком уперед є розвиток здатності до висновків, що є свідченням відриву мислення від безпосередньої ситуації.

Зберігається залежність уваги від емоційної насиченості та інтересу до навколишнього середовища, але розвивається стійкість і можливість довільного переключення. Зменшується чутливість до фізичного дискомфорту.

Продовжує активно розвиватися фантазування, в процесі якого дитина включає себе і своїх близьких до ланцюга найнеймовірніших подій. Грамотне використання дорослими цих можливостей дитини сприятиме її етичному і пізнавальному розвитку. Необхідно обговорювати з дитиною її фантазії, включатися в них, пропонувати повороти сюжетної лінії, давати етичні оцінки вчинкам героїв.

Слід звернути увагу на те, що у віці чотирьох-п'яти років недоліки у вихованні дитини сприяють негативним проявам, які поступово вкорінюються і стають стійкими негативними рисами характеру.

ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОЗВИТКУ ДИТИНИ П'ЯТИ — ШЕСТИ РОКІВ

Все більший інтерес дитина п'яти років спрямовує на сферу взаємовідносин між людьми. Оцінки дорослого піддаються критичному аналізу і порівнянню з власними. Під впливом цих оцінок уявлення дитини про Я-реальне і Я-ідеальне диференціюються чіткіше.

До цього періоду життя у дитини накопичується достатньо великий багаж знань, який інтенсивно поповнюється. Дитина прагне поділитися своїми знаннями і враженнями з однолітками, що сприяє появі пізнавальної мотивації в спілкуванні. З іншого боку, широкий кругозір дитини може бути чинником, що позитивно впливає на її успіх серед однолітків.

Відбувається подальший розвиток пізнавальної сфери особистості дитини-дошкільника.

Розвиток довільності і вольових якостей дозволяє дитині цілеспрямовано долати певні труднощі, специфічні для дошкільника. Також розвивається супідрядність мотивів (наприклад, дитина може відмовитися від галасливої гри під час відпочинку дорослих).

З'являється інтерес до математики і читання. Користуючись розвиненою уявою, дитина може розв'язувати прості геометричні задачі.

Дитина вже може запам'ятовувати вибіркиму інформацію цілеспрямовано.

Окрім комунікативної функції мовлення в неї розвивається плануюча функція, тобто дитина вчиться послідовно і логічно вибудовувати свою

діяльність, розповідати про неї. Розвивається самоінструктаж, який допомагає дитині заздалегідь зосередитися на майбутній діяльності.

Старший дошкільник здатний розрізнити весь спектр людських емоцій, у нього з'являються усталені почуття і стосунки. Формуються «вищі почуття»: інтелектуальні (цікавість, допитливість, почуття гумору, здивування), моральні (почуття гордості, сорому, дружби), естетичні (почуття прекрасного та героїчного).

На фоні емоційної залежності від оцінок дорослого у дитини розвивається прагнення до визнання, яке відображується в прагненні отримати схвалення і похвалу, довести свою значущість.

Досить часто в цьому віці у дітей з'являється така риса, як брехливість, тобто цілеспрямоване спотворення істини. Розвитку цієї риси сприяє порушення дитячо-батьківських відносин, коли дорослий надмірною суворістю або негативним ставленням блокує розвиток у дитини позитивного самовідчуття, упевненості у своїх силах. І щоб не втратити довіри дорослого, а часто й захистити себе від його нападок, дитина починає придумувати виправдання своїм помилкам, перекладати свою провину на інших.

Етичний розвиток старшого дошкільника багато в чому залежить від ступеня участі в ньому дорослого, оскільки саме під час спілкування з дорослим дитина вивчає, осмислює та інтерпретує етичні норми і правила. Формуванню у дитини звички до етичної поведінки сприяють створення проблемних навчальних ситуацій і включення в них дитини у повсякденному житті.

ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОЗВИТКУ ДИТИНИ ШЕСТИ — СЕМИ РОКІВ

У дітей старшого дошкільного віку вже сформована достатньо висока компетентність як у різних видах діяльності, так і у сфері стосунків. Ця компетентність виявляється у здатності ухвалювати власні рішення на основі наявних знань, умінь і навичок.

У дитини розвинене стійке позитивне ставлення до себе, упевненість у своїх силах. Вона здатна виявити емоційність і самостійність, вирішуючи соціальні й побутові завдання. Організуючи спільні ігри, дитина вже уміє домовлятися, враховувати інтереси інших, деякою мірою стримувати свої емоційні пориви.

Розвиток довільності і вольових якостей виявляється в умінні дотримуватися інструкції дорослого та ігрових правил. Дитина прагне якісно виконувати завдання, вміє порівнювати його зі зразком і готова переробити за необхідності. Спроби самостійно пояснювати різні явища свідчать про новий етап розвитку пізнавальних здібностей. Дитина активно цікавиться

пізнавальною літературою, символічними зображеннями, графічними схемами, робить спроби використовувати їх самостійно.

Дітям старшого дошкільного віку властиве переважання суспільно значущих мотивів над особистісними. Відбувається поступове вирішення суперечності між егоцентризмом і колективною спрямованістю особистості на користь децентрації. У процесі засвоєння етичних норм і правил формується активне ставлення до власного життя, розвиваються емпатія, співчуття. Самооцінка дитини старшого дошкільного віку достатньо адекватна. Для цього віку характернішим є завищення самооцінки, а не зниження. Дитина об'єктивніше оцінює результат діяльності, ніж поведінку.

У шість-сім років розвивається наочно-образне мислення з елементами абстрактного. Проте дитина все ще зазнає утруднень у зіставленні відразу декількох ознак предметів, у виділенні найістотнішого в предметах і явищах, у перенесенні засвоєних навичок розумової діяльності на вирішення нових завдань. У старшого дошкільника уява потребує опори на предмет меншою мірою, ніж на попередніх етапах розвитку. Уява переходить у внутрішню діяльність, яка виявляється в словесній творчості (лічилки, дражнилки, вірші), у створенні малюнків, ліпленні тощо. Відбувається поступовий перехід від гри (як провідної діяльності) до навчання.

Велике значення у розвитку особистості дошкільника має доросла людина. Особливості поведінки та розвитку дитини, а також позицію дорослого ілюструють схеми 2 та 3.

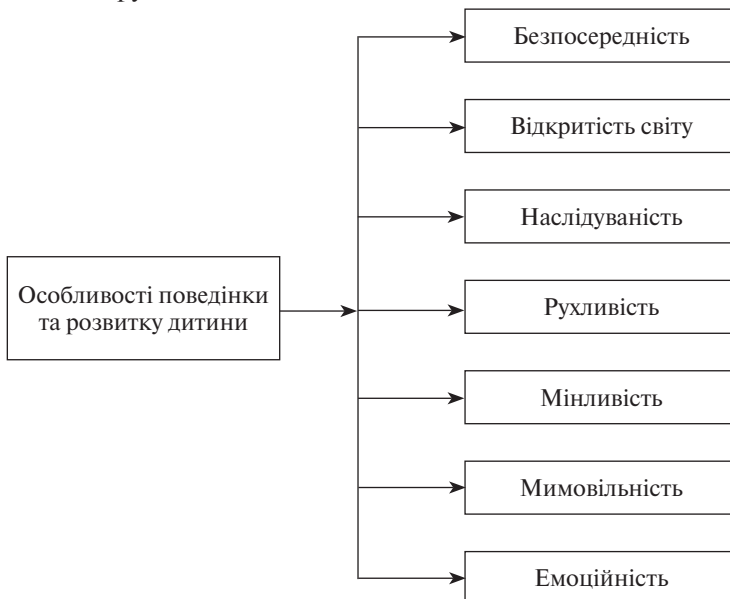

Схема 2

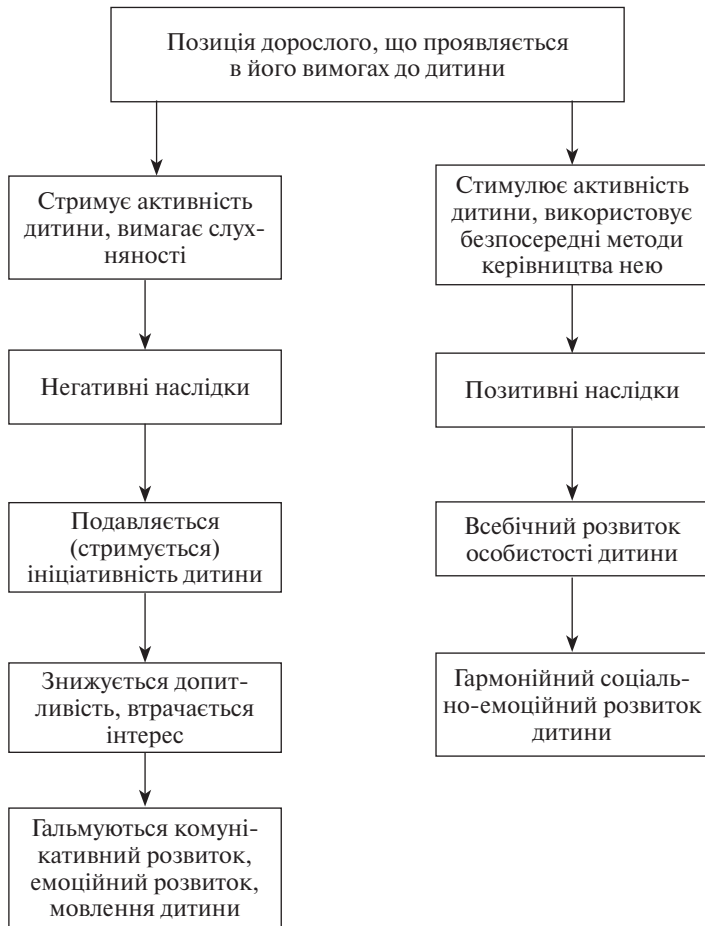

Схема 3

КРИЗОВІ ПЕРІОДИ ДИТИНСТВА. КРИЗА ДИТИНИ ТРИРІЧНОГО ВІКУ

Вікові кризи — умовна назва перехідних етапів від одного вікового відтинку до іншого, що означає початок переходу від одного етапу психічного розвитку до іншого. Вікова криза виникає на стику двох вікових етапів і знаменує собою завершення попереднього вікового періоду й початок наступного. Сутністю кожної вікової кризи є перебудова характеру внутрішнього переживання, що визначає ставлення дитини до середовища, зміну потреб та мотивів, які є рушіями її поведінки. Суперечності, що складають

сутність вікової кризи, можуть виникати у гострій формі, породжуючи сильні емоційні переживання, порушення у поведінці дітей та їхніх взаєминах із дорослими.

Джерелом виникнення вікової кризи є суперечності між фізичними і психічними можливостями дитини, що зросли, й ustalеними формами її взаємозв'язків із навколишніми людьми й видами (способами) діяльності.

Л. С. Виготський описав такі види вікових криз:

- вікова криза новонародженості — від ембріонального періоду до віку немовляти;
- вікова криза одного року — від віку немовляти до раннього дитинства;
- вікова криза трьох років — перехід до дошкільного віку «Я — сам!»;
- вікова криза семи років — середня ланка між дошкільним і шкільним віком.

Д. Б. Ельконін висунув гіпотезу про періодичність вікових криз. Це кризи стосунків трьох, одинадцяти років і кризи світогляду одного та семи років.

Особливості перебігу вікової кризи

Педагогам важливо знати психологічну картину вікової кризи, а також індивідуальні особливості дитини, що накладають свій відбиток на віковий перебіг кризи. Такими особливостями є:

- нечіткість меж початку і кінця вікової кризи;
- важковиховуваність дітей у момент вікової кризи.

Упродовж перших трьох років життя дитини змінюється так інтенсивно, як ні на жодному з подальших його етапів. До трьох років у неї більшою або меншою мірою формуються характер, індивідуальне ставлення до світу, вона на-вчається діяти соціально прийнятними способами, у неї складається певне ставлення до себе (*див. схему 4*).

Трирічний вік характеризують як «важкий». Його «важкість» полягає в тому, що дитина починає відокремлювати себе від рідних дорослих. Вона проявляє норовистість, яка посилюється під впливом дорослих, які намагаються на своєму, проявляючи не меншу впертість.

«Криза трьох років» — визначення умовне, оскільки часові межі кризи набагато ширші. У одних дітей вона може початися в два роки десять місяців, в інших — у три з половиною роки.

Першим свідченням початку кризи може бути поява негативізму, коли дитина перестає беззаперечно виконувати прохання дорослих. З одного боку, спроби відокремити своє «Я» і формування своїх власних бажань — тенденція прогресивна. Але з іншого, за об'єктивної відсутності уміння висловлювати свою думку малюк вибирає найдоступніший спосіб: зіставлення себе з дорослим. Єдина мета дитини — дати зрозуміти оточуючим, що в неї є своя точка зору і всі повинні з нею рахуватися, зважати на неї.

Потім до самостійності і негативізму додаються інші кризові симптоми. Для дитини важливого значення набуває її успішність або неуспішність у справах і іграх, вона починає гостро й бурхливо реагувати на оцінювання, вчиться самостійно оцінювати результати своєї діяльності. Вона стає злопам'ятною і образливою, починає хитрувати. Дитина починає претендувати на рівноправність з дорослим. Величезне бажання отримати позитивну оцінку від дорослих, бажання випередити однолітків часто підштовхують дітей до надмірного перебільшення своїх успіхів.

Така поведінка свідчить про помилки дорослих у вихованні. По-перше, якщо малюк почав відверто фантазувати, це свідчить про те, що батьки або педагоги не помічають його реальних успіхів. По-друге, не слід «розкручувати» маленького фантазера, прагнути викрити його за усяку ціну.

Післякризовий розвиток дитини безпосередньо залежить від того, як вона взаємодіє з дорослим. Можливі два варіанти:

- 1) якщо дорослий у цілому позитивно оцінював особистість дитини, тактовно і аргументовано вказував на недоліки та промахи, вмів підтримати й похвалити за старання і ініціативність, то дитина навчиться пишатися собою і своїми успіхами;
- 2) якщо дорослий прагнув будь-що підкорити дитину, карав її за свавілля, намагався спіймати на обмані, то, швидше за все, у дитини розвинеться бажання протистояти дорослому, перемагати його і попри все досягти свого.

В іншому випадку гнівливість, дратівливість та впертість укорінюються, стають рисами характеру.

КОНЦЕПЦІЯ ВІКОВИХ СТАДІЙ РОЗВИТКУ ДИТИНИ ЗГІДНО З ДОСЛІДЖЕННЯМИ ПАМЕЛИ ЛЕВІН

Теоретичною базою особливостей розвитку дитини і стадій її розвитку є концепція вікових стадій розвитку Памели Левін, розроблена в теорії транзактного аналізу, за якою дитина на кожній стадії вирішує свої завдання розвитку, готуючись перейти до наступної стадії. Памела Левін виділяє такі вікові стадії:

- стадія існування (від 0 до 6 місяців);
- стадія діяльності (від 6 до 18 місяців);
- стадія мислення (від 18 місяців до 3 років);
- стадія ідентичності та сили (від 3 до 6 років);
- стадія структури (від 6 років до 12);
- стадія ідентифікації, сексуальності і відокремлення (від 12 років до 18 років).

Памела Левін висловлює ідею про те, що людина в більш пізньому віці повторює ранні стадії розвитку в ускладненому вигляді. При цьому вона набуває можливості розв'язувати свої старі проблеми і тим самим поліпшувати якість свого життя. Цей процес розпочинається близько тринадцяти років, коли підлітки в певному сенсі повторюють дитячу стадію існування (від 0 до 6 місяців): «Приблизно в тринадцять ми розпочинаємо нове життя, повторюючи попередні стадії розвитку до тих пір, поки остаточно не подорослішаємо. Ми проходимо всі стадії розвитку знову. Ми постійно їмо, нам хочеться, щоб нас годували, щоб про нас піклувалися, щоб за нас думали. У нас виникає висока потреба у фізичному контакті. У нас дуже короткий інтервал уваги і нас пронизують хвили енергії, наповнені дивними незнайомими бажаннями — еротичними, хвилюючими і лякаючими» (за Памелою Левін).

Батьки та вихователі, забезпечуючи адекватну турботу і встановлюючи позитивну дисципліну, сприяють вирішенню дитиною завдань розвитку. Помилки у вихованні викликають затримку розвитку на якій-небудь стадії, що призводить до формування психосоціальних проблем у підлітковому та дорослому віці.

Особливості розвитку дитини на кожній із стадій

Стадія діяльності (6–18 місяців)

У цей період дитина усвідомлює, що можна довіряти іншим, що досліджувати світ небезпечно і цікаво, можна довіряти власним відчуттям, усвідомлювати власні знання, бути творчою і активною, одержувати підтримку.

Завдання розвитку дитини:

- досліджувати і відчувати навколишній світ;
- розвивати фізичні відчуття, використовуючи всі органи відчуттів;
- сигналізувати про свої потреби, довіряти іншим і собі;
- продовжувати формувати прихильність до батьків;
- одержувати допомогу у важкий час;
- зрозуміти, що є вибір, і що не всі проблеми вирішуються легко;
- розвивати ініціативу;
- продовжувати вирішувати завдання розвитку попередньої стадії.

Типова поведінка дитини в цей період:

- використовує всі органи чуття, досліджуючи навколишній світ;
- проявляє цікавість;
- легко відволікається;
- хоче самостійності, але має можливість за потреби покликати на допомогу батьків;

- починає грати в «пиріжки» і «ку-ку»;
- починає використовувати слова в середині та кінці стадії розвитку.

Стадія мислення (18 місяців — 3 роки)

Щоб відділитися від батьків, діти повинні навчитися самостійно мислити і вирішувати свої проблеми. Для них важливо навчитися висловлювати почуття і справлятися з ними.

Завдання розвитку, що стоять перед дитиною:

- розвинути здібності самостійного мислення;
- перевіряти реальність, стикаючись з обмеженнями і протидією інших людей;
- навчитися причинно-наслідковому мисленню і вирішенню проблем на його основі;
- розпочинати виконувати прості команди для забезпечення безпеки: «зупинись, підійди до мене, стій на місці, йди туди»;
- висловлювати гнів та інші почуття;
- відокремитися від батьків, не втративши їхньої любові;
- починати відмовлятися від уявлення, що вона — центр Всесвіту;
- продовжувати вирішувати завдання попередньої стадії.

Типова поведінка дитини виявляється в тому, що вона починає:

- розвивати причинно-наслідкове мислення;
- грати «біля» інших дітей, але ще не з ними;
- бути акуратною, іноді навіть занадто;
- виконувати прості завдання, іноді чинить опір;
- поводитися зухвало: «Ні, не буду, і ти мене не примусиш!»;
- влаштовувати істерики.

Стадія ідентичності та сили (3–6 років)

Завдання цієї стадії: встановити ідентичність власної особистості, навчитися необхідним для життя в суспільстві навичкам і виявити роль і влади у стосунках з іншими.

Завдання розвитку дитини:

- стверджувати себе як окрему особистість;
- збирати інформацію про світ, самого себе, своє тіло, своє призначення, пов'язане зі статтю;
- зрозуміти, що поведінка має наслідки;
- досліджувати свій вплив на інших і своє місце в групі;
- навчитися проявляти силу, щоб впливати на взаємостосунки;
- навчитися прийнятній для суспільства поведінці;
- відділяти фантазії від реальності;

- зрозуміти, над чим вона має владу, а над чим — ні;
- продовжити вирішувати завдання попередніх стадій розвитку.

Типова поведінка дитини:

- влаштовує ігри-фантазії, іноді з уявними партнерами;
- збирає інформацію: «Як?» «Чому?» «Коли?» «Як довго?» тощо;
- пробує різні ролі в рольових іграх;
- розпочинає вчитися владності, спостерігаючи і влаштовуючи боротьбу за владу;
- діє з метою визначення своєї ролі, пов'язаної зі статтю;
- починає брати участь у спільних іграх;
- вчиться прийнятній для суспільства поведінці;
- починає цікавитися іграми за правилами.

Особливості виховання дитини на різних стадіях розвитку

Стадія діяльності (6–18 місяців)

Для того щоб сприяти нормальному розвитку дитини, батьки повинні підтримувати її у виконанні завдань розвитку.

Необхідними умовами є:

- продовжувати створювати атмосферу любові і безпечного оточення для дитини;
- захищати її від травм;
- продовжувати забезпечувати дитину їжею, дбайливими дотиками — захоченнями;
- говорити по два «так» на кожне «ні»;
- забезпечувати дитину різноманітними сенсорними відчуттями (масаж, музика, ігри в «ку-ку» і «пиріжки», кубики, м'які іграшки, іграшки, які видають звуки, тощо);
- стримуватися, не переривати дитину, коли це можливо;
- стримуватися в інтерпретуванні поведінки дитини: «Тобі подобається дивитися в дзеркало», замість: «Вертишся дзигною й дивишся в дзеркало»;
- повторювати звуки, які видає дитина;
- багато розмовляти з дитиною;
- реагувати, коли дитина затіває гру;
- піклуватися про власні потреби.

Неприйнятна поведінка батьків:

- не забезпечувати захист дитини;
- критикувати або соромити дитину за дослідження або за що-небудь ще;
- лаяти або карати;

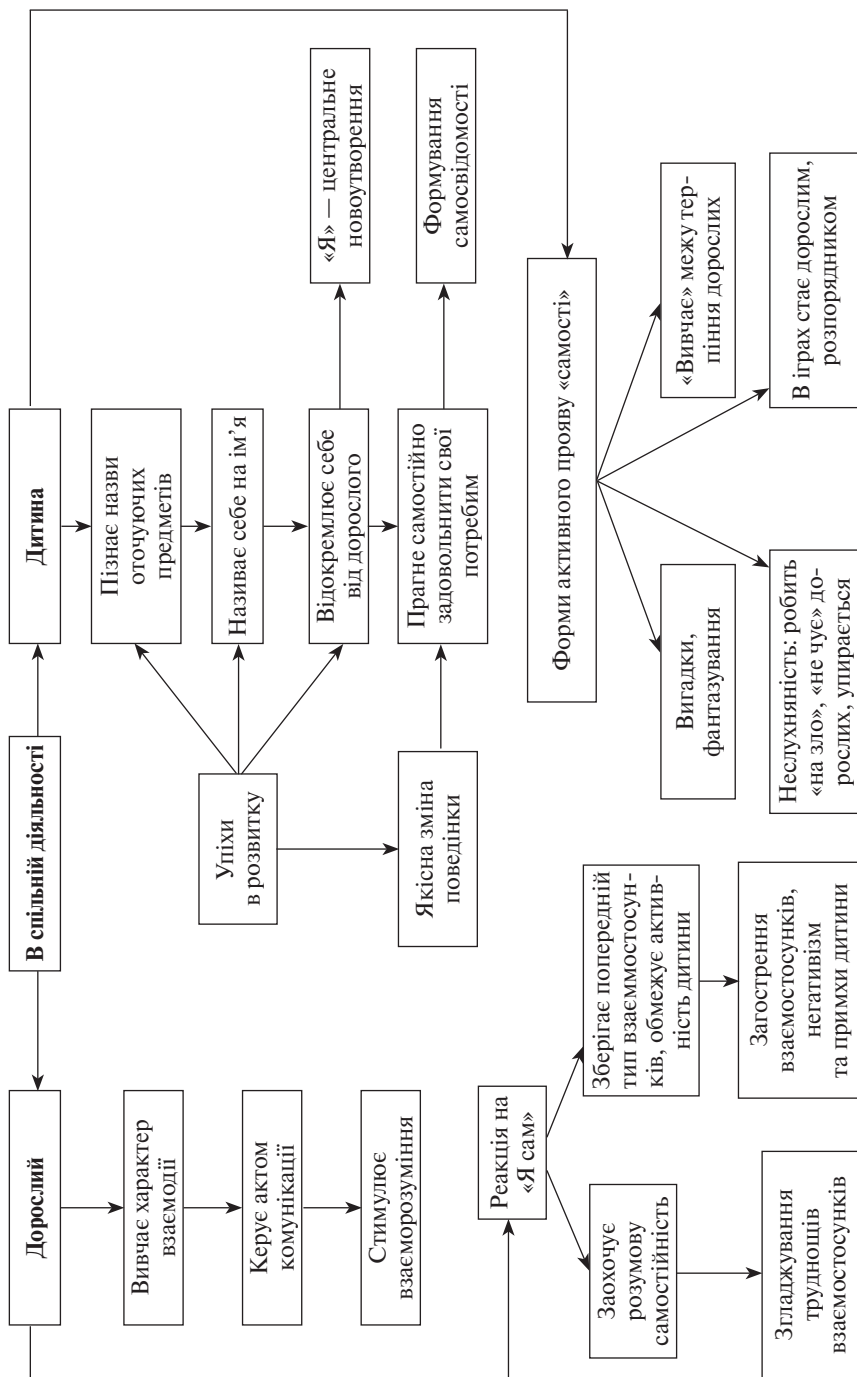

Схема 4

- думати, що дитина не чіпатиме цінних речей;
- думати, що дитина сама додумається ходити на горщик;
- ігнорувати дитину.

Стадія мислення (18 місяців — 3 роки)

Батькам слід:

- підтримувати дітей у виконанні завдань розвитку;
- продовжувати створювати атмосферу любові, ласки, безпеки і забезпечувати захист;
- допомагати їм переходити від одного заняття до іншого;
- давати прості і чіткі інструкції, яким вони можуть слідувати;
- підтримувати і хвалити за досягнення;
- учити дітей основних правил безпеки;
- встановлювати розумні межі поведінки і стежити за їх виконанням;
- радіти здатності дітей думати;
- приділяти дітям час і забезпечувати можливості для розвитку їхнього мислення;
- заохочувати причинно-наслідкове мислення;
- надавати інформацію про те, для чого робити, як робити тощо;
- дозволяти дітям виражати як позитивні, так і негативні відчуття;
- навчати, як інакше можна виражати почуття, не б'ючи когось або щось;
- залишатися спокійним під час спалахів гніву дитини, не поступатися, але й не зловживати владою;
- чекати, що дитина буде думати про власні відчуття і почне думати про те, що відчувають інші люди;
- пояснювати, «чому» та «як» і забезпечувати дитину іншою інформацією;
- пояснювати, як що називається;
- утримуватись від суперечок про те, хто має рацію, хто винуватий;
- ставитися до дитини як до «дивної двохранічки»;
- піклуватися про власні потреби.

Батькам не слід:

- говорити дуже часто «не роби» і мало «роби»;
- тягатися за владу з дитиною;
- вважати, що хороші батьки — ті, у яких слухняна дитина;
- ставитися до дитини як до «жахливого двохранічка»;
- відмовлятися встановлювати межі і вимоги до поведінки дитини;
- очікувати дуже багато від дитини;

- думати, що дитина гратиме з іншими дітьми раніше, ніж навчиться грати «біля» них;
- не карати за недумання;
- соромити й ігнорувати дитину.

Стадія ідентичності та сили (3–6 років)

Корисна поведінка батьків:

- підтримувати дітей у виконанні завдань розвитку;
- продовжувати створювати атмосферу любові, безпеки, забезпечувати захист;
- підтримувати дітей у досліджуванні світу речей, людей, ідей, відчуттів;
- заохочувати дитину радіти тому, що вона хлопчик або дівчинка, вчити, що обидві статі хороші;
- чекати, що дитина висловлюватиме відчуття і співвідноситиме їх з мисленням;
- давати дитині інформацію про світ і коригувати помилкову інформацію;
- відповідати на запитання;
- забезпечувати прийнятні позитивні і негативні наслідки дій дитини;
- використовувати такі інструкції, щоб було зрозуміло, хто за що відповідає;
- заохочувати використання фантазії та відокремлення фантазії від реальності;
- хвалити за хорошу поведінку;
- адекватно реагувати на прояви дитячої цікавості до людського тіла і різниці між хлопчиками та дівчатками;
- зберігати контакт з людьми, які допомагають батькам піклуватися про неї;
- вирішувати власні проблеми, що виникли на цій стадії, у міру їх прояву.

Шкідлива поведінка батьків:

- дратуватись;
- проявляти непослідовність;
- не вміти чекати, коли діти навчатимуться думати самостійно;
- не відповідати на запитання;
- висміювати рольові ігри або фантазії;
- реагувати на фантазії дитини як на реальність;
- використовувати фантазії, щоб лякати або бентежити дитину;
- вступати з нею в суперечки про те, хто має рацію, а хто не має рації, або що краще чи гірше;
- ігнорувати дитину.

Проблеми розвитку дошкільників та труднощі їхнього виховання

Протягом чотирьох років (у віці від 2 до 6 років) відбуваються різкі зміни у сфері самоконтролю і соціальної компетентності дитини. Хоча дворічні діти володіють тим самим набором базисних емоцій, що і шестирічні (і дорослі), дволітки виражають їх негайно, імпульсивно і прямо. Вони хочуть, щоб їхні бажання задовольнялися негайно. Матері, яка пообіцяла морозиво своєму дворічному малюку, буде нелегко поговорити з приязною поряд із лотком продавщиці морозива: нетерпіння її дитини перешкоджатиме будь-яким спробам зав'язати бесіду.

У незнайомій обстановці дворічна дитина тримається якомога ближче до матері, чіпляється за її одяг або часто повертається в її бік. Саме на такому прямому й фізичному рівні в цьому віці виражається залежність. Якщо ж спробувати відірвати дитину від матері, маля може вкусити або впасти на підлогу і заревти, одночасно виражаючи гнів та протест. Замість того щоб попросити вподобану іграшку, дитина, швидше за все, спробує взяти її сама.

Шестирічні діти поведуться зовсім інакше. Вони набагато більшою мірою схильні реагувати вербально і обдуманно, притамовують свій гнів і здатні контролювати свою поведінку. Їхні способи володіння власними почуттями різноманітніші, ніж у дворічних: шестирічні діти можуть виразити свій гнів, штовхнувши ногою плюшевого ведмедика, а не брата чи сестру. Вони цілком оволоділи особливою завзятістю у відстоюванні своїх привілеїв або виявляють особливу фантазію для їх збереження в неприємних для себе ситуаціях. Якщо шестирічна дитина не знайде свою маму там, де сподівалася її побачити, вона не буде тупати ногами і ревити. Натомість може висловити своє роздратування або побоювання, але висловить його в прихованій формі: можливо, стане замкнутою і буркотливою або зруйнує шойно зведену башту з кубиків.

Іншими словами, більшість шестирічних дітей досить майстерно керують своїми відчуттями і формують індивідуальні стилі поведінки, засновані на Я-образі, що розвивається.

Конфлікти розвитку

Навчитися виражати свої почуття так, як це заведено в суспільстві, — не єдине завдання, з яким стикається дитина в дошкільні роки. Крім того, під час спроб пристосуватися до змін у дитини виникають специфічні конфлікти розвитку. В дошкільний період діти розриваються між потребою в автономії і залежністю від батьків. Окрім того, їм доводиться долати чимало труднощів на шляху до оволодіння новими знаннями й уміннями.

«Автономія з оглядкою». Дошкільники перебувають у стані безперервної боротьби з собою та іншими. Тісні стосунки прихильності дволіток до

дорослих, що піклуються про них, народжують нове відчуття автономії — упевненість, що вони здатні діяти самостійно, без сторонньої допомоги. Таким чином, початок дошкільного періоду проходить під знаком амбівалентності, зумовленим дією протилежних сил: прагненням до самостійності і потребою в прихильності.

Залежність і незалежність зазвичай розглядають як дві протилежні форми поведінки. Але у випадку з маленькими дітьми одне не завжди виключає інше. Незважаючи на те що з віком діти стають менш залежними і вже не чіпляються постійно за матір, розвиток їхньої незалежності (або самостійності) відбувається складніше. Немовлята зазвичай досить поступливі: наприклад, вони охоче піднімають ручки, коли батьки їх одягають. Ця ідилічна картина змінюється, коли їм виповнюється два роки: багато дітей стають надзвичайно свавільними і дратівливими — недарма батьки називають цю стадію розвитку «жахливі дволітки». Дитина може розсердитися тільки через те, що не впоралася з гудзиками або не відразу змогла потрапити в рукав. Коли дворічних дітей просять щось зробити, вони демонструють свою незалежність, уперто твердять: «Ні!» Однак подорослішавши, стають поступливішими: трирічні діти охочіше виконують те, про що їх просять, і не прагнуть порушувати заборони у відсутність батьків, що, мабуть, є ознакою моральної свідомості, що розвивається.

«Умілість і відчуття компетентності». Дошкільники відкривають можливості свого тіла і вчать володіти ним. Якщо діти обходяться без сторонньої допомоги під час виконання основних дій, вони стають упевненими в собі. Якщо ж їхні зусилля досягти самостійності підриваються критикою або покараннями, вони вважають себе винними у невдачі, відчувають сором і невпевненість у собі.

«Ініціатива проти почуття вини». У період між трьома і шістьма роками зміст центрального конфлікту розвитку Е. Еріксон визначив формулою «ініціатива проти почуття вини», яка стосується результатів зусиль дитини досягти умілості і відчуття компетентності. Ініціатива стосується цілеспрямованості маленьких дітей, з якою вони невтомно досліджують навколишній світ. Вони охоче освоюють нові навички, взаємодіють з однолітками і прагнуть керівництва батьків в налагодженні своїх соціальних зв'язків. Почуття вини, ймовірно, особливо сильно проявляється, коли діти йдуть проти волі своїх батьків, що неминуче трапляється під час прагнення дітей досліджувати світ і підпорядкувати його собі.

Почуття вини, що пов'язане з дуже суворим «супер-его», згідно з Е. Еріксоном, здатне охолодити ініціативу дитини. Батьки теж можуть зробити свій внесок в придушення природної цікавості дітей, якщо вони надмірно суворі або критичні у взаємодії з ними. Коли це відбувається, діти втрачають упевненість і бажання досягати в чомусь досконалості. Резуль-

татом стають боязливість і страх неуспіху, які можуть виявитися стійкими і стати постійними супутниками дітей упродовж усього життя.

Конфлікт ініціативи і почуття вини є продовженням боротьби дволіток за автономію. Діти, що вже ходять, починають з того, що набувають контролю над власним тілом і уміння обслуговувати себе, що включає навички самостійного приймання їжі, одягання, користування туалетом, поводження з речами і переміщення в просторі. Дошкільник вже намагається розібратися в будові деяких речей, засвоює значення соціальних ситуацій і взаємостосунків, виробляє найефективніші і прийнятні засоби впливу на людей. Стають значущими такі поняття, як «добре і погано», «правильно і неправильно». В якомусь значенні такі ярлики, як «пестунчик», «немовля» або «дитя» можуть мати для дитини руйнівні наслідки. Батькам і вихователям необхідно стежити за тим, щоб їхні виховні методи не породжували у дитини тривогу і почуття вини. У складному і заплутаному соціальному світі дошкільника ініціатива може призвести як до успіху і впевненості у своїх здібностях, так і до невдач, фрустрації, почуття вини.

«Навчальна компетентність». Що відбувається, якщо прагнення дітей до самостійності або вдосконалення навичок стикається з постійними невдачами і фрустрацією, коли у них практично немає можливостей спробувати зробити щось самостійно або коли їхнє оточення настільки непослідовне в діях, що вони не можуть прослідкувати, до чого призведуть їхні дії. Всі діти мають потребу в самостійності, оволодінні навколишнім середовищем і відчутті власної компетентності, здатності досягати успіху. Якщо задоволення цих потреб періодично блокується, це може несприятливо позначитися на розвитку особистості дитини. Якщо зусилля дітей досягти умілості і компетентності спричиняють багато неприємностей, вони можуть облишити свої спроби і стати пасивними. Деякі дослідження свідчать про те, що такі діти не розвивають в собі активного, дослідницького й упевненого підходу до навчання (навчальної компетентності). Найважливішим компонентом навчальної компетентності є впевненість дитини у своїй здатності навчитися чого-небудь. Таке трапляється з дітьми, яких батьки відговорюють або лякають, коли діти наважуються на нову діяльність. Коли дітей примушують переживати тривогу і стурбованість у зв'язку з їх потребою в автономії, вони зазвичай навчаються відмовлятися від прагнення до самостійності і зводити до мінімуму або маскувати такого роду потреби.

У деяких випадках діти неминуче обмежені у своєму прагненні до автономії. Діти з якими-небудь фізичними вадами або хронічними хворобами практично не мають нагоди випробувати свою майстерність в оволодінні навколишнім середовищем. Діти, що ростуть в небезпечній або перенаселеній місцевості, свободу яких доводиться обмежувати заради їх власної безпеки, як і діти, за якими спостерігають занадто ревно, також можуть стати надмірно пасивними або тривожними.

ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ АДАПТАЦІЇ ДИТИНИ ДО ДОШКІЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Дошкільне дитинство — великий і відповідальний період психологічного розвитку дитини — це вік початкового, фактичного становлення особистості. Порушення будь-якої ланки або механізму психологічної структури розвитку дитини може суттєво вплинути на її подальший розвиток.

Дошкільні заклади першими відкривають перед дитиною світ соціально-суспільного життя. Дитячий садок (разом з родиною) бере на себе функції виховання та формування особистості.

Початок відвідування дитиною дошкільного закладу — дуже напружений період, який вимагає від неї перебудови всіх уявлень і стосунків з оточуючими людьми, включення її в нову соціальну ситуацію. Процес адаптації до нових умов через низку обставин — вікових особливостей, стану здоров'я, типу нервової системи, стилю виховання, розвитку ігрових, комунікативних навичок тощо — у різних дітей відбувається по-різному. Одні діти легко налагоджують контакти з дітьми і дорослими, пристосовуються до нових вимог, режиму; процес адаптації у них проходить легко й безболісно. У інших зміна соціальних стосунків, умов існування викликають значні труднощі, дитина стає неспокійною, примхливою, замкнутою тощо. Порушується емоційна рівновага, травмується психіка.

Під час адаптації дитини до дошкільного закладу велике значення у забезпеченні психологічного комфорту має особистісно зорієнтований підхід, який передбачає визначення єдиних вимог виховання в родині і в дитячому садку. Важливо з'ясувати стиль виховання в родині, вимоги батьків до дитини, засоби покарання і заохочування, характер спілкування матері з дитиною, режим дня дитини вдома (відпочинок, харчування), настроїв протягом дня, загальний стиль поведінки тощо. Згідно з цим вихователю надаються рекомендації щодо педагогічної діяльності з урахуванням індивідуальних особливостей дитини для коригування батьківсько-дитячих відносин.

З цією метою психолог повинен подбати про те, щоб вихователі ще до прибуття новачка до групи познайомилися з батьками і дитиною, встановили з ним контакт, довідалися про умови й особливості розвитку дитини. Усі звички і навички кожної дитини з'ясувати відразу складно, однак у стислій ознайомлювальній бесіді з батьками можна довідатися про найхарактерніші особливості поведінки дитини, її схильності та вміння.

Взаємодія психолога з батьками — запорука успішної адаптації дитини до умов дитячого садка.

Щоб процес пристосування дитини до нових умов пройшов максимально безболісно, необхідно підготувати її до цього. За кілька тижнів до того, як дитина почне відвідувати дитячий садок, доцільно змінити час

перебування з нею батьків, спробувати наблизити режим дитини вдома до режиму дитячого закладу, який вона має відвідувати.

Не слід з першого ж дня залишати дитину у дитячому садку до вечора, тривалість перебування її в новому колективі має становити півтори — дві з половиною години на день і поступово збільшуватись. Краще в перші дні приводити дитину лише на прогулянки, оскільки така ситуація звична для неї, їй легше зорієнтуватися в ній, познайомитись із дітьми та вихователями.

Але слід пам'ятати про таку особливість дітей, яку можна назвати «зараження емоціями»: почне плакати одна дитина, її «підтримає» інша; дитина, яка щойно почала відвідувати дошкільний заклад, може стати свідком плачу і негативних емоцій інших дітей під час прощання з батьками. Немає сенсу говорити про те, як така ситуація вплине на її настрій. Тому бажано приводити дитину до дитячого садка в другій половині дня, на вечірню прогулянку. Тоді можна звернути її увагу на те, як батьки приходять по дітей, як вони радісно зустрічаються, як діти прощаються одне з одним, домовляються про завтрашню прогулянку. Такий позитивний досвід значно полегшує процес адаптації.

Буває, що дитина не плаче, але і не грає: вона пригнічена. Такий стан повинен турбувати вихователів не менше, ніж плач або вередування. Психолог звертає увагу на таких дітей, радить батькам спочатку скоротити час перебування дітей у групі до мінімуму, а домашні умови перебування наблизити до режиму дитячого садка, організувати вправи на самостійність, щоб дитина навчилася сама обслуговувати себе.

Батькам можна запропонувати пройти в групову кімнату разом з дитиною. Підтримка, турбота, впевненість у тому, що мама поруч, допомагає дитині освоїтися в новій обстановці, установити стосунки з вихователем, з дітьми. Мати разом з дитиною розглядає іграшки, предмети побуту, спальню, грає з дітьми. Присутність близької людини дає дитині можливість спокійніше орієнтуватися в нових умовах.

Важливу роль у звиканні до нових умов відіграє інтимізація предметів, можливість принести із собою свої іграшки. Завдяки цьому в дитини підтримується фон упевненості; улюблена знайома іграшка допомагає відвернути увагу від прощання.

Психолог, вихователі, батьки повинні проводитись таким чином, щоб дитина відчула, що її люблять, піклуються про неї, сприймають такою, якою вона є.

Важливу роль у профілактиці соціальної дезорієнтації відіграють індивідуальні та групові заняття, спрямовані на зняття напруження, створення атмосфери доброзичливості та довіри.

На індивідуальному занятті під час знайомства з дитиною для встановлення контакту і заохочення можна використати гру «Рука»: дорослий просить у дитини дозволу обвести її руку олівцем на папері, зафарбовує, дарує

їй малюнок, те ж саме можна запропонувати зробити й дитині зі своєю рукою або з рукою психолога. Можна розіграти з дитиною різні життєві ситуації, особливо ті, що її хвилюють (як ти вдома збираєшся до дитсадка, що ти відчуваєш (як поводишся), коли за тобою приходиться мама, тощо), маючи на меті досягнення позитивних емоцій.

На групових заняттях гарні результати дають вправи, спрямовані на стимуляцію спілкування, організацію взаємодії з однолітками.

Вправа «Вітання». Діти стають у коло. Ведучий вчить їх правильно вітатись: «Подивіться, будь-ласка, на свого сусіда з одного боку, посміхніться йому, вклоніться і скажіть: “Вітаю!”» Зробіть те ж саме щодо сусіда з іншого боку». Існує ще один вид вітання — невербальне (тактильне). Діти стають у коло, ведучий пропонує доторкнутись плечем до плеча сусіда з одного боку, потім — з іншого. Те ж саме можна зробити носиками. Ця вправа знімає напруження, розвиває почуття єдності.

Вправа «Павутина дружби». Діти по колу передають клубочок яскравих ниток і говорять своєму товаришу компліменти. Під час гри сплітається павутина дружби, яка з'єднує друзів.

Потім дітям пропонують покласти «павутину» на підлогу і поміркувати: що вона їм нагадує, що вони відчувають.

У роботі з профілактики і корекції соціальної дезадаптації можна використовувати елементи психогімнастики, гарні результати дає ізотерапія.

Багато інших прийомів, що сприяють адаптації дитини до нових умов, можуть бути вироблені разом з батьками та за участі вихователів з урахуван-

ням найбільшої кількості індивідуальних особливостей дитини та групи, до якої вона приходить.

Вправа «Луна». Діти сідають у коло. Ведучий говорить: «Той, хто сидить праворуч від мене, називає своє ім'я і плескає долоньками, ось так: «Ва-ня, Ва-ня»,— а ми дружно, як луна, повторюємо за ним». Діти по черзі називають свої імена. Ця вправа допоможе налаштувати дітей на увагу одне до одного, надасть кожній дитині можливість відчувати себе в центрі уваги.

Вправа «Посмішка по колу». Діти утворюють коло. Ведучий пропонує дітям передати уявну посмішку з рук в руки по колу, посміхаючись одне одному і говорячи своєму сусідові що-небудь приємне і хороше.

Наведені вправи спрямовані на розвиток навичок спілкування, групової взаємодії.

Отже, результативність згаданих вище форм і методів роботи з профілактики і корекції дезадаптації дітей у дошкільних закладах досягається лише за умови узгодженої діяльності батьків, психолога і вихователів, спрямованої на забезпечення вільного продуктивного розвитку особистості дитини.

Труднощі адаптації дитини до умов дошкільного закладу

Здатність почуватися комфортно за відсутності близьких дорослих залежить передусім від психологічного віку дитини. Спочатку дитина пов'язана з матір'ю міцними узами залежності: вона тулиться до мами, вимагає, щоб та завжди була поруч, грається спокійно тільки в її присутності, періодично перевіряє, чи на місці її «зона безпеки».

На третьому році життя характер стосунків дитини з батьками змінюється. Дитина менше орієнтується на безпосереднє фізичне спілкування з матір'ю, а прагне певною мірою партнерських взаємин із батьками. З установленням певної дистанції між дитиною та її батьками стає можливим відвідування нею дитячого садка.

Проте не в усіх дітей збігаються хронологічний та психологічний вік. Деякі діти і в чотири роки за рівнем розвитку самостійності не можуть перерости період цілковитої психологічної залежності від матері.

Другою причиною ускладнень адаптації до нових умов може бути надмірна чутливість нервової системи, внаслідок чого дитина надто вразлива, хворобливо реагує на будь-яку невизначеність ситуації. Така реакція часто набуває психосоматичного характеру: період адаптації супроводжується частими захворюваннями, поганим самопочуттям.

Адаптаційні труднощі можуть виникати і в досить врівноважених та емоційно благополучних дітей внаслідок їхньої ригідності. Таким дітям надто важко змінювати ритм і спосіб життя. Їх доцільно починати готувати до дитячого садка заздалегідь: зустрічатися з майбутніми однокласниками, ходити до групи «в гості» на кілька годин тощо. Надалі таким дітям без крайньої необхідності не варто змінювати групу або вихователя.

Дуже часто проблеми адаптації малюка до дитсадка виникають унаслідок невдалих педагогічних впливів на нього. Таких проблем можна уникнути або розв'язати їх завдяки співпраці з вихователями та батьками.

Так, неврахування дорослими егоцентричної пізнавальної позиції дитини викликає чимало проблем. Ця позиція притаманна молодшим дошкільникам і поступово зникає в процесі розумового, психічного та емоційного розвитку особистості з досягненням дітьми дошкільного віку. Егоцентрична позиція полягає в тому, що дитина ставить себе у центр всього, що відбувається навколо. Наприклад, діти вважають, що всі люди думають в цей момент про те ж саме, що й вони. Тому свою розповідь вони можуть розпочати з середини, сподіваючись, що співрозмовник знає, про що йдеться. Ж. Піаже називав це явище егоцентричним мовленням.

Егоцентрична позиція зумовлює високу навіюваність дошкільника: так само, як він приписує свої думки іншим, він може «заражатися» чужими оцінюваннями, ставленнями, почуттями. Якщо всім смішно — маля сміється, якщо всі обурені вчинком кіногероя — дитина ладна його побити, якщо всі у захваті від дитсадка — вона теж буде у захваті (або в тривозі),

залежно від того, які емоції транслиують їй батьки). Отже, для того щоб дитина через свій егоцентризм могла перейнятися позитивним ставленням до дитсадка, контекст, в якому про нього згадують, має бути емоційно-позитивним, пов'язаним з успіхами дитини, а не з її невдачами (скажімо: «У дитсадку тебе ніхто годувати не буде! Не навчишся швидко одягатися — будеш у групі голою ходити!»).

Дуже часто в процесі виховання дитини не враховується її потреба в любові (у дошкільника ця потреба має свою специфіку: «Мене люблять, якщо я хороший»). Наявність такої потреби означає, що дитина може любити дитячий садок тільки за умови, що її там вважають хорошою. А якщо нею там не задоволені, роблять зауваження — значить, «не люблять». І даремно сподіваються дорослі, що нарікання спонукатимуть дитину виправитись, оскільки через вікові особливості свого мислення (центрацію, незворотність, переважання емоційних ставлень тощо) дитина ще не аналізує критичні зауваження, а сприймає їх цілісно («Вона мене не любить! І йти до цієї виховательки я не хочу. Якщо вона вважає мене поганою, то я і буду погано поводитись»). Усі ці установки, як правило, дитина не усвідомлює, але досить яскраво проявляє у своїй поведінці. Такі протестні реакції дитини дорослі часто називають упертістю.

Проблеми спілкування

Однією з типових причин так званої дитячої впертості може бути незнання вихователями вікової специфіки сприйняття світу. Наприклад, дошкільник вимагає перелити сік до іншої чашки або змушує маму вдягнути інший одяг. Вихователі намагаються боротися з примхами дитини — вмовляють, сварять, але дитина широко переконана, що в іншій чашці соку стане більше, а нова сукня може змінити маму. Причому через свій егоцентризм дитина не сумнівається, що всі розуміють, про що йдеться, і тому не обгрунтовує своїх вимог, а наполягає на них.

Інший варіант упертості може проявлятися у протестових реакціях дитини на будь-які вимоги дорослих («Випий молочка!» — «Не хочу!»; «Іди помий руки» — «Не буду!»).

Оптимальним підходом до «упертюхів» вбачається створення для них умов, за яких вони б відчували, що їхня самостійність приймається й цінується. Тому варто застосовувати такі прийоми організації співпраці, за яких діти могли б приймати власні правильні рішення і отримувати схвалення за це («А що нам треба робити, коли ми повернулися з прогулянки?» — «Мити руки!» — «От як добре, що в мене є вже такі дорослі й розумні діти!»; «Ти з якої ноги вдягаєш колготки? З лівої?» — «Ні, з правої!» — «Ну й добре. Роби, як тобі зручніше»).

Відсутність періоду самоствердження або, навпаки, його затягування свідчить про психологічне неблагополуччя дитини — про відсутність у неї внутрішнього психологічного комфорту, про проблеми у формуванні її

ставлення до себе та до оточення, про затримку розвитку її самостійності, вольових якостей тощо.

Прояви психологічного розладу дитини

Такими проявами можуть бути емоційні розлади, невротичні реакції, психосоматичні захворювання, затримка психофізичного розвитку, гальмування пізнавальних потреб (діти стають недопитливими, байдужими), збіднення ігрової діяльності (такі діти грають дуже одноманітно, сюжети їхніх ігор відтворюють не професійні стосунки дорослих, як у здорових дітей, а ті психологічні проблеми, що тривожать дитину). Діти у стані психологічного розладу гірше їдять, сплять, у них переважають негативні емоції. Негативні емоційні стани залежно від темпераменту дитини можуть формуватися на фоні збудження (тоді дитина стає імпульсивною, дратівливою, агресивною) або на фоні гальмування (що проявляється у тривожності, скутості, пригніченості тощо).

Часом стани психологічного розладу супроводжуються такими хворобливими реакціями нервової системи, як заїкання, нервовий тик, енурез.

Існує чимало причин виникнення розладів нервової системи, а саме:

- 1) конституційний фактор;
- 2) загальна нервова ослабленість (невропатія), зокрема слабкість артикулярного апарату при заїканні, психомоторної сфери при тиках, порушення біоритму сну при енурезі;
- 3) нерівномірність психічного розвитку: переважаючий розвиток одних психічних функцій і відставання інших;

- 4) брак емоційного спілкування (наприклад, надмірна інтелектуалізація виховання — у випадках тику і заїкання) або брак душевного тепла (у випадку енурезу);
- 5) психічний стрес, обумовлений невідповідністю вимог і очікувань батьків темпераменту дітей (частіше сангвінічному у випадку заїкання, холеричному у випадку тику, флегматичному у випадку енурезу);
- 6) відсутність стабілізуючої функції батька або ж його надмірна суворість.

З такою психологічно неблагополучною дитиною дуже важливо налагодити доброзичливі стосунки, всіляко проявляти свою любов до неї, тактовне розуміння і впевненість в її силах. Будь-які присоромлення або незадоволення тільки погіршують її емоційний стан і посилюють невротичні прояви. Навіть якщо останні з часом зникають, наслідки психологічних травм (як то: почуття неповноцінності, невпевненості у собі, пасивності) залишаються на все життя.

Дитячі страхи

Наявність страхів у дошкільника не завжди є показником психологічного розладу. В основі більшості страхів у дошкільному віці лежить афективно загострене сприйняття загрози для життя як одного з проявів інстинкту самозбереження. Діти, які бояться, обережні та передбачливі, емоційні та вразливі. Відсутність страхів — скоріше виняток, ніж правило, і може свідчити про серйозні мозкові порушення дитини або про алкоголізм батьків. В останньому випадку поряд із нестійкістю уваги, непосидючістю, збудливістю спостерігається нечутливість дитини до переживань взагалі й страхів зокрема.

Таким чином, наявність відповідних вікових страхів — це показник і передумова повноцінного розвитку емоційної сфери особистості. Переростаючи свої страхи, дитина не просто позбавляється їх, а набуває необхідного їй досвіду перемоги, впевненості у собі («А я можу застрелити Вовка й у вікно викинути!»; «Я сильніший за Бармалея!»). Природа подарувала дитині здатність самостійно долати власні страхи. Це відбувається під час гри, коли дитина знов і знов програє сюжет психотравмуючої ситуації. Цій же меті слугують слухання «страшних» оповідань, перегляд фільмів жахів, лазіння на найвище дерево або відвідання темного льоху. Дитині страшно, але хочеться, «душа потребує...»

На жаль, не всі діти здатні подолати свої страхи самостійно. Причиною цього може бути як типологічна схильність дитини до тривожних переживань, так і соціальна ситуація її розвитку, яка зациклює дитину на переживанні страхів.

Так, брак емоційної підтримки у трирічному віці, любові й заохочування з боку батьків призводить до компенсаторного загострення потреби у визнанні, до прагнення привернути до себе увагу. Проявляється це у вигляді вередувань, плачу, підвищеної вразливості, нестійкості настрою, егоцентричної фіксації на страхах, особливо перед сном. Страхи посилюються, набувають стійкого характеру, бо вони допомагають дитині задовольнити свою потребу в любові, увазі, піклуванні. Призводить до фіксації страхів можуть також надмірна категоричність батьків, «умовний» характер батьківської любові («Будеш хороший — любитиму»), надто велике бажання бачити дитину сміливою, осуд її страхів. Може фіксувати страхи й інша крайність у вихованні: тривожність батьків, прагнення будь-що захистити дитину від неприємних переживань, обмеження її емоційного досвіду.

Якщо в дитини накопичується велика кількість непережитих страхів, у неї виникає невротичний стан психічного напруження, атрофуються допитливість, життєрадісність, оптимізм. Таким дітям необхідна психологічна допомога. У нагоді психологові стануть психотерапевтичні малюнки, казки, ігри, змагання, що допоможуть дитині пережити існуючі страхи та навчитися долати майбутні.

Формування соціально спрямованої поведінки

Ця проблема є однією з провідних у вихованні дошкільників. Вміння розуміти інших людей, піклуватися про них, регулювати спалахи гніву має виступати основним здобутком дошкільного дитинства.

Чи є соціальна поведінка вродженою, чи вона формується згодом? Відповіді на це запитання значно розходяться у різних поведінкових теоріях.

Соціобіологічна теорія соціальної поведінки стверджує, що піклування про інших є вродженою властивістю людини і виникає з простого співчуття, яке відчуває дитина, спостерігаючи картини мук, болю, переживань

близьких людей. Відповідно до цієї теорії бажання допомогти іншому виникає в дитини тому, що вона не може довго переживати своє почуття жалю. Співчуття настільки обтяжливе для малюка, що він прагне скоріше позбавитися його. Соціобіологи вважають, що діти генетично запрограмовані допомагати іншим і забезпечувати таким чином самовиживання та виживання роду.

Теорія навчання соціальної поведінки наголошує на тому, що переважну більшість соціальних дій діти просто запозичують у батьків і їм не треба кожного разу намагатися зрозуміти іншого, щоб відчуті співпереживання. Відомо, що частота прояву соціальних моментів у поведінці (як і актів агресії) може зростати внаслідок навчання через наслідування, а також завдяки заохоченню. Наприклад, якщо діти спостерігали щедрість із боку інших або їх хвалили за власну щедрість, то ця риса у них отримала стимул для розвитку.

Відповідно до теорії розумового розвитку поведінка дитини може набувати соціального характеру лише тоді, коли з'явиться здатність ставити себе на місце іншого. Поки мислення дитини залишається егоцентричним, вона не може відчуті, чого прагне інший. Дитина може відчувати жаль, зрозуміти, що причина цього неприємного стану міститься не в ній самій, а в інших людях, яким зараз погано чи боляче. Але «підкування» дитини про цих людей базуватиметься не на їхніх потребах, а на власних побажаннях дитини («Бабуню, не плач. Давай з тобою в піжмурки пограємо!»). Кожний із розглянутих підходів має право на існування. Діти мають певні задатки до співчуття від природи (хтось більші, хтось менші); вони засвоюють загальні схвалені (і несхвалені) дії у процесі спілкування, їхня соціальна поведінка стає більш свідомою і незалежною від зовнішнього контролю в міру того, як у них розвивається розумова здатність ставити себе на місце інших.

Процес становлення соціальної поведінки має свої закономірності. Від одного до трьох років будь-який конфлікт, що раптово виник, може призвести до бурхливої емоційної реакції дитини, оскільки механізми внутрішнього контролю в неї ще не сформовані. У віці до двох років подібні спалахи скороминуші, не пов'язані зі справжньою агресивністю. Але пізніше можливі прояви справжньої агресивності з погрозливими жестами та звуками.

Встановлено, що дво-трирічні діти, як правило, агресивно налаштовані внаслідок конфліктів з батьками, особливо якщо ті вдаються до сили або авторитету. Дошкільники чотирьох-п'яти років агресивні внаслідок суперечок з братами та сестрами або партнерами по грі. Це свідчить про те, що спілкування з дорослими у цьому віці поступається спілкуванню з однолітками. Що найчастіше викликає гнів дитини? Одноліток, який забрав у неї іграшку (а всі іграшки молодші дошкільники вважають своєю власністю); батьки, вплив яких вступає у протиріччя з волею і бажаннями

дитини; а то й предмети які не піддаються (наприклад, двері, що «не хочуть» відчинятися).

За умови що такі реакції не підкріплюються оточенням, вони поступово відмирають як недоцільні. Однак якщо дорослі приділяють надто багато уваги розгніваній дитині (починають умовляти, картати, потурати або карати), то агресивні реакції фіксуються, оскільки слугують методом привернення уваги (не важливо, позитивної чи негативної). Крім того, нетолерантність вихователів до будь-яких проявів негативних емоцій дитини створює в неї стан хронічного емоційного напруження, робить її збудливою, дратівливою, невдоволеною.

У той же час негативні емоції, як і будь-які інші спонтанні емоційні прояви, необхідні для нормального розвитку дитини і мають право на існування.

За сприятливих умов психічного розвитку на момент досягнення дітьми дошкільного віку їхні почуття й переживання ускладнюються, диференціюються. Зберігаючи емоційність і вразливість, дошкільник втрачає дитячу безпосередність. Підвищуються його самоконтроль, обов'язковість, з'являються почуття провини, справедливості або несправедливості, моральні переживання — все те, що стане категорією совісті у молодшому шкільному віці. Старшим дошкільникам властиве почуття гідності, вони не витримують зневаги, глузування. Як і раніше, у них виражена потреба у визнанні, схваленні, підтримці, любові, причому ці почуття дедалі більше переносяться на однолітків, створюючи складну систему групових стосунків. Розвивається вміння розуміти іншу людину і певною мірою уявляти її почуття та переживання. Розвиток рефлексії та емпатії збагачує внутрішній світ дитини, насичує новим змістом її спілкування, робить поведінку соціально спрямованішою.

Частина III

РОБОТА ПСИХОЛОГА

З ДІТЬМИ «ГРУПИ РИЗИКУ»

ГІПЕРАКТИВНІ ДІТИ

Гіперактивність (синдром дефіциту уваги з гіперактивністю — СДУГ) виявляється у дітей з не властивою для нормального розвитку імпульсивністю, руховою розторможеністю, неможливістю зосередитись, неухважністю. Такі діти, як правило, не можуть зосередитися на одному предметі протягом більш-менш тривалого часу, не здатні завершити виконання поставленої задачі, недбало ставляться до її виконання. Продуктивність виконання завдання зазвичай низька. Часто у таких дітей спостерігається підвищена стомлюваність. Розумова діяльність дітей із СДУГ характеризується циклічністю: вони можуть продуктивно працювати протягом 5–15 хвилин, після чого їхній мозок «відпочиває» 3–7 хвилин, накопичуючи необхідну енергію для подальшої роботи. Стан стомлюваності супроводжується безпричинним роздратуванням, плаксивістю, істериками. Можуть спостерігатись порушення просторової координації, що проявляється в руховій вайлуватості, незграбності.

Незвичайність поведінки цих дітей не є результатом поганого характеру, упертості або невихованості, як вважають багато дорослих. Можна стверджувати, що це — специфічна особливість психіки, обумовлена як фізіологічними (порушення в певних структурах мозку, спадковість, патологія вагітності й пологів, інфекції та інтоксикації перших років життя), так і психосоціальними чинниками.

Можливими причинами гіперактивності є:

- 1) пренатальна патологія (токсикоз, загострення хронічних та інфекційних захворювань у матері, травми в області живота, споживання матір'ю великих доз алкоголю, паління, імунологічна несумісність дитини та матері за резус-фактором, спроби перервати вагітність, загроза викидня);

- 2) ускладнення під час пологів (передчасні, швидкоплинні або затяжні, стимуляція пологової діяльності, неправильне положення плоду, асфіксії, внутрішні крововиливи);
- 3) психосоціальні (стиль виховання в сім'ї).

Портрет гіперактивної дитини

Напевне, в кожній групі дитячого саду, в кожному класі зустрічаються діти, яким важко довго сидіти на одному місці, мовчати, підкорятися інструкціям. Вони створюють додаткові труднощі в роботі вихователів та вчителів, тому що дуже рухливі, запальні, дратівливі й безвідповідальні. Гіперактивні діти часто зачіплюють і упускають різні предмети, штовхають однолітків, створюючи конфліктні ситуації. Вони часто ображаються, але швидко забувають про свої образи. Відомий американський психолог В. Оклендер так характеризує цих дітей: «Гіперактивній дитині важко сидіти на одному місці, вона метушлива, багато рухається, вертиться на місці, іноді надмірно говірка, може дратувати манерою своєї поведінки. Часто у неї погана координація або недостатній м'язовий контроль. Вона незграбна, пускає або ламає речі, розливає молоко. Такій дитині важко контролювати свою увагу, вона легко відволікається, часто задає безліч запитань, але рідко очікує на відповіді». Мабуть, кожному вихователю і вчителю знайомий цей портрет.

Поведінка гіперактивних дітей може бути зовні схожою на поведінку дітей з підвищеною тривожністю, тому педагогу важливо знати основні відмінності поведінки однієї категорії дітей від іншої. Наведена нижче таблиця допоможе в цьому. Крім того, поведінка тривожної дитини соціально не руйнівна, а гіперактивна дитина часто є джерелом різноманітних конфліктів, бійок і просто непорозумінь (див. табл. 5).

Таблиця 5

Критерії первинної оцінки проявів гіперактивності та тривожності у дитини

Критерії оцінювання	Категорії дітей	
	Гіперактивна дитина	Тривожна дитина
Контроль поведінки	Постійно імпульсивна	Здатна контролювати свою поведінку
Рухова активність	Постійно активна	Активна за певних ситуацій
Характер рухів	Гарячковий, безладний	Неспокійний, напружений

Гіперактивні діти звертають на себе увагу з перших днів життя. Вони погано сплять, надмірно чутливі до зовнішніх подразників (світла, шуму, температури, запахів), мають підвищений м'язовий тонус. У середньому дошкільному віці вони неспроможні дослухати казку, довести справу до

кінця. Їхні інтереси поверхневі і нетривалі, їх не цікавить суть будь-якого явища, їхні дії спонтанні, безладні, а ігри галасливі. Такі діти ніколи не замислюються над наслідками своїх учинків, не звертають уваги на стан рідних людей. Вони часто егоїстичні, демонстративні й вимогливі, що призводить до постійних конфліктів і розвитку у них агресивності. Діти легко йдуть на контакт, іноді зловживаючи терплячістю оточуючих, дуже балакучі.

Американські психологи П. Бейкер і М. Алворд пропонують такі критерії для виявлення гіперактивності у дитини.

Спостереження за гіперактивною дитиною

Під час проведення спостережень за гіперактивною дитиною слід звертати увагу на наведені характерні для неї показники.

Дефіцит активної уваги

- Непослідовна, їй важко довго утримувати увагу.
- Не слухає, коли до неї звертаються.
- З великим ентузіазмом береться за завдання, але так і не завершує їх.
- Зазнає труднощів у самоорганізації.
- Часто губить речі.
- Уникає завдань, які вимагають розумових зусиль, і нудних.
- Часто забудькувата.

Рухова розторможеність

- Непосидюча.
- Проявляє ознаки стурбованості (барабанить пальцями, совається в кріслі, бігає, залазить куди-небудь).
- Спить набагато менше за інших дітей, навіть у дитинстві.
- Дуже говірка.

Імпульсивність

- Починає відповідати, недослухавши запитання.
- Не здатна дочекатися своєї черги, часто втручається, перериває.
- Погано зосереджує увагу.
- Не може дочекатися винагороди (якщо між діяльністю і винагородою є пауза).
- Не може контролювати і регулювати свої дії. Поведінка слабо керована правилами.
- Під час виконання завдань поводить по-різному і показує дуже різні результати (на деяких заняттях дитина спокійна, на інших — ні, на одних уроках вона успішна, на інших — ні).

Якщо у віці до семи років виявляються усі перераховані ознаки, педагог може припустити (але не поставити діагноз!), що дитина, за якою він спостерігає, — гіперактивна.

Небезпека СДУГ полягає в тому, що в підлітковому віці він може розвинути в асоціальну поведінку (правопорушення, алкоголізм, наркотичну залежність).

У порівнянні з іншими порушеннями особливостей поведінки, що спостерігаються в дошкільників, наявність у дитини гіперактивності викликає найбільший опір і протест у дорослих. Це викликано тим, що такі діти самі по собі спричиняють багато незручностей і, крім того, розбурхують однолітків, які часто їх не приймають до своїх ігор, оскільки гіперактивні діти «руйнівні», непослідовні та агресивні.

Для діагностики гіпердинамічного синдрому в психологічній практиці використовуються декілька методик, але основою для визначення гіперактивності служить анкетування педагогів і батьків, оскільки ці методики розраховані на дітей від шести років і старших, а гіперактивність проявляється в три-чотири роки.

Під час організації корекційної роботи з гіперактивними дітьми слід розвивати в дитини такі уміння: концентрувати увагу, доводити розпочату справу до кінця, контролювати свої рухи, знімати м'язове напруження, контролювати свої емоційні прояви, розширювати поведінковий репертуар у взаємодії з дорослими й однолітками.

Під час роботи з дорослими (перш за все — батьками) важливо змінити їхнє ставлення до своєї дитини, стиль взаємодії з нею. Розпочинати роботу слід з пояснення причин поведінки на основі збору анамнезу. Батьки повинні зрозуміти, що дисциплінарні заходи на гіперактивну дитину не впливають. Емоційний фон спілкування з дитиною повинен бути рівним та позитивним. Недопустимі прояви ейфорії через її успіхи і відштовхування через невдачі. Тактика вседозволеності також неприпустима, оскільки такі діти дуже швидко перетворюються на маніпуляторів.

Гіперактивним дітям слід надавати інструкції, які складаються не більше ніж з 10-ти слів. Не можна просити зробити відразу декілька доручень (прибрати іграшки, почистити зуби, вмитися тощо), оскільки дитина просто не запам'ятає їх. Краще давати наступне завдання після виконання попереднього. Передбачається обов'язковий контроль якості виконання поставленого завдання.

Система обмежень і заборон повинна бути чіткою і неухильно виконуватись, кількість заборон слід звести до мінімуму. Вони повинні стосуватись виключно безпеки та здоров'я дитини. Спільно з нею варто розробити санкції, які можуть застосуватись у разі порушення заборони.

Важливо звернути увагу батьків на побудову фраз у спілкуванні з гіперактивною дитиною. Краще сказати: «Можна побігати на вулиці»,

ніж «Припини метушню!» Але ще ефективніше — включитися в гру дитини, направити її неконтрольовану енергію в потрібне русло.

Для того щоб дитина змогла почути дорослого і переключитися на нову діяльність, необхідно дати їй час на підготовку, завчасно попередити про зміни. Можна використовувати звуковий сигнал.

Гіперактивних дітей необхідно привчати до режиму, до чіткого розпорядку дня. Не бажано змінювати його навіть у виняткових ситуаціях. Під час організації наочно-просторового середовища дитячого дошкільного закладу необхідно пам'ятати про те, що для гіперактивних дітей унаслідок рухової розторможеності й відсутності довольної уваги характерним є підвищений травматизм. Тому бажана наявність м'яких модулів, сухих басейнів тощо. У дошкільному закладі повинно бути приміщення для активного відпочинку дітей. Відповідне місце слід обладнати й у груповій кімнаті.

Під час організації навчальних занять необхідно продумувати пропонуваний матеріал так, щоб один і той же алгоритм варіювався. Заняття слід проводити в ігровій формі з включенням фізкультхвилинок. Не можна вимагати від гіперактивних дітей абсолютної дисципліни, це лише знизить їхню працездатність й рівень засвоєння матеріалу.

Під час безпосереднього виконання дитиною завдання дорослому краще знаходитися поряд з нею, погладжуючи її, заспокійливо коментуючи її дії спокійним голосом. Головне — зберігати спокій і пам'ятати, що в основі гіперактивності лежать органічні порушення, в яких дитина не винна. Корекційний вплив на гіперактивну дитину повинен включати такі прийоми і технології:

- навчання прийомам саморегуляції через використання релаксації, візуалізації;
- навчання самомасажу;
- ігри на розвиток швидкості реакції, координації рухів;
- ігри для розвитку тактильної взаємодії;
- пальчикові ігри;
- рухливі ігри з використанням стримуючих моментів;
- психогімнастичні етюди з метою навчати розуміння та проявів емоційного стану;
- роботу з глиною, водою і піском. Корекційну роботу найефективніше будувати поетапно: індивідуальна, парна, підгрупова.

Діти, які страждають на СДУГ, найбільше потребують терпіння та співчуття.

Правила роботи з гіперактивними дітьми

Робота з ними повинна бути копіткою та комплексною, оскільки тільки вироблення єдиної системи вимог для перебування в дошкільному

навчальному закладі та родині може допомогти адаптуватися таким дітям і досягти успіху. У роботі з такими дітьми слід керуватися правилами:

1. Працювати з дитиною на початку дня, а не ввечері.
2. Зменшити робоче навантаження на дитину.
3. Ділити заняття на короткі, але частіше повторювані періоди. Використовувати фізкультхвилинки.
4. Бути емоційним, експресивним педагогом.
5. Знизити вимоги до акуратності на початку, щоб сформувати відчуття успіху.
6. Садовити дитину під час занять поряд із дорослим.
7. Використовувати тактильний контакт (елементи масажу, дотику, погладжування).
8. Домовлятися з дитиною про ті або інші дії заздалегідь.
9. Давати короткі, чіткі і конкретні інструкції.
10. Використовувати гнучку систему заохочень та покарань.
11. Заохочувати дитину відразу ж, не відкладаючи на майбутнє.
12. Надавати дитині можливість вибору.
13. Залишатися спокійним. Немає холоднокровності — немає переваги!

АГРЕСИВНІ ДІТИ

Агресивна поведінка — одне з найпоширеніших порушень серед дітей дошкільного віку, оскільки це найшвидший і найефективніший спосіб досягнення мети.

Проблема агресії і агресивності в теоретичному плані вивчена достатньо глибоко і багатогранно. Психологу-практику необхідно знати:

- що таке агресія/агресивність;
- можливі причини її появи;
- шляхи корекції.

Перш за все психологічно грамотний психолог розрізняє поняття «агресія» та «агресивність».

Агресія — ця мотивована деструктивна поведінка, що суперечить нормам і правилам існування людей у суспільстві, яка завдає шкоди об'єктам нападу (живим та неживим), наносить фізичний та моральний збиток людям або викликає в них психологічний дискомфорт.

Агресивність — це властивість особистості, що виражається в готовності до агресії.

Виділяють безліч чинників, що впливають на появу агресивності, але головними є:

- стиль виховання в сім'ї (гіперопікування та гіпоопікування);
- повсюдна демонстрація сцен насильства;
- нестабільні соціально-економічні умови;

- індивідуальні особливості людини (знижена довільність, низький рівень активного гальмування тощо);
- соціально-культурний статус родини тощо.

Можна з великою упевненістю припускати, що вирішальне значення в становленні агресивної поведінки дитини відіграють родинне середовище та виховання. Характер емоційних стосунків, форми поведінки дитини, що схвалюються, відсутність меж дозволеного, типові реакції на ті або інші вчинки і дії — ось ті параметри, які психолог повинен з'ясувати в процесі роботи з агресивною дитиною. Якщо батьки дитини поведуться агресивно (вербально, фізично), застосовують фізичні покарання або не перешкоджають проявам агресії у дитини, то, напевно, ці прояви будуть регулярними і стануть постійною рисою характеру дитини.

Агресивність може обумовлюватись фізично та психічно. Наприклад, агресивні реакції характерні для дітей дитячого і раннього віку. У немовлят вони виникають як реакція на фізичний дискомфорт. У дітей раннього віку — через несформованість функцій самоконтролю і довільності, через незнання етичних правил і норм.

Агресивність не можна сприймати однозначно негативно, оскільки вона грає ще й захисну функцію: функцію самозбереження як фізичного, так і емоційного. Часто несподівані агресивні реакції можуть з'являтися в період вікової кризи. Якщо ця поведінка нетипова для дитини і дорослих, значить, вона сигналізує про те, що у дитини виникли певні труднощі і вона потребує допомоги оточуючих.

Однією з причин появи агресивних реакцій може бути внутрішня невдоволеність дитини своїм статусом у групі однолітків, особливо якщо їй властиво прагнення до лідерства. Для дітей статус визначається цілою низкою чинників, як то: зовнішня привабливість, акуратність, високий рівень розвитку гігієнічних навичок, охайність; володіння красивими і популярними іграшками, готовність ними ділитися; організаторські здібності; широта кругозору; позитивна оцінка дорослого тощо.

Якщо однолітки з тієї або іншої причини не визнають дитину, а ще гірше — відштовхують її, тоді агресивність, простимульована образою, ураженням самолюбством, буде спрямовано на кривдника, на того або тих, кого дитина вважає причиною свого стану. Подібний стан може посилюватись дорослим, який навішує ярлики «погана дитина», «забіяка», «грубіян» тощо. Ще однією причиною появи агресивності у дошкільника може бути відчуття тривоги і нападів страху. Пояснюється вона тим, що дитина, швидше за все, неодноразово зазнавала фізичних покарань, принижень, образ. У такому випадку, в першу чергу, необхідно поговорити з батьками, пояснити їм можливі причини і наслідки поведінки дитини. У крайньому випадку, піклуючись про здоров'я дитини, можна спільно з адміністрацією дошкільного закладу звернутися до органів охорони прав дитини зі скаргою на дії

батьків. Іноді агресивність є способом привернення уваги оточуючих, її причина — незадоволена потреба дитини у спілкуванні та любові.

Агресивність може бути проявом форми протесту через обмеження природних бажань та потреб дитини, наприклад, потреби в русі, в активній діяльності. Педагоги, які не хочуть враховувати природну потребу дитини в русі, не знають, що діти-дошкільники не можуть упродовж тривалого часу займатися однією справою, що активність у них закладена фізіологічно. Вони прагнуть штучно погасити активність дітей, примусити їх сидіти і стояти всупереч їхньої волі. Такі дії дорослого нагадують дії з пружиною: чим сильніше на неї тиснути, тим більша її швидкість повернення до попереднього стану. Такі дії дорослого часто викликають непряму агресію дитини: псування й розривання книг, гризіння іграшок тощо. Таким чином, дитина по-своєму «відіграється» на предметах за недалекоглядність і нерозумну поведінку дорослого (див. табл. 6).

Таблиця 6

Причини агресивності дітей і методи їх корекції

№ з/п	Причина	Методи корекції
1	Брак рухової активності, брак фізичного навантаження	<ul style="list-style-type: none"> • рухливі ігри • спортивні естафети • «хвилинки радості» між заняттями
2	Дефіцит батьківської уваги, невдоволеність потреби в батьківській любові й розумінні	<ul style="list-style-type: none"> • бесіда з батьками • направлення до психолога • спостереження за поведінкою дитини • спільні сюжетно-рольові ігри
3	Підвищена тривожність (комплекс невідповідності)	<ul style="list-style-type: none"> • налагодження емоційного контакту з дитиною
4	Засвоєння еталонів агресивної поведінки в родині	<ul style="list-style-type: none"> • бесіда з батьками • направлення до психолога
5	Побічно стимульована агресивність (ЗМІ, іграшки)	<ul style="list-style-type: none"> • перешкоджати появі в групі таких іграшок або направляти агресивний потенціал дитини у позитивне русло • програвати сюжети позитивних мультфільмів і казок • арттерапія • ненав'язливі роз'яснення вчинків дійових осіб • надавання способів і зразків миролюбних способів спілкування • обговорення книг, передбачених програмою • переведення бійок у конструктивне русло: ігри в піратів, викрадачів скарбів

Закінчення табл. 6

№ з/п	Причина	Методи корекції
6	Низький рівень розвитку ігрових і комунікативних навичок	<ul style="list-style-type: none"> • рухливі ігри • сюжетно-рольові ігри • ігри на розуміння емоційного стану • психогімнастика • ігри на мімічне й пантомімічне самовираження • навчання прийомів саморозслаблення

Таким чином, першим кроком психолога в роботі з агресивною дитиною повинно стати з'ясування можливих причин її поведінки. Необхідно спробувати зібрати якомога повнішу інформацію про поведінку дитини в групі дошкільного закладу, вдома, в суспільних місцях. З цією метою можна використовувати діагностичні методи, наведені у *табл. 7*.

Таблиця 7

Перелік діагностичних методів для визначення причин агресивності

Учасники	Методи, автор
Діти	1. Спостереження за невербальною поведінкою дитини і за поведінкою дитини в грі (Клюева Н. В., Филиппова Ю. В. Общение. Дети 5–7 лет. — Ярославль, 2001.— С. 7–8). 2. Стандартизоване спостереження. 3. Тест для визначення особливостей міжособистісних відносин Рене Жіля (див. Клюева Н. В., Филиппова Ю. В. Общение. Дети 5–7 лет. — Ярославль, 2001.— С. 12–16). 4. Тест Розенцвейга для вивчення особливостей поведінки дитини в конфліктних ситуаціях (див. Клюева Н. В., Филиппова Ю. В. Общение. Дети 5–7 лет.— Ярославль, 2001.— С. 17–26). 5. Тест «Казка» Л. Дюсс (Клюева Н. В., Филиппова Ю. В. Общение. Дети 5–7 лет.— Ярославль, 2001.— С. 72–78). 6. Кінетичний малюнок родини (Овчарова Р. В. Справочная книга школьного психолога.— М., 1996.— С. 178)
Батьки	1. Тест для визначення батьківсько-дитячих відносин Варги-Століна. 2. Анкета для виявлення емоційно-особистісних проблем дітей за Хельбрюгеля. 3. Тест «Руки» (Hand-Test) Е. Вагнера (див. Бурлачук Л. Ф., Морозов З. М. Словарь-справочник по психодиагностике.— СПб, 1999.— С. 292-293)
Педагоги	1. Тест «Руки» (Hand-Test). 2. Анкета «Ознаки агресивності» (Лютюва Е. К., Моница Г. Б. Тренинг эффективного взаимодействия с детьми.— СПб., 2000). 3. Анкета для вихователя дитячого закладу (див. Психолог в детском дошкольном учреждении: Методические рекомендации к практической деятельности / Под ред. Т. В. Лаврентьевой.— М., 1996.— С. 140–142)

Наведені вище методи з великою вірогідністю дозволять психологу розібратися в причинах агресивної поведінки дитини і визначити напрями подальшої роботи з нею.

Корекційну роботу слід вести паралельно з дитиною, з дорослими, батьками і педагогами, які її оточують. Залежно від виявлених причин в роботі з дорослими необхідно зосередитись на зміні негативної установки у ставленні до дитини на позитивну та стилю взаємодії з дитиною, розширенні поведінкового репертуару батьків та педагогів через розвиток їхніх комунікативних умінь. Стилї батьківського виховання наведено в *табл. 8*.

Таблиця 8

Стилї батьківського виховання (у відповідь на агресивні дії дитини)

№ з/п	Стратегія виховання	Конкретні приклади стратегії	Стилї поведінки дитини	Чому дитина так робить
1	Різде придушення агресивної поведінки дитини	«Припини!», «Не смій так говорити!» Покарання дитини	Агресивний (дитина може відразу припинити дії, але виплесне свої негативні емоції іншого разу і в іншому місці)	Дитина копіює батьків і вчиться у них агресивним формам поведінки
2	Ігнорування агресивних спалахів дитини	Батьки роблять вигляд, що не помічають агресії дитини або вважають, що дитина ще мала	Агресивний (дитина продовжує діяти агресивно)	Дитина думає, що робить все правильно, і агресивні форми поведінки закріплюються як риса характеру
3	Батьки надають дитині можливість виплеснути агресію у прийнятний спосіб, але в тактовній формі забороняють поводитися агресивно щодо людей	Якщо батьки бачать, що дитина розгнівана, вони можуть залучити її до гри, яка зніме її гнів. Батьки пояснюють дитині, як треба поводити себе у певних ситуаціях	Швидше за все дитина навчиться управляти своїм гнівом	Дитина вчиться аналізувати різні ситуації і бере приклад зі своїх тактовних батьків

Портрет агресивної дитини

Майже в кожній групі дитячого садка, в кожному класі буває хоча б одна дитина з ознаками агресивної поведінки. Вона нападає на дітей, обзи-

ває і б'є їх, відбирає і ламає іграшки, навмисно вживає грубі вирази, одним словом, стає «грозою» всього дитячого колективу, джерелом стурбованості вихователів та батьків. Цю їжакувату, забіякувату, грубу дитину дуже важко сприймати такою, яка вона є, а ще важче — зрозуміти.

Проте агресивна дитина, як і будь-яка інша, потребує ласки і допомоги дорослих, тому що її агресія це, перш за все, віддзеркалення внутрішнього дискомфорту, невміння адекватно реагувати на події, що відбуваються навколо неї.

Агресивна дитина часто відчуває себе знедоленою, не потрібною. Жорстокість і байдужість батьків призводять до порушення батьківсько-дитячих стосунків і вселяє в душу дитини упевненість в тому, що її не люблять. «Як стати улюбленою і потрібною?» — нерозв'язна проблема, що стоїть перед маленькою людиною. Тому вона й шукає способів привернути увагу дорослих і однолітків до своєї проблеми.

На жаль, такі спроби не завершуються так, як хотілося б нам і дитині, але як зробити краще — вона не знає. Н. Л. Кряжева описує поведінку цих дітей так: «Агресивна дитина, використовуючи будь-яку можливість... прагне розсердити маму, вихователя, однолітків. Вона не «заспокоюється» до тих пір, поки дорослі не втратять терпіння, а діти вступають у бійку».

Батькам і педагогам не завжди зрозуміло, чого домагається дитина і чому вона поводить себе так, хоча наперед знає, що від дітей може дістати відкоша, а від дорослих — покарання.

Насправді, така поведінка — лише відчайдушна спроба завоювати своє «місце під сонцем». Дитина не має уявлення про інші способи боротьби за виживання в цьому дивному і жорсткому світі, не знає, як захистити себе.

Агресивні діти дуже часто підозрілі й насторожені, люблять перекладати вину за скоєне на інших.

Такі діти часто не розуміють власної агресивності. Вони не помічають, що викликають у оточуючих страх і стурбованість. Їм, навпаки, здається, що весь світ — проти них.

Таким чином, виходить замкнуте коло: агресивні діти бояться і ненавидять оточуючих, а ті, у свою чергу, бояться їх.

Емоційний світ агресивних дітей недостатньо багатий, у палітрі їхніх відчуттів переважають похмурі тони, кількість реакцій навіть на стандартні ситуації дуже обмежена. Найчастіше це захисні реакції. Такі діти можуть подивитися на себе збоку й адекватно оцінити свою поведінку. Діти часто переймають агресивні форми поведінки у батьків.

Як виявити агресивну дитину

Агресивні діти потребують розуміння й підтримки дорослих, тому головне завдання психолога полягає не в тому, щоб поставити «точний

діагноз», а тим більш «приклеїти ярлик», а в тому, щоб надати посильну і своєчасну допомогу дитині.

Для того щоб визначити дітей з підвищеним рівнем агресивності, можна скористатися критеріями визначення агресивності, розробленими американськими психологами М. Алвордом і П. Бейкером.

Дитина часто:

- втрачає контроль над собою;
- сперечається, лається з дорослими;
- відмовляється виконувати правила;
- умисно дратує людей;
- винуватить інших у своїх помилках;
- сердиться і відмовляється виконувати прохання;
- буває заздрісною, мстивою;
- чутливо й швидко реагує на різні дії оточуючих (дітей і дорослих), які нерідко дратують її.

Припустити, що дитина агресивна, можна лише у тому випадку, якщо упродовж не менше ніж 6 місяців в її поведінці виявлялися хоча б чотири з восьми перерахованих ознак. Дитині, в поведінці якої спостерігається велика кількість ознак агресивності, необхідна допомога фахівця: психолога або лікаря.

Незалежно від причини агресивної поведінки дитини, існує загальна стратегія ставлення до неї оточення.

1. За можливості запобігати агресивним пооявам дитини: перехопити занесену для удару руку, покликати дитину.
2. Пояснити дитині неприйнятність агресивної поведінки, фізичної або вербальної агресії у ставленні до неживих предметів, а тим більше до людей. Засудження такої поведінки, демонстрація того, що вона невігідна для дитини в окремих випадках, впливають досить ефективно.
3. Встановити чітку заборону на агресивну поведінку, систематично нагадувати про неї.
4. Надати дитині альтернативні способи взаємодії з оточенням на основі розвитку у неї емпатії, співпереживання.
5. Навчати консультативним способам виразу гніву як емоції, властивої людині від природи.

Завданнями психокорекційної роботи з агресивними дітьми можуть бути:

- розвиток уміння розуміти стан іншої людини;
- розвиток уміння виражати свої емоції в соціально прийнятній формі;
- навчання ауторелаксації та способам зняття напруження;
- розвиток навичок спілкування;

- формування позитивного самосприйняття на основі особистісних досягнень.

Дітям важливо навчитися «випускати» свою агресивність. Їм можна запропонувати:

- битися з подушкою;
- використовувати фізичні силові вправи;
- рвати папір;
- намалювати того, кого хочеться побити, і що-небудь зробити з цим малюнком;
- використовувати «мішечок для криків»;
- постукати стіл надувним молотком тощо.

Р. В. Овчарова пропонує використовувати в цілях корекції агресивної поведінки дітей:

- заняття з психогімнастики;
- етюди та ігри на розвиток навичок регуляції поведінки в колективі;
- етюди та ігри релаксаційної спрямованості;
- ігри та вправи на розвиток усвідомлення дітьми негативних рис характеру;
- ігри та вправи на розвиток позитивної моделі поведінки.

Під час роботи з дітьми дошкільного віку, а особливо з агресивними дітьми, високу ефективність має використання елементів ізотерапії. Дітям подобається грати з водою, з глиною. У роботі з ними можна використовувати різні способи малювання: пальцями, долоньками, ступнями.

З метою коригування агресії можна ставити з дітьми вистави, в яких проблемним агресивним дітям необхідно давати ролі, що мають позитивну силову характеристику (багатирі, лицарі тощо).

Е. Лютова, Г. Моніна пропонують використовувати в роботі з такими дітьми рухливі ігри, які сприяють нейтралізації агресії, зняттю накопиченого напруження, навчання ефективним способам спілкування тощо.

Розвитку контролю над власними імпульсними діями сприяють також заняття пальчиковою гімнастикою. Їх можуть проводити як батьки, так і педагоги.

Дорослим, які оточують агресивну дитину, важливо пам'ятати, що їхній страх перед випадками дитини сприяє підвищенню її агресивності. Цьому ж сприяє і навішування ярликів: «Гаразд, якщо я такий поганий, я вам покажу!» Часто дорослі звертають увагу тільки на негативні дії дітей, а хорошу поведінку сприймають як належне. Для дітей важливо створювати «ситуації успіху», що розвивають у них позитивну самооцінку, упевненість у своїх силах, звертаючи увагу на їх добру поведінку і схвалюючи їх.

Після певного періоду індивідуальної роботи агресивних дітей необхідно залучати до колективної роботи для того, щоб вони (під контролем

фахівця) отримали позитивний зворотний зв'язок, змогли навчитися безконфліктно взаємодіяти з оточенням.

Правила роботи з агресивними дітьми

1. Бути уважним до потреб дитини.
2. Демонструвати модель неагресивної поведінки.
3. Бути послідовним у покараннях дитини, карати за конкретні вчинки.
4. Покарання не повинні принижувати дитини.
5. Навчати прийнятним способам виразу гніву.
6. Надавати дитині можливість проявляти гнів безпосередньо після фруструючої події.
7. Навчати розпізнавати власний емоційний стан і стан людей.
8. Розвивати здібність до емпатії.
9. Розширювати поведінковий репертуар дитини.
10. Відпрацьовувати навички реагування в конфліктних ситуаціях.
11. Учити брати відповідальність на себе.

ТРИВОЖНІ ТА СОРОМ'ЯЗЛИВІ ДІТИ

Ефективність допомоги психолога визначається правильним розумінням причин тієї або іншої проблеми. У процесі первинного збору інформації важливо зрозуміти, що саме заважає людині жити, взаємодіяти, оскільки зовнішні прояви різних проблем можуть бути схожі. Наприклад, сором'язливість і замкнутість. Діти з такими проблемами дуже хворобливо реагують на зміни в їхньому житті, зазнають страху перед чужими людьми і новою обстановкою. Замкнута дитина частіше за все не знає, що треба робити, і не хоче спілкуватися, у неї немає потреби в спілкуванні з людьми. А сором'язливий малюк знає, що треба робити, хоче цього, але не може застосувати свої знання.

Сором'язливі діти не помітні в групах, вони слухняні й охоче виконують прохання знайомого дорослого. Такими дітьми часто керують більш активні однолітки, а сором'язливі діти схильні піддаватись впливу активних. Багато дорослих вважають сором'язливих дітей добре вихованими і слухняними, у той час як внутрішньо такі діти дуже скуті і почувають дискомфорт під час спілкування з незнайомими людьми. Найчастіше дорослі звертаються до фахівця лише тоді, коли сором'язливість починає заважати їм і самій дитині: вона боїться всього незнайомого, відмовляється від спілкування з однолітками; червоніє, коли до неї звертаються; не відповідає, навіть якщо знає відповідь на запитання; нічого не може робити у присутності сторонніх; прагне знайти який-небудь затишний куточок; починає сильно заїкатися або безупинно базікати. Проблема полягає в тому, що страх нового, страх привернути до себе увагу блокує розвиток емоційної та інтелектуальної сфер особистості дитини. У таких дітей

мізерна ігрова діяльність, оскільки для них є нерозв'язаною навіть найпростіша життєва задача — підійти до іншої дитини, попросити в неї іграшку, домовитися про суспільну гру.

Незважаючи на зовнішню бездушність, сором'язливі діти переживають таку ж бурю емоцій, як і діти, які не мають проблем у розвитку. Але вони не можуть їх проявити, відреагувати зовні. Це сприяє тому, що діти «киплять» усередині і часто повертають негативну енергію на самих себе, що стимулює розвиток аутоагресивних і невротичних проявів (тики, пощипування, нав'язливі рухи тощо).

Сором'язливість небезпечна тим, що в більш старшому віці вона перешкоджає налагодженню контактів, досягненню успіхів в особистісній і професійній сфері.

Можна припустити, що думка про те, що у сором'язливих дітей занижена самооцінка, є помилковою. Експериментальні дослідження свідчать про те, що сором'язливі діти оцінюють себе достатньо високо. Проблема полягає в тому, що вони схильні вважати, що інші ставляться до них погано, набагато гірше, ніж вони на те заслуговують. У цьому полягає особистісна особливість сором'язливих дітей: кожний свій вчинок дитина перевіряє через думку інших, її увага зосереджується більшою мірою на тому, як її вчинки оцінюють дорослі. Проте часто у сором'язливих дітей — авторитарні батьки, які покладають невинувато великі надії на свою дитину. Таким чином, у дитини розвивається комплекс невідповідності, і вона все більше переконується у своїй неспроможності. Звідси і відмова від діяльності. Виховання дітей у стилі «Попелюшки», порушення особистісної взаємодії між дітьми і дорослими (як батьками, так і педагогами) сприяють виробленню у дитини психологічного захисту, який полягає в тому, що вона перестає проявляти ініціативу в спілкуванні й діяльності, поводить тихо і непомітно, не робить зайвих рухів, щоб не «викликати вогонь на себе».

На сором'язливість часто страждають єдині в родині діти, які з різних причини були обмежені у спілкуванні.

Сором'язливість зустрічається і у дітей, що виховуються в неповних сім'ях самотніми матерями. Підвищена тривожність таких мам, що намагаються постійно контролювати своїх дітей, сприяє тому, що діти поступово втрачають довіру до світу і людей. Мати, що пережила образу і хоче захистити від неї дитину, обмежує її активність формулами контролю, зображуючи малюку оточуючих недобрими і злими. Така установка, залежно від особистісних особливостей дитини, розвиває в неї або агресивність, або сором'язливість. Тому можна вважати, що основною причиною хворобливої сором'язливості дітей дошкільного віку є неадекватний стиль виховання в сім'ї.

Робота психолога безпосередньо з сором'язливими дітьми повинна бути спрямована на:

- розвиток позитивного самосприйняття;
- підвищення упевненості в собі і своїх силах;
- розвиток довіри до інших;
- корекцію страхів;
- зняття тілесного напруження;
- розвиток уміння виражати свої емоції;
- розвиток навичок колективної роботи;
- розвиток навичок самоконтролю.

Перший діагностичний етап, як і всі інші, повинен включати роботу і з батьками, і з дитиною, і з педагогами (див. табл. 9).

Таблиця 9

Діагностична програма для виявлення причин сором'язливості у дошкільників

№ з/п	Учасники	Методика, автор
1	Діти	1. «Драбинка» Л. Хухлаєвої 2. Малюнок родини 3. Кінетичний малюнок родини 4. Методика діагностики тривожності (модифікація тесту Амена) 5. Стандартизоване спостереження. Соціометрія
2	Батьки	1. Тест на оцінку рівня тривожності А. І. Захарова 2. Опитувальник «Критерії визначення тривожності у дитини» П. Бейкер і М. Алворд 3. Опитувальник для виявлення тривожності у дитини Р. П. Лаврентьєвої та Т. М. Титаренко
3	Педагоги	1. Опитувальник «Критерії визначення тривожності у дитини» П. Бейкер і М. Алворд 2. Опитувальник для виявлення тривожності у дитини Р. П. Лаврентьєвої та Т. М. Титаренко

Основна складність у роботі з сором'язливими дітьми полягає в налагодженні з ними контакту, довірливих стосунків. У цьому випадку не треба поспішати: необхідно, щоб дитина звикла до психолога. Для початку фахівець повинен систематично приходити в групу, проводити спостереження, розмовляти з педагогом, вихователем, проводити ігри і брати в них участь.

Коли дитина зможе більш-менш вільно контактувати з психологом, можна розпочинати працювати з нею індивідуально в кабінеті. Швидше за все, дитина не схоче виконувати завдання. Тоді можна запропонувати їй пограти, помалювати, тобто зайнятися тим, чим вона схоче, і включити завдання до контексту гри або відкласти їх на потім.

У цей період доцільно використовувати проєктивні методики, які включають бесіди за змістом малюнків. Також в індивідуальній роботі можна використовувати елементи психотерапії, лялькотерапії.

Поступово можна включати дитину в підгрупову роботу через організацію спільної діяльності, спільних ігор. Необхідно вибирати такі доручення або завдання, з якими дитина впорається напевно. Створення ситуацій успіху сприятиме розвитку впевненості в собі. Необхідно обов'язково відзначити успіхи дитини, сказавши про це вголос. Але не варто загострювати увагу на дитині, оскільки це тільки збентежить її. Тому допомогу їй краще надавати непомітно, без тиску. Доручення або своє прохання можна мотивувати тим, що без її допомоги дорослий не впорається.

Сором'язливі діти набагато легше вступають у контакт з молодшими дітьми, ніж з однолітками або дорослими. Цей момент можна також використовувати для розвитку впевненості дитини у своїх силах та позитивного самосприйняття. Прохання, звернене до сором'язливої дитини (як і взагалі до дітей дошкільного віку), повинне містити конкретні завдання. Важливо, щоб воно було вимовлене спокійним, м'яким голосом, містило звернення на ім'я і супроводжувалося ласкавим дотиком. У спілкуванні із сором'язливими дітьми необхідно виключити гучні різкі інтонації, звернення у вигляді наказів, принизливі або критичні висловлювання. Основне — це тактовність і терпіння.

Ефективний спосіб розширення поведінкового репертуару сором'язливої дитини — це залучення «асистента» з однолітків, комунікабельного та доброзичливого, який зуміє зацікавити сором'язливу дитину грою, спільною діяльністю. Але «асистента» теж необхідно підготувати: провести бесіду, програти типові ситуації.

Особливої уваги потрібно надавати консультуванню батьків і педагогів. Їм важливо пояснити особливості дитини, розказати про її потенційні можливості. Якщо причина порушення криється в дисгармонії родинних стосунків, необхідно тактовно поговорити про це з батьками.

Рекомендації батькам сором'язливої дитини і педагогам повинні включати такі моменти.

1. Фон спілкування з дитиною повинен бути спокійним і доброзичливим.
2. Необхідно звести до мінімуму критику і негативні оцінки поведінки дитини, а щодо її особистості такі оцінки взагалі неприпустимі.
3. Головний козир дорослих — це терпіння і тактовність.
4. Необхідно розвивати у дитини ініціативність і самостійність.
5. У побуті необхідно стимулювати дитину до різнобічного спілкування: звернутися до когось з проханням, віддати що-небудь (гроші — продавцю, телеграму — телеграфісту тощо). На перших етапах присутність та участь знайомого дорослого обов'язкова.

Психологу важливо допомогти батькам і педагогам виробити єдину стратегію в спілкуванні з сором'язливою дитиною, навчити їх навичкам конструктивного спілкування.

У безпосередній роботі з дітьми можна використовувати такі прийоми і методи:

- навчання способів розслаблення;
- програвання проблемних ситуацій, що є травмуючими для сором'язливої дитини (публічний виступ, ситуація знайомства тощо);
- рухливі ігри для розвитку комунікативних навичок;
- постановка спектаклів;
- малювання для виявлення і відпрацювання страхів;
- використання елементів казкотерапії, художніх творів, що яскраво промальовують характерологічні риси героїв і надають шляхи вирішення проблем;
- навчання діалоговому спілкуванню в сюжетно-рольових іграх.

Портрет тривожної дитини

Тривожних дітей відрізняє надмірна стривоженість, причому іноді вони бояться не самої події, а її передчуття. Часто вони очікують найгіршого. Діти відчувають себе безпорадними, побоюються грати в нові ігри, розпочинати нові види діяльності. У них високі вимоги до себе, вони дуже самокритичні. Рівень їхньої самооцінки низький, такі діти дійсно вважають, що найгірші в усьому: вони непривабливі, нерозумні, незграбні; вони потребують заохочення, схвалення дорослих у всіх справах.

Для тривожних дітей характерні і соматичні проблеми: болі в животі, запаморочення, головні болі, спазми в горлі, утруднене поверхнєве дихання тощо. Під час прояву тривоги вони часто відчувають сухість у роті, клубок у горлі, слабкість у ногах, прискорене серцебиття.

Тривожність входить до симптомокомплексу сором'язливості. На думку Е. К. Лютової і Р. Б. Моніної, тривожність розвивається у дітей, які переживають внутрішній конфлікт, спровокований завищеними вимогами дорослих, їх бажанням поставити дитину в залежне від себе становище, відсутністю єдиної системи вимог, наявністю тривожності у самих дорослих. Механізм тривожності полягає в тому, що дитина постійно очікує на неприємності, проблеми та конфлікти, вона не сподівається на щось добре від оточуючих.

Критерії визначення тривожності у дитини за Бейкером та Алвордом

1. Постійна стривоженість.
2. Трудність, іноді неможливість сконцентруватися на чому-небудь.
3. М'язове напруження (наприклад, в області обличчя, шиї).
4. Дратівливість.
5. Порушення сну.

Правила роботи з тривожними дітьми

1. Уникайте змагань і будь-яких видів робіт, що вимагають швидкості.
2. Не порівнюйте дитину з іншими.
3. Частіше використовуйте тілесний контакт, вправи на релаксацію.
4. Сприяйте підвищенню самооцінки дитини, частіше хваліть її, але так, щоб вона знала, за що.
5. Частіше звертайтеся до дитини на ім'я.
6. Демонструйте зразки упевненої поведінки, будьте у всьому прикладом для дитини.
7. Не пред'являйте до дитини завищених вимог.
8. Будьте послідовні у вихованні дитини.
9. Робіть дитині якомога менше зауважень.
10. Використовуйте покарання лише в крайніх випадках.
11. Не принижуйте дитину, караючи її.

АУТИЧНІ ДІТИ

Портрет аутичної дитини

Симптоми аутизму можна виявити вже у перші місяці життя дитини. В аутичних дітей порушується «комплекс поживлення», характерний для немовлят, які нормально розвиваються. Аутичні діти здаються відчуженими, байдужими до оточення. Часто вони уникають прямого (очі в очі) погляду, і навіть якщо дивляться на людину пильно, то просто роздивляються окремі частини обличчя або деталі одягу. Такі діти зазвичай уникають контактів з навколишніми людьми. Від колективної гри аутичні діти відмовляються, віддаючи перевагу індивідуальній грі на самоті, причому вони можуть одержимо протягом років грати в одну й ту саму гру, малювати одні й ті самі малюнки. Аутичним дітям властиві стереотипні механічні рухи і дії. Діти з порушеннями в спілкуванні люблять дотримуватися певних ритуалів, і щонайменші зміни в їхньому житті або режимі можуть стати для них травмуючим чинником й спровокувати замкненість або спалах агресії.

Аутизм — це медичний діагноз і, звичайно ж, ставити його має право тільки фахівець.

Правила роботи з аутичними дітьми

1. Приймати дитину такою, якою вона є.
2. Враховувати інтереси дитини.
3. Суворо дотримуватися певного режиму і ритму життя дитини.
4. Виконувати щоденні ритуали (вони забезпечують безпеку дитині).
5. Навчитися уловлювати щонайменші вербальні і невербальні сигнали дитини, що свідчать про її дискомфорт.

6. Частіше бути присутнім у групі або класі, де займається дитина.
7. Якомога частіше розмовляти з дитиною.
8. Забезпечити комфортну обстановку для спілкування й навчання.
9. Терпляче пояснювати дитині значення її діяльності, використовуючи чітку наочну інформацію (схеми тощо).
10. Запобігати перевтомлюваності дитини.

Визначити основні напрями роботи з виявлення симптомів аутизму в дитини допоможуть дані, наведені в таблиці порівняльної характеристики розвитку дітей в нормі і за аутизму (за К. Гілбергом, Т. Пітерсом).

Таблиця 10

Вік	Параметри, що співставляються	Розвиток у нормі	Розвиток за аутизму
2 роки	Мовлення	Має достатній словниковий запас, ставить прості питання	Словниковий запас менше 15 слів
	Взаємодія з однолітками і дорослими	З'являються епізоди, схожі на спільну діяльність (наприклад, «Дожени-доторкнися»)	Відсутність прагнення до спільної ігрової діяльності. Перевагу віддає самотності
	Гра	Грає з іграшками, годую ляльку	Використовує іграшки в незвичний спосіб
3 роки	Мовлення	Активно використовує поєднання слів	Комбінації слів використовує рідко
	Взаємодія з однолітками і дорослими	Навчається взаємодіяти з однолітками, любить допомагати дорослим	Не підпускає до себе інших дітей
	Гра	Володіє символічною грою (наприклад, машину може замінити кубиками)	Не володіє символічною грою
4 роки	Мовлення	Може підтримувати тему розмови і додавати нову інформацію	Може створити декілька комбінацій з 2–3 слів
	Взаємодія з однолітками і дорослими	Розподіляє ролі з однолітками в грі	Не може зрозуміти правил гри
	Гра	Грає в рольові ігри, використовуючи при цьому пантоміму й уявні предмети (наприклад, наливає ляльці чай з уявного чайника)	Використовує предмети тільки за їх прямим призначенням. Якщо грає з ляльками, то виступає в ролі особи-лідера

ТРУДНОЩІ В РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКІВ

Окрім описаних вище проблем, пов'язаних з поведінкою дошкільників, у практичній діяльності психолог стикається із низкою інших проблем. Вони є відхиленнями від норми, а не симптомами психічних захворювань, які входять до компетенції психіатра, дефектолога, але не дитячого практичного психолога.

Розглянемо чотири варіанти особливостей: *вербалізм, пасивність, демонстративність, «відмова від діяльності»*.

Діти, для яких характерним є вербалізм, володіють високим рівнем розвитку активного мовлення і низьким рівнем розвитку мислення. Такі діти використовують у своїй мові складні вербальні конструкції, уміють міркувати на «недитячі теми», проте їхні пізнавальні інтереси поверхневі і нестійкі. Вони люблять показувати свою тямущість, повсюдно демонструють її, спілкуються переважно з дорослими.

Рівень домагань і самооцінка таких дітей достатньо високі. Їхнє спілкування носить формальний характер, вони не цікавляться співрозмовником, а лише демонструють свою перевагу.

Можливою причиною формування вербалізму є перенесення акцентів з розвитку дитячих видів діяльності на мовний розвиток. Дорослі, які вважають високий рівень розвитку мовлення свідченням високого рівня розвитку інтелектуальної сфери, дуже багато часу витрачають на те, щоб навчити дитину розмовляти. Батьки стимулюють дитину активною розмовою, позитивно підкріплюють її. Як результат, продуктивна діяльність підкріплюється вербальною.

У роботі з батьками важливо роз'яснити їм особливості розвитку їхньої дитини, наслідки такого типу розвитку. Вони повинні зрозуміти, що словесний розвиток необхідно включати до практичної діяльності. Дитині необхідно навчитися контролювати себе, поступово уникати безпредметного просторікування. Батькам слід перестати підтримувати такі розмови та розчулюватись під час них. Необхідно розвивати комунікативні вміння дітей, їхній інтерес до однолітків.

У поведінці дітей дошкільного віку виявляється демонстративність. Їхня головна мета — це привернення уваги оточуючих до власної особи. Причому способи привернення уваги можуть мати як позитивне, так і негативне забарвлення. Демонстративність включає гіпертрофований егоцентризм.

Такі діти люблять знаходитися в центрі уваги. Вже у ранньому дитинстві вони починають з підвищеною увагою ставитись до свого одягу, зовнішності, люблять прикраси.

Коли дорослі виділяють когось іншого, вони можуть проявляти негативну демонстративність, свідомо порушувати правила, бажаючи опинитися в центрі уваги.

У спілкуванні з демонстративними дітьми необхідно адекватно оцінювати їхні успіхи і невдачі. Можна включати дитину в театралізовану діяльність, для реалізації їхньої потреби в демонстрації природним чином.

Дорослі не повинні піддаватися на провокації, найкращий спосіб поведінки під час прояву негативної демонстративності — це її ігнорування. Потрібно хвалити дитину, якщо вона поводить себе добре, але вона повинна знати, що в разі порушення правил ви можете відмовитися від спілкування з нею.

Пасивні діти часто не викликають у дорослих нарікань. Вони тихі, непомітні, здаються дещо загальмованими. Вони не проявляють яскравих емоцій, швидше за все ніяк не проявляють себе взагалі. Якщо дорослий дає їм доручення, вони його виконують, якщо їх не чіпати, вони можуть годинами сидіти на одному місці, маніпулюючи однією і тією ж іграшкою.

На заняттях вони так само непомітні, як і в житті. Міміка у таких дітей бідна, рухи повільні, голос тихий, невиразний. Тихих, пасивних дітей однолітки уникають, не беруть у свої ігри, в групах вони найчастіше є ізгоями.

Незважаючи на зовнішню холодність таких дітей охоплюють різноманітні емоції, але вони тримають їх у собі, не дають їм виходу. Вони не йдуть на контакт, їхнє спілкування формальне. У дорослих складається враження, що пасивні діти живуть у прозорій непробивній шкаралупі.

Причина такої поведінки криється у взаємостосунках між членами родини, частіше за все це неувага батьків до потреб своїх дітей, їхня емоційна холодність, сварки і конфлікти.

Завдання дорослих — допомогти дитині виразити свої емоції, дати їм вихід. Необхідно виявити причину такої поведінки, проконсультувати батьків і педагогів. Перший крок — встановлення довірливих стосунків. Для психолога існує небезпека простимулювати таку дитину до зайвої прихильності до себе. Тому основний напрям роботи з тихими дітьми — навчання батьків навичкам конструктивного спілкування.

Інший симптом порушення поведінки — так званий «відхід від діяльності». Батьки дітей з таким симптомом скаржаться на їхню неуважність, нестримну брехню, котра не переслідує які-небудь корисливі цілі. У таких дітей високий рівень розвитку уяви, але погано розвинені продуктивні види дитячої діяльності (малювання, конструювання), найчастіше вони грають на самоті. Їхні фантазії живуть усередині них, не маючи конкретного втілення — розгорнена гра, малюнки, спів тощо.

Такий тип розвитку найчастіше спостерігається в родинах, де до дітей пред'являються завищені вимоги і обмежується природна потреба дошкільника в грі. І тоді, бажаючи отримати позитивну оцінку від дорослих, дитина починає займатися іншими формами діяльності. Але такі форми діяльності, як правило, не приносять задоволення, і вікові особливості беруть своє — дитина починає грати «в уяві». Крім того, такі діти

потребують підвищеної уваги, яка також задовольняється лише в їхній уяві, і цим ускладнює ситуацію. Виявивши такий синдром, можна порекомендувати батькам адекватно оцінювати потенційні можливості своєї дитини, надавши їм знання про її основні вікові особливості. Необхідно створити умови, які допоможуть дитині розвинути свою діяльність в конкретних продуктах (малюнках, театралізуваннях тощо). Цьому сприятимуть підтримка дорослих, позитивна оцінка, яка підвищуватиме в очах дитини цінність продуктів її праці.

На завершення необхідно сказати, що подібні порушення характерні для дітей дошкільного віку, які розвиваються в межах норми. Але не можна забувати про те, що будь-яке таке порушення у разі ненадання своєчасної допомоги може трансформуватися в більш важкі випадки. У практиці роботи дошкільного навчального закладу можуть зустрічатися випадки, коли батьки відмовляють фахівцям у роботі зі своїми дітьми, зокрема, в проведенні корекційної роботи з ними. У такій ситуації воля батьків є пріоритетною.

Трапляється, що батьки, діти яких мають психічні патології, але відвідують звичайний дитячий садок, вимагають від фахівців допомоги в основному розвивального плану.

Таким батькам необхідно чітко пояснити, що їхнім дітям (а часто і їм самим) потрібна спеціалізована допомога, яку в цій установі надати не можуть.

ПРАВИЛА ПОБУДОВИ СТИЛЮ ПОВЕДІНКИ З ДІТЬМИ «ГРУПИ РИЗИКУ» (ПОРАДИ БАТЬКАМ, ВИХОВАТЕЛЯМ, ПСИХОЛОГАМ)

З неспокійною дитиною

- Слід уникати крайнощів: не можна дозволяти дитині робити все, що їй заманеться, але не можна і все забороняти. Чітко виберіть для себе, що можна і чого не можна, і погоджуйте це з усіма членами родини.
- Показуйте дитині приклад своєю поведінкою: стримуйте свої емоції, адже вона наслідує вас.
- Приділяйте дитині достатньо уваги, вона не повинна відчувати себе забутою, але в той же час поясніть дитині, що бувають моменти, коли у вас є інші турботи, вона повинна це зрозуміти і прийняти.
- Пам'ятайте, що істеричні напади найчастіше пов'язані з прагненням привернути до себе увагу або викликати жаль та співчуття. Не треба потурати дитині, не треба змінювати своїх вимог. Коли дитина заспокоїться, поясніть їй, чому ви зробили так, а не інакше.

З конфліктною дитиною

- Слід стримувати прагнення дитини провокувати сварки з іншими. Треба тактовно коригувати недружні погляди або бурмотання з образою собі під ніс.

- Припинивши сварку, не звинувачуйте іншу дитину в її виникненні, захищаючи свою. Прагніть об'єктивно розібратися в причинах, що її спровокували.
- Після конфлікту обговоріть з дитиною причини його виникнення, визначте неправильні дії своєї дитини, які спричинили його. Спробуйте знайти інші можливі способи виходу з конфліктної ситуації.
- Не обговорюйте в присутності дитини проблеми її поведінки. Вона може затвердитися в думці про те, що конфлікти неминучі, і продовжуватиме провокувати їх.
- Не завжди слід втручатися у сварки дітей, потрібно надати їм можливість самим порозумітися і навчитися спілкуватися. Проте, якщо під час гри одне з них завжди перемагає, а інше виступає «жертвою», слід перервати таку гру, щоб запобігти формуванню боязкості у переможеного.

Із сором'язливою дитиною

- Слід розширювати коло знайомств своєї дитини, частіше запрошувати до себе друзів, брати малюка в гості до знайомих людей, запрошувати дітей у гості, розширювати маршрути прогулянок та екскурсій, учити дитину спокійно реагувати на нові місця і людей.
- Не варто постійно турбуватися за дитину, намагатися повністю оберігати її від всіляких небезпек, в основному придуманих вами, не робіть самі все за дитину, не запобігайте будь-яким утрудненням, надайте їй повну свободу діяльності.
- Постійно укріплюйте в дитини упевненість у собі, у власних силах.

- Залучайте дитину до виконання різних доручень, пов'язаних зі спілкуванням, створюйте ситуації, в яких сором'язливій дитині довелося б вступати в розмову з «чужим дорослим» (у магазині, на зупинці, в дитячому парку, кінотеатрі тощо).

Із замкнутою дитиною

- Слід розширювати коло спілкування дитини, приводити її в нові місця і знайомити з новими людьми.
- Підкреслюючи переваги і корисність спілкування, розкажіть дитині про те, що нового і цікавого ви дізналися, яке задоволення отримали, спілкуючись з тією або іншою людиною.
- Намагайтеся самі стати для дитини прикладом людини, що ефективно спілкується.
- Якщо попри всі ваші зусилля дитина стає все більш замкнутою і відчуженою, зверніться за консультацією до психолога, який допоможе вам у розв'язанні цієї проблеми.

З агресивною дитиною

- Слід пам'ятати, що заборона і підвищення голосу — неефективні способи подолання агресивності. Лише зрозумівши причини агресивної поведінки, можна сподіватися на те, що агресивність дитини буде подолано.
- Надавати дитині особистий приклад позитивної поведінки. Не допускайте проявів гніву або критичних висловів про своїх друзів або колег, будуючи плани «помсти».
- Нехай ваша дитина постійно відчуває, що ви любите, цінуєте і приймаєте її. Не соромтеся зайвий раз приголубити або пожаліти її. Хай вона бачить, що вона потрібна і важлива для вас.

Частина IV

ВІДПОВІДІ НА ЗАПИТАННЯ

ЗВЕРНЕННЯ ДО ПСИХОЛОГА

Останніми роками широкого розповсюдження набула психологічна служба в системі дитячих дошкільних установ. Проте ще кілька років тому психолог у дитячому садку був рідкістю, не дуже чітко були позначені його специфічні завдання й функції, психологи погано уявляли собі той пласт роботи, яку необхідно виконувати.

Рекомендується розпочинати роботу з дитиною за зверненнями батьків або вихователів, які звертаються до психолога по допомогу.

Важливо відзначити і той факт, що звернення за останні декілька років за своїм змістом дещо змінилися, стали більш конкретними й обґрунтованими. Виросла психологічна культура батьків, а це, в першу чергу, відзначається пильнішою увагою до усвідомленого контролю за психічним розвитком дитини, розуміння того, що більшість проблем носить психологічний характер. Тепер батьки часто звертаються до психолога освітньої установи та особливо дитячого садка не тільки у надзвичайних випадках, але й за консультацією щодо вибору стратегії своєї поведінки у ставленні до дитини. Однак не слід забувати про те, що батькам дошкільника іноді важко помітити неявні відхилення в розвитку дитини, оскільки відсутній такий критерій оцінювання, як навчальна діяльність, коли зрозуміло, встигає дитина чи ні. Найчастіше недоліки в розвитку і поведінці списуються на вік дитини, на її невихованість тощо.

Якщо говорити про кількість звернень до практичного психолога в дитячому садку, то крива відвідин постійно зростає. Широке розповсюдження психологічної служби в системі освіти, її просвітницький напрям, поява на ринку величезної кількості науково-популярної літератури з психології сприяє зацікавленості батьків в отриманні елементарних психологічних знань, в усвідомленні ступеня свого впливу на появу як позитивних, так і негативних симптомів у поведінці дитини.

Однак все це може бути лише за умови власної активності практичного психолога в дитячому дошкільному закладі. Що ж входить у поняття активності для психолога-практика?

По-перше, психолог повинен систематично проводити просвітницьку роботу серед батьків і вихователів. Ця робота повинна бути актуальною для всіх, цікавою і грамотною. Виявити актуальність того або іншого питання можна, лише живучи суспільним життям з дітьми і дорослими: відвідувати заняття (як мінімум один раз на тиждень), брати участь у навчально-методичній роботі колективу (і як учасник, спостерігач, і як експерт, діагност). Зустрічатися з батьками на зборах, неформально, у клубах, де важливо не стільки говорити самому, скільки слухати, щоб виявити наявні проблеми.

По-друге, необхідним у роботі практичного психолога також є роз'яснення своїх завдань, можливостей, окреслювання кола завдань, що потребують нагального вирішення, проблем, тобто визначення меж своєї професійної компетентності для себе та інших.

Перша група звернень батьків носить швидше пізнавальний характер, бажання впевнитися, що все гаразд, що у них найрозвиненіша і безпроблемна дитина. Найчастіше батьки вимагають визначити рівень розумового і психічного розвитку дитини. Такі звернення пов'язані також із підвищеною тривожністю самих батьків, що є наслідком пильної уваги суспільства до проблем дитинства. У більшості випадків такі батьки погано сприймають зауваження й рекомендації і надалі мало їх дотримуються. Окремо слід виділити звернення щодо психологічної готовності дитини до школи. Незважаючи на те, що зараз практично в кожній школі є психолог, який може це зробити, і є практичні психологи в дитячих садах, які планово проводять таке обстеження, деякі батьки прагнуть отримати індивідуальну консультацію з цього питання. В такому випадку батьки дуже уважні до рекомендацій психолога і намагаються виконувати їх, особливо якщо ці рекомендації носять ігровий розвивальний характер. Тому практичному психологу дитячого садка важливо завжди мати набір ігор і вправ для того, щоб дорозвинути, «підтягти» відставання психічних функцій, які він може рекомендувати для занять батькам з їхніми дітьми.

При цьому слід навчити дорослих, як правильно займатися з дитиною, щоб ці заняття пішли на користь дитині, а не на шкоду. Часто батьки можуть використовувати власний «негативний досвід», навчаючи дитину, і тоді будь-яка захоплююча вправа або гра може перетворитися на обтяжливе, сумовите і монотонне заняття.

Друга група звернень — виявлення задатків і здібностей. Наявність різних груп і гуртків з навчання дітей музики, образотворчою мистецтва, англійської мови, танцям тощо ставить перед батьками складне завдання вибору найбільш прийнятної для їхньої дитини сфери навчання. А питання великої кількості науково-популярної літератури призводить до виникнення у батьків ілюзій, що вже в три-чотири роки можна визначити, до

чого здібна дитина, і розвивати її саме в такому напрямі. Часто це зводиться до насильницького й інтенсивного навчання дітей музики, математики, іноземної мови тощо.

Завдання психолога в такій ситуації полягає в тому, щоб запобігти появі серйозних ускладнень за такого підходу до розвитку дитини і пояснити батькам важливість і необхідність її всебічного розвитку.

Велика кількість звернень пов'язана також із проблемою прискореного психічного розвитку дітей, виявлення у них ранньої обдарованості. Тут основним завданням психолога і всіх інших є супровід таких дітей: слід створювати їм не перешкоди, а умови для розвитку, але, знову ж таки, не форсувати його. Це може призвести до ускладнень у розвитку психіки дитини, а також в особистісному розвитку.

Третя група звернень — відхилення в поведінці дітей (агресивність, сором'язливість, замкнутість, невпевненість у собі, фантазування, емоційна нестійкість, нервовість). Слід відзначити, що кількість звернень цієї групи також з кожним роком зростає.

Можна виділити три кола проблем, в основі яких лежать різні причини появи відхилень у поведінці дітей:

I. Незнання батьками основних закономірностей розвитку дітей дошкільного віку.

Наслідки — завищення вимог, що пред'являються до дитини, орієнтація на завжди слухняну, «зручну» особистість, нетерпимість до прояву її самостійності.

Вирішення — батькам буває достатньо об'єктивно оцінити розвиток дитини, надати роз'яснення основних закономірностей розвитку з указівкою на критичні періоди віку і поясненням необхідності зміни стилю спілкування з дитиною, зняття зайвого контролю і зниження рівня вимог;

II. Нервово-психічні порушення у дітей (мінімальна мозкова дисфункція, неврози, психосоматичні захворювання, психічне недорозвинення тощо).

Наслідки — затримка психічного розвитку, відхилення в поведінці і розвитку.

Вирішення — вчасне звертання за консультацією до фахівця: психоневролога, психіатра, дитячого психотерапевта тощо;

III. Неправильний підхід до виховання дитини: гіперопіка, залякування, часті фізичні покарання, повне усунення від процесу виховання, байдужість.

Наслідки — відхилення в поведінці дитини від непереборної скутості і невпевненості в собі до повної некерованості, агресивності.

Вирішення — просвітницька робота серед батьків з метою профілактики відхилень у поведінці дітей дошкільного віку. Робота батьківського клубу, лекторію, студії тощо, де батьки набувають практичних навичок спілкуван-

ня, переосмислення власних установок, правил, переконань, стереотипів поведінки щодо дітей.

Психологи виділяють три основні типи неправильної поведінки:

1. Неприйняття, емоційне відштовхування дитини (усвідомлюване і неусвідомлюване), присутність жорстких регламентуючих і контролюючих заходів, нав'язування дитині певного типу поведінки відповідно до батьківських понять про «хороших дітей». Інший полюс відштовхування — повна байдужість, потурання і відсутність контролю з боку батьків.
2. Гіперсоціалізуюче виховання — тривожно-довірливе ставлення батьків до здоров'я, успіхів у навчанні своєї дитини, її статусу серед однолітків, а також надмірна заклопотаність її майбутнім.
3. Егоцентричне — надмірна увага до дитини всіх членів сім'ї, привласнення їй ролі «кумира сім'ї», «сенсу життя».

Від вихователів дитячого садка звернення надходять рідко, але при цьому носять конкретний цілеспрямований характер. Найчастіше вихователі стурбовані присутністю в групі агресивних, некерованих дітей, погано вихованих дітей, тобто дітей, які ускладнюють виховний і педагогічний процес. Сором'язливі, невпевнені, замкнуті дошкільники не викликають до себе такої пильної уваги і стурбованості, як агресивні діти.

Вихователів цікавить така робота психолога, яку спрямовано на роз'яснення основних закономірностей психічного розвитку дітей, виклад комплексу ігор і розвивальних вправ, допомогу в розв'язанні конфліктів дітей з їхніми батьками. Вихователів також цікавлять рівень розумового розвитку тієї або іншої дитини, визначення у дітей рівня розвитку різних психічних функцій та рекомендації з розвитку обстежуваної дитини.

Наводимо найпоширеніші запитання та відповіді на них.

З якими проблемами розвитку та навчання дітей стикаються в практичній роботі психологи?

Дослідження, що проводились останнім часом, доводять, що маленька дитина дуже пластична й легко навчається. Вона може засвоїти набагато більше, ніж вважалось раніше. Це відкриває нові перспективи для збагачення пізнавального змісту дошкільної програми навчання та виховання. Саме це й можна спостерігати в дитячих садках різного типу. Однак слід пам'ятати, що можливості дитини обмежені віковими психологічними особливостями.

Важливо пам'ятати про те, що дитина інтенсивно росте, ростуть та «дозрівають» її мозок і нервова система, функціональні особливості яких ще не склались, і тому дитина обмежена в можливостях. Саме тому, складаючи нові інтенсивні програми роботи з дітьми дошкільного віку, слід враховувати ті фізичні та нервово-психічні витрати, що на неї очікують.

Чому не можна застосовувати у навчанні дошкільника традиційну для школи форму уроку?

Це пов'язано з важливим аспектом нейропсихічного розвитку дитини. Анатомічне «дозрівання» субстратів психічних функцій центральної нервової системи відбувається поступово та супроводжується почерговим функціональним включенням нервових мозкових структур. Проте зрілість окремих нервових структур ще не в змозі забезпечити повноцінну роботу відповідних психічних механізмів: повне «дозрівання» та включення їх функцій відбувається значно пізніше — після того, як між цими структурами буде налагоджено координацію. Цей етап займає значний відрізок часу, і його завершення деколи випадає на постпубертатний період.

Будь-яке нове знання має життєво важливе значення для малюка, його кругозір має безпосередній вплив на психічний розвиток дитини. Тоді як кількість набутих знань не впливає на подальший розумовий розвиток дорослого.

Максимального ефекту в реалізації великих можливостей дошкільника можна досягнути, лише застосовуючи форми та методи, що відповідають психофізичним особливостям дошкільного віку: дидактичні ігри, спостереження, наочні заняття, практична та зображувальна діяльність різного виду тощо.

Л. С. Виготський назвав тип навчання дошкільника спокійно-реактивним.

Що може бути пред'явлено батькам та вихователям як результат діяльності психолога?

Результати діяльності психолога не завжди проявляються швидко й не бувають такими наочними та швидкими, як результати навчання. Якщо на заняттях з малювання або іноземної мови дитина набуває певної суми знань і може її продемонструвати, то одне-два заняття з психологом можуть і не принести суттєвих результатів. Це деколи викликає ілюзію, що така робота не приносить користі. Тому необхідно донести до свідомості як вихователів, так і батьків думку про те, що діяльність психолога пов'язана із розвитком дитини, а не з її навчанням. А розвиток, як відомо, відбувається поступово, досить повільно, тому результат приходить не відразу, а проявляється непомітно для дорослого оточення дитини.

Як вести психологічну бесіду?

Бесіда (інтерв'ю) є складовою майже всіх форм роботи дитячого психолога. Вона складає основу індивідуального психодіагностичного обстеження, консультування, психологічної профілактики. Бесіда — це складова щоденних обов'язків психологів, яка створює природний фон його діяльності. Часто психологи помилково вважають бесіду незначною

формою та методом діяльності, що вимагає від психолога постійного управління для підвищення професіоналізму.

Під час бесіди слід зважати на такі основні принципи:

- 1) бесіду слід вести на одну тему.
- 2) дотримуватись розподілених ролей та обов'язків: психолог ставить запитання, а його співрозмовник — відповідає;
- 3) дослідник вступає з опитуваним у безпосередню взаємодію, використовує невербальні форми, що допомагають уточнити інформацію, розкрити її справжній зміст, з'ясувати ставлення опитуваного до ситуації тощо.

Психолог повинен спеціально навчитись вести складний, багато-аспектний комунікативний процес бесіди, розвиваючи власні особистісні та професійні якості та вміння: створення доброзичливого психологічного клімату, розвиток емпатії, рефлексії тощо.

Види бесід:

- уведення в ситуацію експерименту;
- експериментальна бесіда;
- діагностичне інтерв'ю;
- психотерапевтична бесіда;
- стандартизована та вільна бесіда;
- керована та некерована бесіда.

Кожен з видів бесіди має свої специфічні особливості та завдання, тому, вибираючи той чи інший вид бесіди, слід про це пам'ятати.

У бесіді використовують різні типи запитань: *відкриті, закриті, прямі, непрямі, проєктивні*.

Слід звернути увагу на те, що під час бесіди не можна використовувати тільки один з типів запитань. Особливо важливо вміти це робити під час бесіди з дитиною. Правильно сформульоване та вчасне поставлене запитання не тільки допомагає психологу отримати потрібну інформацію, але й виконує розвивальну функцію: допомагає дитині усвідомити суть власних переживань, розширює її можливості у вербалізованні суб'єктивних станів.

Відомий психолог Ж. Піаже писав: «Як важко утриматись від велемовності, особливо педагогові, коли він розпитує дитину! Як важко утриматись і не передати їй свої думки! Але найскладніше відшукати щось середнє, уникнувши надмірної систематичності, яка викликана заздалегідь розробленою концепцією, та повної хаотичності, до якої призводить відсутність гіпотези! По суті, хороший експериментатор повинен поєднувати в собі дві непоєднувані якості: він повинен знати, як спостерігати, тобто дозволяти дитині говорити абсолютно вільно, не перериваючи її, не схиляючи в той чи інший бік, у той же час він повинен бути постійно на сторожі, щоб не пропустити чогось важливого; щохвилини він повинен

пам'ятати про певну робочу гіпотезу, хоч якусь теорію, правильну чи ні, й намагатися перевірити її».

Дуже важливо використовувати гру в ході бесіди. Крім того, психолог повинен створити певну атмосферу для забезпечення недирективного підходу, а саме: створити теплі, повні взаєморозуміння стосунки, які б дозволили встановити з дитиною контакт; сприймати дитину такою, яка вона є; своїм ставленням створити атмосферу довіри, щоб дитина змогла проявити свої почуття, нічого не засуджувати й нічого не виправдовувати, але все розуміти.

Як навчити педагогів та батьків спілкуванню з дітьми?

Одним із значних аспектів психологічної просвіти вихователів та батьків є їхнє ознайомлення зі способами правильного спілкування з дітьми, надавання їм психологічної підтримки, створення у родині та дитсадку сприятливої психологічної атмосфери. Така діяльність може відбуватись через діючий батьківський лекторій, тренінг дитячо-батьківських стосунків, спільні організаційно-ділові ігри. Для вихователів — психологічний семінар-практикум, психолого-педагогічна студія тощо. У зв'язку з цим психолог повинен враховувати й такі аспекти своєї діяльності:

- зміст просвітницької діяльності, а саме відбір теоретичних та практичних матеріалів, що відповідав би парадигмі того психологічного напрямку, який має наукове обґрунтування, і проявив себе як ефективний спосіб покращення якості взаємодій дітей та дорослих, і буде виконувати виховальні та навчальні завдання в дитсадку. Сьогодні одним із провідних є гуманітарний напрямок у психології та педагогіці. На цій парадигмі було розроблено особистісно зорієнтований компетентний підхід у педагогіці;
- підбір норм та методів для досягнення поставлених цілей і завдань. Найефективнішими в діяльності психолога є активні та інтерактивні методи: тренінги, різноманітні ігри, експерименти, психологічні вправи тощо.

Наводимо рекомендації, що дозволять вибрати той або інший вектор у діяльності психолога з метою розвитку спілкування дорослих та дітей-дошкільників.

Як здійснювати психологічну підтримку родини?

Дитина завжди потребує підтримки дорослого. За відсутності або неповної підтримки дитина зазнає розчарування й схильна до непослуху.

Психологічна підтримка — це процес, у якому дорослий: зосереджується на позитивних перевагах дитини з метою підвищення її самооцінки; допомагає дитині повірити у свої здібності та запобігти помилкам; підтримує дитину у випадку невдач.

Часто, щоб навчитись підтримувати дитину, дорослий повинен змінити свій стиль взаємодії з нею. Передусім навчитись звертати увагу не на її помилки, погану поведінку, а бачити у ті дії дитини, які гідні похвали.

Як хвалити? Дотримуватися головного принципу — хвалити не особистість, а справи й вчинки.

Підтримувати дитину — означає вірити в неї; вербально або невербально дорослий повідомляє дитину, що вірить у її здібності й силу. Дитина потребує підтримки завжди — і коли їй добре, й коли не дуже.

Посилання, які сприяють розвитку дитини

Від народження до шести місяців

- Я радий тому, що ти є.
- Ти належиш до цього світу.
- Твої потреби важливі для мене.
- Я радий тому, що ти — це ти.
- Ти можеш рости довільно.
- Ти відчуваєш усі свої почуття.
- Я тебе люблю й охоче турбуюсь про тебе.

Від шести до вісімнадцяти місяців

- Ти можеш досліджувати й експериментувати, а я буду підтримувати й захищати тебе.
- Ти можеш використовувати всі свої відчуття, щоб досліджувати світ.
- Ти можеш віддавати певній діяльності стільки часу, скільки хочеш.
- Ти можеш знати те, що знаєш.
- Ти можеш цікавитись усім.
- Мені подобається те, як ти проявляєш ініціативу, ростеш та навчаєшся.
- Я люблю тебе тоді, коли ти активний, і тоді, коли ти спокійний.

Від вісімнадцяти місяців до трьох років

- Я радий, що сам починаєш мислити.
- Можеш ображатись, але я не дозволю тобі поранитись або поранити когось.
- Ти можеш скільки завгодно говорити «Ні» й перевіряти межі дозволеного.
- Ти можеш навчатися думати за себе, і я буду думати за тебе.
- Ти вмієш відчувати й мислити одночасно.
- Ти знаєш, що тобі потрібно, й можеш прохати про допомогу.
- Ти можеш відокремитись від мене, але я буду й далі тебе любити.

Від трьох до шести років

- ти можеш досліджувати, хто ти й хто — інші люди.
- Ти можеш бути сильним і одночасно з цим прохати про допомогу.

- Ти можеш випробувати різні ролі й способи, як бути сильним.
- Ти можеш розуміти наслідки своєї поведінки.
- Я поділяю усі твої почуття.
- Ти зможеш відрізнити реальність від фантазії.
- Я люблю тебе таким, яким ти є.

Дуже часто підтримка має характер гіперопікування дитиною, яке викликає залежність дитини від дорослого, нав'язує неприйнятні стандарти, стимулює суперництво з братами, сестрами та однолітками. Все це призводить до переживань та заважає позитивному розвитку особистості дитини.

Підтримувати можна і треба словами, жестами, тактильно, виразом обличчя, спільною діяльністю. Як свідчить досвід, багатьом дорослим все це виконувати важко, оскільки в їхньому особистому досвіді відсутнє розуміння про підтримку як таку. В цьому й полягає завдання практичного психолога — навчитись самому й навчити дорослих підтримувати дитину. Щоб цього навчитись, слід розвивати такі навички:

- ефективного стилю спілкування, рефлексивного спілкування;
- допомоги в засобах вираження різних почуттів;
- я-посилання;
- подолання конфліктів;
- пошуку альтернатив.

Чия проблема?

У стосунках дорослих і дітей не все гладко. Іноді виникають проблеми й протиріччя. Перше, що повинен вирішити дорослий під час виникнення проблеми, — це відповісти на запитання: «Чия це проблема?»

Буває, що проблема стосується тільки дитини або тільки дорослого, а іноді вона стосується двох, трьох членів родини або всієї сім'ї.

Щоб з'ясувати відповідь на поставлене запитання, психолог повинен запитати себе й учасників проблеми про таке:

- Кому з ким важко?
- Хто не може досягти мети?

Але передусім необхідно пам'ятати, що в дитини виникає проблема внаслідок наявних у неї потреб. Однак це не є проблемою дорослого, оскільки дитина не створює проблем своєю поведінкою.

Приклад: хлопчик плаче через те, що діти не хочуть залучати його до гри; дівчинка сердиться, бо не може поставити ляльку на ніжки.

В іншому випадку потреби дитини задоволені, але її поведінка перешкоджає дорослому задовольнити власні потреби. Це — проблема дорослого. *Приклад:* дівчинка не хоче зайти до магазину, до якого її запрошує мати; хлопчик відмовляється навчатись читання.

Дорослим слід бути обережними й не вважати дитячі проблеми своїми. Таке ставлення шкодить дитині. Якщо дорослі постійно будуть все вирішувати за дитину, вони відбиратимуть у неї можливість вчитись вирішувати проблеми самостійно. Дорослий повинен уважно вислухати дитину й спільно з нею пошукати шляхи розв'язання проблеми, надати дитині можливість зазнати наслідків своєї самостійної поведінки.

Як працювати зі зверненням?

Надаємо приблизний план роботи зі зверненням.

I. Перша зустріч

1. Визначення суті звернення.
2. Збір попередньої соціально-психологічної інформації.

II. Аналітична робота психолога після першої зустрічі

1. Встановлення попереднього психологічного діагнозу та прогнозу, опрацювання теоретичного матеріалу (за необхідності).
2. Формування завдань подальшої роботи, окреслення кола осіб для отримання інформації.
3. Підбір психологічних інструментів.

III. Психодіагностична та корекційна робота

1. Збір додаткової інформації, проведення психодіагностичного дослідження.
2. Розробка психокорекційної діяльності (цілі, напрями, методи тощо).
3. Розробка рекомендацій для всіх, кого стосується ця проблема.

IV. Рефлексія

1. Вибір ефективних способів дій для вирішення проблеми.
2. Обговорення досягнутих результатів.
3. Розробка рекомендацій для подальшої взаємодії.

Післямова

Якось, відпочиваючи в Криму, на пляжі довелось спостерігати картину відпочинку трійці дорослих та малюка років чотирьох. Дитина постійно плакала, її примушували заходити у воду, купатись, але вона впиралась і не хотіла. «Ми заради тебе приїхали сюди, витратили гроші, а ти не купаєшся, не загоряєш...»,— розчаровано говорили дорослі. І я подумала: «Так, не легко цьому малюкові бути надією й опорою для цілої родини, задовольняючи батьківські амбіції. А коли ж він сам зможе вирішувати й робити те, що захоче, жити власним життям й заради себе?»

Хочеться вірити, що посібник допоможе не тільки практичному психологу дитячого садка, але й усім учасникам життєвого простору дитини — батькам, вихователям, керівникам. Але найбільше хочеться сподіватись на те, що прийде, наблизиться момент, коли дитина більшою, ніж зараз, мірою зможе самостійно помилятись, прагнути й не бажати, відчувати, рухатись, дивуватись... Просто повноцінно жити!!

ДОДАТКИ

ДОДАТОК №1

Лист Міністерства освіти і науки України
від 15.06.2004 р. № 1/9-324

**Про внесення змін і доповнень
до нормативів чисельності практичних психологів
та соціальних педагогів навчальних закладів**

*Міністру освіти і науки
Автономної Республіки Крим,
начальникам управлінь освіти і науки обласних,
Київської та Севастопольської
міських державних адміністрацій*

На виконання статей 21 та 22 Закону України «Про освіту», Державної програми запобігання дитячій бездоглядності на 2003–2005 роки, затвердженої Указом Президента України від 21 лютого 2003 року № 154/2003, Програми розвитку позашкільних навчальних закладів на 2002–2008 роки, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 28 березня 2002 року № 378, наказів Міністерства освіти і науки України від 09.04.2004 р. № 292 «Про виконання постанови міжвідомчої наради, проведеної Генеральною прокуратурою України 4 березня 2004 року» та від 12.05.2004 р. № 386 «Про виконання рішення колегії Міністерства освіти і науки України з питання «Про стан і перспективи розвитку психологічної служби системи освіти України» щодо перегляду нормативів посад практичних психологів та соціальних педагогів, Міністерство освіти і науки України вносить такі зміни і доповнення до Методичних рекомендацій з питань порядку формування штатів загальноосвітніх навчально-виховних закладів (*лист від 19.06.2001 р. № 1/9-234*):

1. Пункт 24 Методичних рекомендацій викласти в такій редакції:

«Посади практичних психологів вводяться в штати дошкільних, загальноосвітніх та інших навчальних закладів системи загальної середньої освіти за умови наявності спеціалістів з фаховою освітою за нормативами

чисельності практичних психологів закладів та установ освіти (*додатки 1–2*) в межах коштів, передбачених єдиним кошторисом витрат.

Чисельність практичних психологів дошкільних навчальних закладів компенсуючого типу; комбінованого типу, у яких є 2 і більше груп компенсуючого типу; дитячих будинків інтернатного типу; центрів розвитку дитини — одна ставка на навчальний заклад.

Чисельність практичних психологів спеціалізованих шкіл (шкіл-інтернатів) з поглибленим вивченням окремих предметів та курсів; гімназій, ліцеїв, колегіумів; загальноосвітніх шкіл-інтернатів для дітей, які потребують соціальної допомоги; спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку; навчально-реабілітаційних центрів для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку; загальноосвітніх санаторних шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей, які потребують тривалого лікування; шкіл соціальної реабілітації для дітей, які потребують особливих умов виховання; вечірніх (змінних) шкіл для громадян, які не мають можливості навчатися в школах з денною формою навчання; міжшкільних навчально-виробничих комбінатів для задоволення потреб учнів у профорієнтаційній, допрофесійній, професійній підготовці; професійно-технічних навчальних закладів; вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації; позашкільних навчальних закладів — одна ставка на навчальний заклад.

Ставка заробітної плати практичних психологів в спеціальних загальноосвітніх школах (школах-інтернатах), навчально-реабілітаційних центрах для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, виплачується за 20 годин педагогічної роботи на тиждень».

2. Посади соціальних педагогів вводяться в штати загальноосвітніх та інших навчальних закладів системи загальної середньої освіти (незалежно від посад практичних психологів) за умови наявності спеціалістів з фаховою освітою за нормативами чисельності соціальних педагогів закладів та установ освіти (*додаток 3*) в межах коштів, передбачених єдиним кошторисом витрат.

Чисельність соціальних педагогів дошкільних навчальних закладів (дитячих будинків) інтернатного типу та центрів розвитку дитини — одна ставка на навчальний заклад.

Чисельність соціальних педагогів загальноосвітніх шкіл-інтернатів для дітей, які потребують соціальної допомоги; спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку; навчально-реабілітаційних центрів для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку; загальноосвітніх санаторних шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей, які потребують тривалого лікування; шкіл соціальної реабілітації для дітей, які потребують особливих умов виховання; вечірніх (змінних) шкіл для громадян, які не мають можливості навчатися в школах з денною формою навчання;

професійно-технічних навчальних закладів; вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації — одна ставка на навчальний заклад.

3. Нормативи чисельності основного персоналу центрів практичної психології та соціальної роботи й методистів, які відповідають за психологічну службу, наведені у.

4. У випадках, коли посади, *додатку 4* перелічені в зазначених нормативах, не можуть забезпечити нормального функціонування навчального закладу, за рахунок можливостей місцевого бюджету та позабюджетних коштів можуть бути введені додаткові посади практичних психологів і соціальних педагогів.

5. Нормативи чисельності практичних психологів та соціальних педагогів навчальних закладів, визначені листом Міністерства освіти і науки України від 18.08.2003 р. № 1/9-385, вважати такими, що втратили чинність.

Заступник Міністра А. Богомолов

*Додатки до листа Міністерства освіти і науки України
від 15.06.2004 р. № 1/9-324*

Додаток 1

**Нормативи чисельності
практичних психологів дошкільних навчальних закладів**

Місто		Село (селище)	
Чисельність груп	Норматив чисельності	Чисельність груп	Норматив чисельності
5 і більше	0,5	2 і більше	0,5
7 і більше	0,75	4 і більше	0,75
9 і більше	1,0	6 і більше	1,0

Додаток 2

**Нормативи чисельності практичних психологів
загальноосвітніх навчальних закладів**

Місто		Село (селище)	
Чисельність учнів	Норматив чисельності	Чисельність учнів	Норматив чисельності
300 і більше	0,5	100 і більше	0,5
500 і більше	0,75	200 і більше	0,75
700 і більше	1,0	300 і більше	1,0
900 і більше	1,25		

Місто		Село (селище)	
Чисельність учнів	Норматив чисельності	Чисельність учнів	Норматив чисельності
1300 і більше	1,75		
1500 і більше	2,0		

Додаток 3

Нормативи чисельності соціальних педагогів загальноосвітніх навчальних закладів

Місто		Село (селище)	
Чисельність учнів	Норматив чисельності	Чисельність учнів	Норматив чисельності
300 і більше	0,5	100 і більше	0,5
500 і більше	0,75	200 і більше	0,75
700 і більше	1,0	300 і більше	1,0
900 і більше	1,25		
1100 і більше	1,5		
1300 і більше	1,75		
1500 і більше	2,0		

Додаток 4

Нормативи чисельності основного персоналу центрів практичної психології та соціальної роботи й методистів, які відповідають за психологічну службу

Область		Район, місто	
Чисельність дітей (учнів) дошкільних, загальноосвітніх та інших навчальних закладів	Норматив чисельності	Чисельність дітей (учнів) дошкільних, загальноосвітніх та інших навчальних закладів	Норматив чисельності
до 150 тис.	2	до 15 тис.	1
150–200 тис.	3	15–20 тис.	2
більше 200 тис.	4	більше 20 тис.	3

Додаток № 2

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 19.10.2001р. № 691

**Про затвердження Положення про психологічний кабінет
дошкільних, загальноосвітніх та інших навчальних закладів**

На виконання наказу Міністерства освіти і науки України та Академії педагогічних наук від 15 серпня 2001 року № 592/33 про забезпечення розвитку психологічної служби в системі освіти України та з метою забезпечення належних умов праці практичним психологам (соціальним педагогам) навчальних закладів

НАКАЗУЮ:

1. Затвердити Положення про психологічний кабінет дошкільних, загальноосвітніх та інших навчальних закладів (додається).

2. Міністру освіти Автономної Республіки Крим, начальними управлінь освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій зобов'язати керівників дошкільних, загальноосвітніх та інших навчальних закладів системи загальної середньої освіти виділити окремі приміщення для психологічних кабінетів і забезпечити їх відповідним обладнанням та устаткуванням.

3. Контроль за виконанням цього наказу покласти на заступника державного секретаря Науменка Г. Г.

Державний секретар В. Зайчук

*Затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від
19.10.2001 р. № 691*

**Положення про психологічний кабінет дошкільних,
загальноосвітніх та інших навчальних закладів
системи загальної середньої освіти**

1. Загальні положення

1.1. Психологічний кабінет дошкільних, загальноосвітніх та інших навчальних закладів системи загальної середньої освіти (далі — навчальних закладів) — це спеціально обладнане приміщення для здійснення професійної діяльності практичного психолога (соціального педагога).

1.2. В кабінеті забезпечується своєчасне і систематичне вивчення психофізичного, соціального розвитку дітей та учнів, мотивів їх поведінки і з урахуванням вікових, інтелектуальних, фізичних, статевих та інших індивідуальних особливостей. Кабінет діє з метою виявлення і створення оптимальних соціально-психологічних умов для розвитку і саморозвитку дітей та учнів, сприяє виконанню освітніх і виховних завдань навчальних закладів.

1.3. Робота в психологічному кабінеті здійснюється відповідно до Положення про психологічну службу системи освіти України, затвердженого наказом Міністерства освіти України від 03.05.99 р. № 127 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 30.12.99 р. за № 922/4215), із змінами і доповненнями, затвердженими наказом Міністерства освіти і науки України від 07.06.2001 р. № 439 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 09.07.2001 р. за № 570/5761), у тісному взаємозв'язку з іншими навчальними кабінетами, з використанням технічних засобів, методично-го, довідкового та роздаткового матеріалу.

1.4. Навчальний заклад забезпечує організаційні, фінансові та матеріальні умови, необхідні для функціонування психологічного кабінету. Приміщення, обладнання, майно кабінету утримуються навчальним закладом на безстроковому користуванні та оперативному управлінні.

1.5. У психологічному кабінеті можуть надаватися користувачам додаткові платні послуги згідно з законодавством України.

1.6. Це Положення є обов'язковим для навчальних закладів незалежно від форм власності і визначає загальні вимоги до розташування, обладнання, оформлення психологічного кабінету та ведення документації.

1.7. Діяльність у психологічному кабінеті регламентується законами України, іншими законодавчими актами, нормативно-правовими документами психологічної служби системи освіти України, затвердженими в установленому порядку навчальними програмами і планами, а також цим Положенням.

2. Призначення психологічного кабінету та вимоги до його оформлення

Психологічний кабінет повинен мати два приміщення: робочий кабінет практичного психолога (соціального педагога) та навчальний психологічний кабінет.

2.1. Робочий кабінет практичного психолога (соціального педагога) призначений для проведення індивідуальної психодіагностичної, корекційно-відновлювальної та розвивальної роботи; індивідуальної консультаційної роботи з учнями (дітьми), педагогічними працівниками, батьками; а також для підготовки до занять, тренінгів, виступів; обробки результатів психологічних обстежень та оформлення висновків і рекомендацій.

Робочий кабінет розташовується в зручному для відвідувачів місці. На входних дверях закріплюється табличка «Практичний психолог» («Соціальний педагог»), на видному місці — графік роботи, затверджений керівником навчального закладу.

Під робочий кабінет відводиться кімната площею не менше 12 кв. м.

2.2. Навчальний психологічний кабінет призначений для проведення занять з дітьми та учнями (навчальні курси, факультативні заняття, психологічні гуртки, практикуми, тренінги); групової діагностичної, розвивальної та психокорекційної роботи з учнями (дітьми), психологічної просвіти

педагогічних працівників, батьків; систематичного підвищення рівня психологічної культури всіх учасників навчально-виховного процесу.

Навчальний психологічний кабінет розташовується поруч із робочим кабінетом практичного психолога (соціального педагога). На вхідних дверях закріплюється табличка з назвою: «Навчальний психологічний кабінет».

2.3. Оформлення психологічного кабінету повинно відповідати рекомендованим санітарно-гігієнічним, технічним нормам (освітленості, температури, вологості, швидкості руху повітря) та естетичним вимогам.

Психологічний кабінет розташовується в приміщеннях з достатнім природним та штучним освітленням, звуковою ізоляцією, необхідною кількістю розеток. Кімнати повинні забезпечувати психотерапевтичний ефект. Підвищенню комфортності сприяють кімнатні рослини, акваріуми, зображення природи тощо.

Для кращого розсіювання та відбиття світла рекомендується стелю фарбувати у білий колір.

Якщо вікна у приміщенні виходять на сонячний бік, то стіни краще оформляти у прохолодні тони: блакитний, зеленуватий, салатний. Для приміщень з вікнами, орієнтованими на північ, північний захід, північний схід більше підходять кольори теплої гами: жовтуватий, світло-оранжевий, пісковий.

Підлога незалежно від матеріалу, з якого вона зроблена, повинна мати темніший колір, ніж стіни.

Приміщення слід оформляти з урахуванням вимог сучасного дизайну. Під час оформлення психологічного кабінету рекомендується створення кольоро-світлової композиції з урахуванням психофізіологічного ефекту кольорів.

3. Матеріально-технічне оснащення

3.1. Робочий кабінет практичного психолога (соціального педагога) рекомендується укомплектувати:

- меблями: письмовий та журнальний стіл, стільці, 2–3 крісла, шафи секційні для зберігання книг, навчально-методичних матеріалів, довідково-інформаційної документації, архіву тощо;
- сейфом для зберігання обліково-статистичної документації та документації для службового використання, аудіо-, відеокасет, дискет тощо;
- килимами для підлоги та пилососом для їх чищення;
- оргтехнікою: комп'ютером, принтером, ліцензованим програмним забезпеченням, сканером, ксероксом, телевізором, диктофоном, аудіо-, відеотехнікою з достатньою кількістю касет, діагностичними засобами, проекційною апаратурою та пристроями для її використання (екран, зашторювання, пульт дистанційного управління та ін.), кольорово-

освітлювальною системою, освіжувачем та іонізатором повітря, засобами зв'язку тощо;

- канцелярським приладдям: папером (білим та кольоровим) форматом А4, блокнотом А3, фліп-чартом, маркерами, фломастерами, матеріалами для творчих занять (клей, пластилін, фарби, іграшки, ляльки та ін.) тощо.

3.2. Обладнання навчального психологічного кабінету. Робочі місця учнів (дітей) і практичного психолога (соціального педагога) обладнуються відповідно до вимог наукової організації праці, ергономіки, з дотриманням правил техніки безпеки. Вони обладнуються з урахуванням специфіки діяльності кабінету:

- психодіагностична робота, викладання навчальних курсів, психологічна просвіта учасників навчально-виховного процесу. Робочі місця учнів (дітей) — столи, які зручно переміщувати по кабінету. З шаф найбільш зручними є секції, що мають пересувні полицьки і напівполицьки;
- психологічні тренінги, практикуми, розвантаження, психотерапія. Приміщення устатковується 10–15 м'якими кріслами з високими підголівниками і вмонтованими в них гніздами для підключення індивідуальних навушників, килимом для підлоги, природно-декоративними елементами (рослини, акваріуми, фонтани) тощо.

Навчальний психологічний кабінет багатoproфільного використання може обладнуватись і іншим устаткуванням, виходячи із специфіки діяльності та функціонального призначення.

3.3. Психологічний кабінет оснащується комплектами підручників по класам (групам), навчально-методичних посібників, методичних рекомендацій, затверджених навчальних програм, фахових періодичних видань (журнали «Практична психологія та соціальна робота», «Журнал для батьків», «Обдарована дитина» та ін.), тестових методик, бланків допоміжних матеріалів.

3.4. Облік товарно-матеріальних цінностей психологічного кабінету навчальних закладів здійснюється в установленому порядку.

4. Матеріали та документація кабінету

Матеріали та документація психологічного кабінету розділяються за категоріями:

1. Нормативно-правова.
2. Навчально-методична.
3. Довідково-інформаційна.
4. Обліково-статистична.
5. Для службового використання.

4.1. До нормативно-правових документів належать: закони України, постанови Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, накази, розпорядження, положення Міністерства освіти і науки України, управлінь

(відділів) освіти і науки місцевих державних адміністрацій щодо діяльності психологічної служби системи освіти України.

4.2. До навчально-методичних матеріалів належать: підручники, навчально-методичні посібники, збірники методичних рекомендації, навчальні програми (плани), фахові періодичні видання тощо.

4.3. До довідково-інформаційних матеріалів належать: матеріали науково-практичних конференцій, семінарів, нарад, тематичні проспекти (буклети), доповіді, виступи на педрадах, навчально-тематичні плани роботи з учнями (дітьми), педагогічними працівниками, батьками тощо.

4.4. До обліково-статистичних документів належать: облік товарно-матеріальних цінностей психологічного кабінету, плани роботи практичного психолога (соціального педагога) на рік (місяць), форми статистичної звітності встановленого зразка тощо.

4.5. До матеріалів для службового використання належать: індивідуальні картки психолого-педагогічного діагностування, журнали індивідуальних консультацій, протоколи корекційно-відновлювальної та розвивальної роботи, матеріали психолого-педагогічних консиліумів, тексти (ключі) тестових методик, опитувальники, анкети, бланки відповідей тощо.

Доступ до обліково-статистичних документів та документів для службового використання регулюється завідуючим психологічним кабінетом відповідно до положень Етичного кодексу психолога (за винятком офіційних звернень правоохоронних і судових органів).

Крім того, в психологічному кабінеті має бути така інформація:

- список телефонів (адреси) місцевих спеціалізованих центрів, служб, консультацій медико-психологічного профілю;
- телефони (адреси) районного (міського), обласного центрів практичної психології та соціальної роботи (методистів-психологів).

5. Завідування психологічним кабінетом

5.1. Завідування психологічним кабінетом покладається керівником навчального закладу на практичного психолога (соціального педагога).

5.2. Завідуючий кабінетом несе відповідальність за зміст роботи психологічного кабінету, планування діяльності та ведення документації, зберігання та правильне використання обладнання та інших матеріальних цінностей.

5.3. До обов'язків завідуючого психологічним кабінетом входять: систематичне поповнення та удосконалення навчально-матеріальної бази кабінету, забезпечення роботи технічних засобів, дотримання правил санітарії та гігієни, протипожежної безпеки і поводження з електричними приладами.

5.4. За завідування психологічним кабінетом здійснюється доплата згідно з законодавством України.

Додаток № 3

Лист Міністерства освіти і науки України
від 27.08.2000 р. № 1/9-352

*Міністру освіти
Автономної Республіки Крим,
начальникам управлінь освіти обласних,
Київської та Севастопольської
міських державних адміністрацій*

На виконання наказу Міністерства освіти і науки України від 14.08.2000 р. № 385 та на численні запити з місць щодо планування діяльності, ведення документації і звітності усіх ланок психологічної служби системи освіти України з метою удосконалення роботи республіканського (АР Крим), обласних, районних (міських) центрів (методистів) практичної психології та соціальної роботи, практичних психологів (соціальних педагогів) дошкільних, усіх типів загальноосвітніх та інших навчальних закладів системи загальної середньої освіти Міністерство освіти і науки України рекомендує:

1. Планування діяльності здійснювати за річним та щомісячним планом роботи (*додатки 1–2*). Річний план роботи психологічної служби є окремим розділом річного плану роботи навчального закладу або місцевого органу управління освітою.

Під час складання річних планів роботи необхідно враховувати:

- участь у реалізації державних (регіональних, місцевих) програм, наказів та рішень колегій Міністерства освіти і науки України;
- пріоритетні напрями діяльності навчального закладу та запити педагогічного колективу;
- специфіку роботи з учнями (дітьми) на кожному віковому етапі їх розвитку;
- спеціалізацію і рівень кваліфікації практичного психолога (соціального педагога) навчального закладу.

2. Ввести таку статистичну звітність про роботу працівників психологічної служби (*додаток 3*):

- для практичних психологів (соціальних педагогів) навчальних закладів — за чверть;
- для районних (міських) центрів (методистів) — за півріччя; для обласних центрів практичної психології та соціальної роботи — за навчальний рік.

Звітність здійснюється за нормативами часу на основні види роботи практичного психолога та соціального педагога (*додаток 4*).

Регіональні центри (методисти) практичної психології та соціальної роботи за результатами роботи за навчальний рік, крім звіту, подають інформацію про психологічну службу та діяльність центрів або методистів (*додатки 5–8*).

3. Практичним психологам (соціальним педагогам) навчальних закладів вести таку документацію:

- індивідуальні картки психолого-педагогічного діагностування (додаток 9);
- протоколи індивідуальних консультацій (додаток 10);
- журнали проведення корекційно-відновлювальної та розвивальної роботи (додаток 12);
- журнали психологічного аналізу уроків (додаток 13);
- журнали щоденного обліку роботи (додаток 14).

Крім того, необхідно мати тижневий графік роботи (додаток 11).

Заступник Міністра В. Огнев'юк

Додаток 1 до листа Міністерства освіти і науки України від 27.08.2000 р. № 1/9-352

Затверджено
(Погоджено)*

Директор _____

_____ (назва навчального закладу)

_____ (підпис)

_____ (прізвище, ім'я, по батькові)

Погоджено
(Затверджено)*

Директор районного (міського) центру практичної психології (методист) _____

_____ (підпис)

_____ (прізвище, ім'я, по батькові)

План роботи практичного психолога (соціального педагога)

_____ (назва навчального закладу)

_____ (прізвище, ім'я, по батькові)

на 200__–200__ навчальний рік

№ з/п	Зміст роботи	Термін проведення	Де і з ким проводиться
1	Психодіагностична робота		
2	Консультаційна робота		
3	Корекційно-відновлювальна та розвивальна робота		
4	Психологічна просвіта		

№ з/п	Зміст роботи	Термін проведення	Де і з ким проводиться
5	Навчальна діяльність		
6	Організаційно-методична робота		
7	Зв'язки з громадськістю		

Примітка: річний план роботи затверджується керівником навчального закладу освіти, у штат якого включена ставка практичного психолога (соціального педагога).

Додаток 2 до листа Міністерства освіти і науки України від 27.08.2000 р. № 1/9-352

Затверджено

Директор _____
(назва навчального закладу)

(підпис) _____
(прізвище, ім'я, по батькові)

План роботи практичного психолога (соціального педагога)

(назва навчального закладу)

(прізвище, ім'я, по батькові)
за _____ місяць 200__ року

№ з/п	Зміст роботи	Термін проведення	Де і з ким проводиться	Норми часу*
1	Психодіагностична робота			
2	Консультаційна робота			
3	Корекційно-відновлювальна та розвивальна робота			
4	Психологічна просвіта			

№ з/п	Зміст роботи	Термін проведення	Де і з ким проводиться	Норми часу*
5	Навчальна діяльність			
6	Організаційно-методична робота			
7	Зв'язки з громадськістю			

Примітки: а) проставляються нормативи часу на види робіт, що виконуються практичними психологами (соціальними педагогами) навчальних закладів освіти, затверджені наказом Міністерства освіти України від 07.12.96 р. № 339, із розрахунку 8-годинного робочого дня;

б) один примірник щомісяця подається в районний (міський) центр практичної психології та соціальної роботи або методисту.

*Додаток 4 до листа Міністерства освіти і науки України
від 27.08.2000 р. № 1/9-352*

**Нормативи часу на основні види роботи
практичного психолога (соціального педагога)***

№ позиції	Найменування видів робіт	Одиниця виміру обсягу роботи	Нормативи часу (год)
1	2	3	4
	Організаційно-методична робота		
1	Складання плану роботи: на місяць, на рік	План	2, 5 6, 0
2	Складання звіту про виконану роботу: за місяць (чверть), за півріччя (рік)	Звіт	4, 0 8, 0
3	Підготовка до проведення тренінгів, ділових ігор тощо з учнями (дітьми), батьками, педпрацівниками	Один захід	7, 0
4	Підготовка до педагогічних кон-силіумів	Один захід	5, 0
5	Підготовка до виступів на батьківських зборах, педагогічних нарадах, семінарах для педагогів	Один захід	3, 0

6	Підготовка до проведення виховних годин з учнями (дітьми), навчальних занять (курси за вибором, факультативи, гуртки)	Один захід	3, 0
7	Робота в бібліотеці, самопідготовка	Місяць	8, 0
8	Консультації в навчально-методичних та наукових центрах (зкладах)	Один захід	5, 0
9	Участь в навчально-методичних семінарах (нарадах) психологів (соціальних педагогів)	Місяць	8, 0
Психодіагностична робота			
10	Індивідуальна психодіагностика (обстеження, обробка результатів, оформлення висновків і рекомендацій)	Один учень (дитина), педпрацівник, батько	6, 0
11	Групова психодіагностика, соціально-психологічні дослідження (обстеження, обробка результатів, оформлення висновків і рекомендацій)	Один клас (група дітей), група педпрацівників, батьків	16, 5
Консультаційна робота			
12	Індивідуальне консультування: а) учнів (дітей) у т. ч.: дошкільного віку початкових класів середніх класів старших класів б) медпрацівників в) батьків	Одна бесіда	1, 0 1, 0 1, 5 2, 0 1, 5 2, 0
13	Профконсультації з учнями (включаючи бесіди з батьками, педагогами) без проведення психодіагностичної роботи, у т. ч.: середніх класів старших класів	Один учень	3, 0 5, 0
Корекційно-відновлювальна та розвивальна робота			
14	Корекційно-відновлювальна та розвивальна робота з учнями (дітьми) у т. ч.: а) індивідуальна б) групова	Один учень (дитина) Один клас (група)	30, 0 40, 0
15	Проведення ділових ігор, тренінгів для педпрацівників, батьків	Одна група	40, 0

	Психологічна просвіта		
16	Виступи перед учнями (дітьми), педагогами, батьками, в установах та організаціях тощо	Один виступ	Фактично використаний час
	Навчальна діяльність		
17	Викладання навчального матеріалу за програмами курсів за вибором, факультативів, гуртків	Одне заняття	1, 0
	Зв'язки з громадськістю		
18	Відвідування учнів (дітей) вдома, бесіди з батьками	Один захід	2, 0
19	Відвідування батьків за місцем роботи	Один захід	3, 0
20	Вирішення питань з місцевими органами виконавчої влади та громадського самоврядування	Один захід	2, 5

* *Примітки:* наводяться упорядковані під звітність практичного психолога (соціального педагога) нормативи, розроблені Національним центром продуктивності Міністерства праці України та затверджені наказом Міністерства освіти України від 07.12.95 р. № 339.

У звітах на види робіт, які не включено до цього переліку, але виконувалися практичними психологами (соціальними педагогами), проставляється фактично використаний час, якщо ці роботи відносяться до їх посадових обов'язків.

*Додаток 9 до листа Міністерства освіти і науки України
від 27.08.2000 р. № 1/9-352*

**Індивідуальні картки психолого-педагогічного діагностування учнів
_____ класу (дітей _____ групи)**

(назва навчального закладу)

Соціально-демографічний паспорт учня (дитини) та його сім'ї

№ з/п	Дата проведення	Назва методики	Короткий результат. Висновки та рекомендації

*Додаток 10 до листа Міністерства освіти і науки України
від 27.08.2000 р. № 1/9-352*

Протоколи індивідуальних консультацій практичного психолога (соціального педагога)

_____ (назва навчального закладу)

№ з/п	Дата проведення	Проблема звернення	Короткий результат. Висновки та рекомендації

Примітка: конфіденційна інформація про клієнта надається лише з дозволу директора районного (міського) центру практичної психології та соціальної роботи або методиста.

*Додаток 11 до листа Міністерства освіти і науки України
від 27.08.2000 р. № 1/9-352*

Затверджено

Директор _____

_____ (назва навчального закладу)

(підпис)

(прізвище, ім'я, по батькові)

Графік роботи практичного психолога

_____ (назва навчального закладу)

_____ (прізвище, ім'я, по батькові)

Дні тижня	Інтервали робочого часу	
	з _____ год	по _____ год
Понеділок		
Вівторок		
Середа		
Четвер		
П'ятниця		

Додаток 12 до листа Міністерства освіти і науки України
від 27.08.2000 р. № 1/9-352

**Журнал проведення корекційно-відновлювальної та розвивальної роботи
практичним психологом (соціальним педагогом)**

(назва навчального закладу)

№ з/п	Прізвище, ім'я учня (дитини)	Форма роботи		Тематика роботи	Методи роботи	Дата проведення. Облік відвідування						

Примітка: невід'ємною частиною журналу є затверджені програми корекційно-відновлювальної та розвивальної роботи з певними категоріями учнів (дітей).

Додаток 13 до листа Міністерства освіти і науки України
від 27.08.2000 р. № 1/9-352

**Журнал психологічного аналізу уроків (занять)
практичним психологом (соціальним педагогом)**

(назва навчального закладу)

Дата спостереження:

Клас (група)

«__» _____ 200__ р.

Учитель (вихователь)

(прізвище, ім'я, по батькові)

Хід уроку (заняття) або навчально-виховного заходу	Аналіз спостережень. Висновки та рекомендації
1. Навчальна діяльність та емоційний стан учнів (дітей)	
2. Структура та динаміка уроку (заняття, заходу)	
3. Аналіз діяльності вчителя (вихователя)	

Примітка: психологічний аналіз уроків (занять) здійснюється на запит адміністрації навчального закладу.

*Додаток 14 до листа Міністерства освіти і науки України
від 27.08.2000 р. № 1/9-352*

**Журнал щоденного обліку роботи практичного психолога
(соціального педагога)**

(назва навчального закладу)

Дата	К-сть год	Вид роботи	Короткий зміст роботи	З ким проводилась	К-сть осіб

Додаток № 4

*Зареєстровано в Міністерстві юстиції України
30.12.99 р. за № 922/4215*

Наказ Міністерства освіти і науки України від 03.05.99 р. № 127

**Про затвердження Положення
про психологічну службу системи освіти України**

На виконання статей 21, 22 Закону України «Про освіту», з метою організації діяльності психологічної служби та соціально-педагогічного патронажу у системі освіти

НАКАЗУЮ:

1. Затвердити Положення про психологічну службу системи освіти України (додається).

2. Міністерству освіти Автономної Республіки Крим, управлінням освіти обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій, головам Рад ректорів (директорів) вищих навчальних закладів освіти — забезпечувати управління діяльністю обласних, районних (міських) центрів практичної психології та соціальної роботи (постійно).

3. Українському науково-методичному центру практичної психології та соціальної роботи (Цушко І. І.) — здійснювати науково-методичне забезпечення діяльності психологічної служби системи освіти, забезпечувати дотримання державних вимог до змісту і діяльності, форм і методів роботи практичних психологів і соціальних педагогів (постійно).

4. Вважати Положення про психологічну службу в системі освіти України, затверджене наказом Міністерства освіти України від 01.07.93 № 230 і зареєстроване в Міністерстві юстиції України 26.07.93 за № 101, таким, що втратило чинність.

5. Контроль за виконанням цього наказу покласти на Першого заступника міністра Андрущенка В. П.

Міністр В. Зайчук

*Затверджено наказом Міністерства освіти України
від 03.05.99 р. № 127*

Положення про психологічну службу системи освіти України

1. Загальні положення

1.1. Психологічна служба (далі — служба) в структурі освіти є складовою частиною державної системи охорони фізичного і психічного здоров'я молодих громадян України і діє з метою виявлення і створення оптимальних соціально-психологічних умов для розвитку особистості.

1.2. Служба забезпечує своєчасне і систематичне вивчення психофізичного розвитку дитини, мотивів її поведінки і діяльності з урахуванням вікових, інтелектуальних, фізичних, статевих та інших індивідуальних особливостей, створення умов для саморозвитку та самовиховання, сприяє виконанню освітніх і виховних завдань навчальних закладів.

1.3. Психологічна служба у своїй діяльності керується Конституцією України, Декларацією прав людини, Конвенцією про права дитини. Законом України «Про освіту», чинним законодавством України та цим Положенням.

1.4. Діяльність служби в системі освіти України забезпечується практичними психологами (соціальними педагогами), які мають вищу спеціальну освіту. За своїм статусом працівники служби належать до педагогічних працівників і відповідно до чинного законодавства користуються всіма правами і гарантіями, передбаченими для них.

1.5. Психологічна служба тісно працює з органами охорони здоров'я, соціального захисту, сім'ї і молоді, внутрішніх справ, іншими зацікавленими відомствами, а також із громадськими і благодійними організаціями.

1.6. Це Положення регламентує загальну структуру та функції психологічної служби в системі освіти України в цілому і є основою для діяльності наявної мережі служби управлінь та відділів освіти державних адміністрацій.

1.7. Посади практичних психологів (соціальних педагогів) уводяться в штати дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладів за рішенням районних (міських) відділів освіти, управлінь (комітетів) професійно-технічної освіти, за умови наявності спеціалістів з фаховою освітою, в межах коштів, передбачених єдиним кошторисом витрат навчальних закладів, згідно з нормативами чисельності практичних психологів (соціальних педагогів) підрозділів системи освіти (*додаток*).

2. Основні завдання

2.1. Завдання психологічної служби системи освіти України полягають:

- у сприянні повноцінному особистісному й інтелектуальному розвитку дітей на кожному віковому етапі, у створенні умов для формування у них мотивації до самовиховання і саморозвитку;
- у забезпеченні індивідуального підходу до кожної дитини на основі її психолого-педагогічного вивчення;
- у профілактиці і корекції відхилень в інтелектуальному і особистісному розвитку дитини.

2.2. Основними видами діяльності психологічної служби є:

- діагностика — психологічне обстеження дітей і підлітків, їхніх груп та колективів, моніторинг змісту і умов індивідуального розвитку дітей та учнівської молоді, визначення причин, що ускладнюють їх розвиток та навчання;
- корекція — здійснення психолого-медико-педагогічних заходів з метою усунення відхилень у психофізичному та індивідуальному розвитку і поведінці, схильності до залежностей та правопорушень, подолання різних форм девіантної поведінки, формування соціально корисної життєвої перспективи;
- реабілітація — надання психолого-педагогічної допомоги дітям, підліткам, молоді, які перебувають у кризовій ситуації (постраждали від соціальних, техногенних, природних катастроф, перенесли тяжкі хвороби, стреси, переселення, зазнали насильства тощо), з метою адаптації до умов навчання і життєдіяльності;
- профілактика — своєчасне попередження відхилень у психофізичному розвитку та становленні особистості, міжособистісних стосунках, запобігання конфліктним ситуаціям у навчально-виховному процесі тощо;
- прогностика — розробка, апробація і застосування моделей поведінки групи та особистості у різних умовах, проектування змісту і напрямків індивідуального розвитку дитини та складання на цій основі життєвих планів, визначення тенденцій розвитку груп, міжгрупових взаємин та освітньої ситуації у регіоні.

2.3. Психологічна служба системи освіти України функціонує на трьох рівнях:

- науковому, на якому вивчає закономірності психічного розвитку і формування особистості дитини з метою розробки методів і методик професійного застосування психологічних знань в умовах сучасної школи;
- прикладному, на якому здійснює соціально-психологічне забезпечення процесу навчання і виховання, включаючи розробку навчальних про-

грам, підручників, професійну підготовку і підвищення кваліфікації фахівців;

- практичному, на якому забезпечує безпосередню роботу психологів, соціальних педагогів у навчальних закладах.

2.4. Діяльність психологічної служби включає такі головні напрямки:

- консультативно-методична допомога всім учасникам навчально-виховного процесу з питань навчання та виховання дітей і підлітків, допомога органам державного управління у плануванні освітньої діяльності;
- просвітницько-пропагандистська робота з підвищення психологічної культури в навчальних закладах та сім'ї;
- превентивне виховання (через засоби масової інформації, в ході вивчення шкільних предметів в рамках навчальних програм або як окремого предмета), метою якого є формування в учнів орієнтації на здоровий спосіб життя та захист психічного здоров'я, профілактика алкоголізму, наркоманії, СНІДу і злочинності серед неповнолітніх.

3. Структура та управління психологічною службою

3.1. Психологічна служба в системі освіти України складається з трьох основних ланок:

- Українського науково-методичного центру практичної психології та соціальної роботи;
- обласних, районних (міських) центрів практичної психології та соціальної роботи або головних психологів районних (міських) методичних кабінетів;
- практичних психологів, соціальних педагогів, які працюють у навчальних закладах.

3.2. Науково-методичне керівництво психологічною службою системи освіти здійснює Український науково-методичний центр практичної психології та соціальної роботи, який створюється Міністерством освіти України та АПН України і діє на підставі Статуту.

3.3. Обласні центри практичної психології та соціальної роботи створюються Міністерством освіти Автономної Республіки Крим, управліннями освіти обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій і методично підпорядковуються Українському науково-методичному центру практичної психології та соціальної роботи.

Центри можуть функціонувати як структурні підрозділи інститутів удосконалення вчителів або як юридичні особи.

3.4. Районні (міські) центри практичної психології та соціальної роботи створюються районними (міськими) відділами освіти і методично підпорядковуються обласним центрам.

Центри можуть функціонувати як структурні підрозділи методичних кабінетів або як юридичні особи.

3.5. Районні і міські центри створюються за наявності у навчальних закладах освіти району (міста) від 20 тис. і більше дітей віком до 18 років.

Якщо чисельність дітей, які відвідують дошкільні заклади або навчаються в загальноосвітніх школах району (міста), менша, то у методичний кабінет вводиться посада головного психолога.

Відділи освіти таких районів на паритетних засадах можуть створювати міжрайонні центри практичної психології та соціальної роботи.

3.6. Атестація практичних психологів (соціальних педагогів) проводиться атестаційними комісіями, що створюються при районних (міських) центрах, та методичних кабінетах, для встановлення (підтвердження) їх кваліфікаційних категорій згідно з Положенням про атестацію педагогічних працівників, затвердженим наказом Міністерства освіти України від 20.08.93 № 310 і зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 02.12.93 за № 176.

3.7. Обласним, районним (міським) центрам в установленому порядку затверджується штатний розпис згідно з нормативами чисельності практичних психологів (соціальних педагогів).

3.8. Обласні, районні (міські) центри здійснюють свою діяльність відповідно до Положення або Статуту, якщо вони є юридичними особами.

4. Зміст діяльності

4.1. Український науково-методичний центр практичної психології та соціальної роботи є головною організацією психологічної служби системи освіти України. Він здійснює організаційні, координаційні та науково-методичні функції у галузі практичної психології та соціальної роботи.

До числа його повноважень належить:

- науково-методичне забезпечення психологічної служби системи освіти;
- участь в експертизі діяльності, ліцензуванні державних і недержавних навчальних закладів та підрозділів психологічної служби системи освіти;
- здійснення психометричного нагляду, забезпечення діяльності психометричної комісії, організація соціально-психологічної експертизи методів, методик, новацій у галузі освіти;
- дотримання державних вимог до змісту діяльності психологічної служби, координація науково-прикладних досліджень та методичних розробок.

4.2. Центри практичної психології та соціальної роботи (головні психологи) є основними організаційно-методичними структурами психологічної служби освіти в області, районі (місті). Вони здійснюють організаційні, координувальні та навчально-методичні функції у галузі практичної психології та соціальної роботи.

Обласні, районні (міські) центри (головні психологи):

- забезпечують діяльність психологічної служби освіти регіону згідно з державними вимогами;
- надають методичну, інформаційну підтримку практичним психологам, соціальним педагогам;
- беруть участь в організації підвищення кваліфікації спеціалістів служби, їх атестації та професійному зростанні, кадровому забезпеченні служби, сертифікації фахівців;
- організують діяльність методичних об'єднань практичних психологів і соціальних педагогів;
- координують науково-дослідні, практичні дослідження за пріоритетними напрямками діяльності психологічної служби;
- беруть участь в оцінці, прогнозуванні та формуванні освітньої політики в регіоні;
- впроваджують досягнення психологічної науки та передового досвіду.

Центри практичної психології та соціальної роботи (головні психологи) організують діяльність «Телефонів довіри», кабінетів корекції кризових станів, психологічних (сімейних) консультацій, профільних консультпунктів, реабілітаційних центрів залежно від соціально-психологічних потреб регіону.

4.3. Практичний психолог навчального закладу:

- бере участь у здійсненні освітньої, виховної роботи, спрямованої на забезпечення всебічного особистісного розвитку дітей і учнівської молоді, збереження їх повноцінного психічного здоров'я;
- проводить психолого-педагогічну діагностику готовності дитини до навчання в період її переходу з однієї вікової групи до іншої, допомагає у виборі навчального закладу згідно з рівнем психічного розвитку;
- розробляє та впроваджує розвивальні, корекційні програми навчально-виховної діяльності з урахуванням індивідуальних, статевих, вікових особливостей різних категорій дітей;
- сприяє вибору підлітками професій з урахуванням їх ціннісних орієнтацій, здібностей, життєвих планів і можливостей, готує учнів до свідомого життя;
- здійснює превентивне виховання, профілактику злочинності, алкоголізму і наркоманії, інших uzалежнень і шкідливих звичок серед підлітків;
- проводить психологічну експертизу і психолого-педагогічну корекцію девіантної поведінки неповнолітніх;
- формує психологічну культуру вихованців, учнів, педагогів, батьків, консультує з питань психології, її практичного використання в організації навчально-виховного процесу.

4.4. Посада практичного психолога вводиться в дошкільних закладах (в т. ч. компенсувального типу), загальноосвітніх школах та школах-інтернатах усіх типів, професійно-технічних училищах згідно з нормативами.

4.5. Соціальний педагог навчального закладу:

- здійснює посередництво між освітніми установами, сім'єю, трудовими колективами, громадськістю, організовує їх взаємодію з метою створення умов для всебічного розвитку дітей і підлітків;
- сприяє участі вихованців у науковій, технічній, художній творчості, спортивній, суспільно-корисній діяльності, виявленню задатків, обдарувань, розкриттю здібностей, талантів, дбає про професійне самовизначення та соціальну адаптацію учнівської молоді;
- залучає до культурно-освітньої, профілактично-виховної, спортивно-оздоровчої, творчої роботи різні установи, громадські організації, творчі спілки, окремих громадян;
- впливає на подолання особистісних, міжособистісних, і внутрішньосімейних конфліктів, надає потрібну консультативну психолого-педагогічну допомогу дітям і підліткам, групам соціального ризику, дітям, які потребують піклування тощо.

4.6. Соціальний педагог зараховується у загальноосвітні, школи-інтернати для дітей, які потребують соціальної допомоги, школи (ПТУ) соціальної реабілітації для дітей, які потребують особливих умов виховання, професійно-технічні училища згідно з нормативами. Соціальні педагоги зараховуються у ці навчальні заклади за вакантних посад практичних психологів.

4.7. Працівник психологічної служби повинен:

- керуватися Етичним кодексом психолога;
- дотримуватися педагогічної етики, поважати гідність дитини, захищати її від будь-яких форм фізичного або психічного насильства;
- будувати свою діяльність на основі доброзичливості, довіри у тісному співробітництві з усіма учасниками педагогічного процесу;
- пропагувати здоровий спосіб життя, підвищувати рівень психологічних знань педагогічних працівників і батьків;
- зберігати професійну таємницю, не поширювати відомостей, отриманих в процесі діагностики або корекційної роботи, якщо це може завдати шкоди дитині чи її оточенню;
- постійно підвищувати свій професійний рівень, запобігати випадкам здійснення психодіагностичної, розвивально-корекційної, консультативно-методичної роботи особами, які не мають відповідної фахової підготовки або права на таку діяльність;
- знати програмно-методичні матеріали і документи щодо обсягу, рівня знань, розвитку дітей, вимоги державних стандартів до забезпечення навчально-виховного процесу, основні напрямки і перспективи розвитку освіти, психолого-педагогічної науки.

4.8. Тривалість робочого тижня практичного психолога (соціального педагога) — 40 годин. Із них 20 год відводиться для роботи у навчальному закладі (індивідуальна і групова психодіагностика, консультування учнів,

учителів, батьків, корекційно-розвивальна робота тощо) і 20 год — на підготовку до проведення соціально-психологічних заходів (занять, тренінгів, ділових ігор), обробку результатів досліджень, оформлення висновків тощо.

5. Фінансування діяльності

5.1. Фінансування діяльності Українського науково-методичного центру практичної психології та соціальної роботи здійснюється Міністерством освіти України та Академією педагогічних наук України згідно з установчим договором.

5.2. Фінансування діяльності обласних центрів здійснюється Міністерством освіти Автономної республіки Крим, управліннями освіти обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій.

5.3. Фінансування діяльності районних (міських) центрів практичної психології та соціальної роботи (головних психологів) здійснюється районними (міськими) відділами освіти.

5.4. Оплата праці практичних психологів (соціальних педагогів), працівників центрів, головних психологів здійснюється згідно з чинним законодавством.

5.5. Працівникам психологічної служби закладів освіти виділяється окреме приміщення для проведення діагностичної, консультативної, розвивальної і корекційної роботи.

*Директор Українського НМЦ практичної психології
та соціальної роботи І. Цушко*

*Зареєстровано в Міністерстві юстиції України
09.07.2001 р. за № 570/5761*

Наказ Міністерства освіти і науки України від 07.06.2001 р. № 439

Про внесення змін до Положення про психологічну службу системи освіти України

Відповідно до Закону України «Про загальну середню освіту» та з метою приведення Положення про психологічну службу системи освіти України, затвердженого наказом Міністерства освіти України від 03.05.99 № 127, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 30.12.99 за № 922/4215, у відповідності до зазначеного Закону України

НАКАЗУЮ:

1. Унести зміни до Положення про психологічну службу системи освіти України (додаються).

2. Міністру освіти Автономної Республіки Крим, начальникам управлінь освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій вжити організаційних заходів щодо функціонування усіх ланок психологічної служби згідно з Положенням про психологічну службу системи освіти України, із змінами.

3. Скасувати наказ Міністерства освіти і науки України від 15.08.2000 № 386 «Про внесення змін до Положення про психологічну службу системи освіти України».

4. Департаменту розвитку дошкільної, загальної середньої та поза-шкільної освіти (Романенко В. П.) спільно з Українським науково-методичним центром практичної психології та соціальної роботи (Цушко І. І.) розробити та подати на затвердження проекти нормативно-правових актів щодо планування діяльності, ведення документації та звітності всіх ланок психологічної служби (до 01.09.2001).

5. Контроль за виконанням цього наказу покласти на Заступника міністра Огнев'юка В. О.

Міністр В. Кремень

*Затверджено наказом Міністерства освіти і науки України
від 07.06. 2001 р. № 439*

Зміни до Положення про психологічну службу системи освіти України

1. У пункті 1.3 словосполучення «Законом України “Про освіту”» замінити на словосполучення «Законами України “Про освіту”, “Про загальну середню освіту”».

2. Пункт 1.7 Положення викласти в такій редакції:

«Посади практичних психологів (соціальних педагогів) вводяться в штати дошкільних, загальноосвітніх та інших навчальних закладів системи загальної середньої освіти за умови наявності спеціалістів з фаховою освітою в межах коштів, передбачених єдиним кошторисом витрат, згідно з Типовими штатними нормативами закладів та установ освіти».

3. У третьому абзаці пункту 3.1 словосполучення «головних психологів районних (міських) методичних кабінетів» замінити на словосполучення «методистів методичних кабінетів районних (міських) відділів освіти, які відповідають за психологічну службу».

4. У другому абзаці пункту 3.3 словосполучення «інститутів удосконалення вчителів» замінити на словосполучення «закладів післядипломної освіти».

5. Другий абзац пункту 3.5 викласти в такій редакції:

«Якщо чисельність дітей, які відвідують дошкільні заклади або навчаються в загальноосвітніх та інших навчальних закладах системи загальної середньої освіти району (міста), менша, то у відповідному методичному кабінеті вводиться посада методиста, який відповідає за психологічну службу».

6. У першому, другому та третьому абзацах пункту 4.2 слова «головні психологи» замінити словом «методисти».

7. У пункті 4.4 словосполучення «загальноосвітніх школах та школах-інтернатах усіх типів, професійно-технічних училищах» замінити на словосполучення «усіх типах загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладів, міжшкільних навчально-виробничих комбінатів».

8. У пункті 4.6 слова «професійно-технічні училища» замінити на слова «професійно-технічні навчальні заклади».

9. У пунктах 5.3 та 5.4 слова «головних психологів» замінити словом «методистів».

Додаток № 5

Посадова інструкція практичного психолога закладу освіти

1. Загальні положення

1.1. Інструкція розроблена на основі Закону України «Про освіту», Положення про психологічну службу системи освіти України (наказ МОН України від 03.05.99 р. № 127, наказ МОН України від 07.06.2001 р. № 439 «Про внесення змін до Положення про психологічну службу системи освіти України»), листа МОН України від 02.08.2001 р. № 1/9-272, листа Міністерства освіти і науки України від 27.08.2000 р. № 1/9-352, Типового положення про центри практичної психології та соціальної роботи (наказ МОН України від 14.08.2000 р. № 385).

1.2. Психолог повинен мати спеціальну (психологічну) освіту, мінімальний освітньо-кваліфікаційний рівень — спеціаліст.

1.3. Психолог адміністративно підпорядковується безпосередньо директору навчального закладу, методично — керівнику районного (міського) Центру практичної психології та соціальної роботи або методисту методичного кабінету районного (міського) відділу (управління) освіти, який відповідає за соціально-психологічну службу.

1.4. Психолог загальноосвітнього закладу освіти обласного підпорядкування методично підпорядковується завідувачому Центру практичної психології та соціальної роботи ХОНМІБО.

1.5. У своїй діяльності психолог керується Конституцією України, рішеннями органів управління освітою всіх рівнів з питань навчання та виховання учнів, Декларацією прав людини, Конвенцією про права дитини, Законом України «Про освіту», Законом України «Про загальну середню освіту», Положенням про психологічну службу системи освіти України, Етичним кодексом психолога, методичними рекомендаціями Центру практичної психології та соціальної роботи ХОНМІБО, адміністративним, трудовим законодавством, а також Статутом, правовими актами школи (дошкільного навчального закладу), трудовою угодою, цією Інструкцією.

2. Функції

Основними видами діяльності психолога є:

2.1. Психологічна просвіта педагогічного колективу, учнів, батьків.

2.2. Консультативно-методична допомога всім учасникам навчально-виховного процесу з питань виховання дітей, підлітків, створення сприятливих психологічних умов для їх розвитку.

2.3. Психологічна профілактика — своєчасне попередження відхилень у становленні особистості, труднощів у міжособистісних стосунках, розв'язання конфліктів.

2.4. Діагностика (психологічне обстеження дітей та підлітків, їх груп та колективів, умов навчання та розвитку), виявлення дітей «групи ризику».

2.5. Корекція — здійснення психолого-педагогічних, психотерапевтичних заходів з метою усунення відхилень у психічному та особистісному розвитку дітей.

2.6. Реабілітація — надання психолого-педагогічної допомоги дітям, які перебувають у кризовій ситуації.

2.7. Психологічна експертиза — участь в оцінюванні нових технологій навчання та виховання, педагогічних інновацій.

2.8. Психологічна прогностика — розробка, апробація і застосування моделей поведінки групи та особистості в різних умовах, прогнозування психічного розвитку дитини тощо.

3. Посадові обов'язки

Практичний психолог навчального закладу:

3.1. Виконує свої функціональні обов'язки на високому професійному рівні, виходячи із завдань освітньої політики Міністерства освіти і науки України.

3.2. Керується в роботі Етичним кодексом психолога (зберігає професійну таємницю, не поширює відомостей, отриманих у процесі діагностики, консультування або корекційної роботи, якщо це може завдати шкоди дитині чи її оточенню. Конфіденційну інформацію про клієнта практичний психолог має надавати виключно на запит керівника Центру практичної психології та соціальної роботи; іншим особам така інформація надається в узагальненому вигляді).

3.3. Дотримується педагогічної етики, поважає гідність дитини, захищає її від будь-яких форм фізичного або психічного насильства.

3.4. Будує свою діяльність на основі доброзичливості, довіри, у тісній співпраці з усіма учасниками навчально-виховного процесу.

3.5. Пропагує здоровий спосіб життя, підвищує рівень психологічних знань педагогічних працівників, батьків.

3.6. Постійно підвищує свій професійний рівень.

3.7. Використовує у своїй професійній діяльності виключно методики, технології, методи, які пройшли соціально-психологічну експертизу

в Центрі практичної психології та соціальної роботи ХОНМІБО або відповідають вимогам використання психодіагностичних методик, корекційно-розвиваючих та інших методів та прийомів роботи.

3.8. Запобігає випадкам здійснення психодіагностичної, розвивально-корекційної, консультативно-методичної роботи особами, які не мають відповідної фахової підготовки або права на таку діяльність.

3.9. Знає програмно-методичні матеріали і документи щодо обсягу, рівня знань, розвитку дітей, вимоги державних стандартів до забезпечення навчально-виховного процесу, основні напрямки і перспективи розвитку освіти, психолого-педагогічної науки.

3.10. Веде відповідну документацію та статистичну звітність за результатами досліджень.

3.11. Планує та організовує свою роботу відповідно до нормативів витрат часу на основні види роботи психолога (див. Методичний лист Міністерства освіти і науки України від 27.08.2000 р. № 1/9-352).

3.12. Бере участь в роботі педагогічної ради школи і в нарадах, які проводяться адміністрацією школи.

3.13. Бере участь в роботі шкільної атестаційної комісії.

3.14. Проводить соціологічні дослідження за запитами адміністрації школи.

3.15. Подає статистичний звіт про види роботи за півріччя і навчальний рік до районного (міського) Центру практичної психології та соціальної роботи або методисту, який відповідає за психологічну службу. За відсутності таких — в Центр практичної психології та соціальної роботи ХОНМІБО.

3.16. Дотримується правил техніки безпеки на робочому місці.

4. Права

Практичний психолог навчального закладу:

4.1. За своїм статусом належить до педагогічних працівників і відповідно до чинного законодавства користується всіма правами і гарантіями, передбаченими для них.

4.2. З метою підвищення своєї кваліфікації та професійного зростання практичний психолог має право на консультації (8 год) у районному (міському) центрі, Центрі практичної психології та соціальної роботи ХОНМІБО.

4.3. Має право на окреме, спеціально обладнане приміщення для проведення діагностичної, консультативної, розвивальної та корекційної роботи відповідно до Положення про кабінет практичного психолога (соціального педагога) закладу освіти.

4.4. З метою розв'язання конфліктних випадків психолог має право подати звернення до Центру практичної психології та соціальної роботи

ХОНМІБО на предмет психологічної експертизи своєї професійної діяльності.

5. Відповідальність

5.1. За невиконання або неякісне виконання без поважних причин Статуту і правил внутрішнього розпорядку школи, розпоряджень адміністрації школи, посадових обов'язків, встановлених цією Інструкцією, у тому числі за невикористання наданих прав, психолог несе дисциплінарну відповідальність у порядку, визначеному трудовим законодавством.

5.2. За вживання, у тому числі одноразове, методів виховання, пов'язаних з фізичним або психічним насиллям над особою учня, а також за скоєння іншого аморального вчинку психолог притягується до адміністративної відповідальності у порядку і в межах, передбачених законодавством.

5.3. За нанесення школі або учасникам освітнього процесу збитків у результаті виконання (невиконання) своїх посадових повноважень психолог несе майнову відповідальність у порядку і в межах, встановлених трудовим і цивільним законодавством.

6. Взаємовідносини

Практичний психолог навчального закладу:

6.1. Працює в режимі нормованого робочого дня. Тривалість робочого тижня складає 40 годин. Із них 20 годин відводиться для роботи безпосередньо у навчальному закладі (індивідуальна та групова психодіагностика, консультування учнів, батьків, учителів, корекційно-розвивальна робота тощо); 20 годин — на підготовку до проведення соціально-психологічних заходів (занять, тренінгів, ділових ігор), обробку результатів досліджень, оформлення висновків тощо, які можуть виконуватись за межами навчального закладу. Практичний психолог в спеціальних загальноосвітніх школах-інтернатах для дітей, які потребують корекції фізичного або розумового розвитку, отримує ставку заробітної платні за 20 годин педагогічної роботи на тиждень (згідно з п. 4.8 Положення про психологічну службу України, затвердженого наказом МОН України від 03.05.99 р. № 127, зареєстрованого в Мін'юсті України від 30.12.99 р. № 922/4215).

6.2. Самостійно планує свою роботу на навчальний рік та півріччя. Річний план розробляє в період складання загального річного плану роботи закладу освіти (травень—червень).

Плани роботи узгоджуються з методистом, який відповідає за психологічну службу системи освіти району (міста) та затверджується директором школи (завідувачем дошкільного навчального закладу) не пізніше десяти днів до початку запланованого періоду. За відсутності методиста або Центру практичної психології та соціальної роботи відповідного рівня, узгоджує плани в Центрі практичної психології та соціальної роботи ХОНМІБО.

6.3. Отримує від директора (завідувача) закладу освіти інформацію нормативно-правового та організаційно-методичного характеру.

6.4. Систематично обмінюється інформацією з питань, які входять в його компетенцію (крім конфіденційної інформації про клієнта), з адміністрацією та працівниками закладу освіти.

Додаток № 6

ЕТИЧНИЙ КОДЕКС ПСИХОЛОГА

На I Установчому з'їзді Товариства психологів України 20 грудня 1990 року в м. Києві прийнято Етичний кодекс психолога. Цей нормативний акт є гарантом високопрофесійної, гуманної, високоморальної діяльності психологів України, здійснюваної залежно від спеціалізації та сфери їх інтересів.

Цей Кодекс являє собою сукупність етичних норм, правил поведінки, що склалися у психологічному співтоваристві й регулюють його життєдіяльність. Об'єктом досліджень і впливу психологів є внутрішній світ особистості, тому їхні контакти з іншими людьми повинні бути теплими, доброзичливими, цілющими.

Етичний кодекс сприяє більш успішному здійсненню психологами своєї професійної діяльності. Зокрема, шкільним і вузівським психологам допомагає у підвищенні ефективності навчання і виховання учнів та студентів; психологам у галузі охорони здоров'я — у виконанні функцій, пов'язаних із профілактикою захворювань, лікуванням, реабілітацією пацієнтів; психологам у сфері державного управління — у психологічному забезпеченні загального і галузевого управління.

Заснована Товариством психологів України Комісія з етики проводить роботу, спрямовану на правильне тлумачення психологами Етичного кодексу, здійснює контроль за його додержанням, забезпечує формування у психологів сприйняття цього Кодексу як зобов'язання перед громадськістю, як одного з важливих актів чинного законодавства.

I. Відповідальність

1.1. Психологи несуть особисту відповідальність за свою роботу.

1.2. Психологи зобов'язані всіляко запобігати і не допускати антигуманних наслідків у своїй професійній діяльності.

1.3. Психологи повинні утримуватися від будь-яких дій чи заяв, що загрожують недоторканості особи; не мають права використовувати свої знання і становище з метою приниження людської гідності, пригнічування особистості або маніпулювання нею; несуть відповідальність за додержання пріоритету інтересів людини.

1.4. На психологів покладається відповідальність за надійність використовуваних методів та програмного забезпечення, валідність обробки

даних досліджень, у тому числі і тих, які проводяться з використанням комп'ютерних технологій.

1.5. Психологи застосовують лише ті знання, якими вони володіють відповідно до своєї кваліфікації, повноважень і соціального статусу.

II. Компетентність

2.1. Психологи постійно поповнюють свої знання про нові наукові досягнення в галузі їхньої діяльності, беруться за розв'язання тільки тих завдань, які належать до сфери їх компетенції. У разі неспильності завдання психологи передають його іншому досвідченому фахівцеві або допомагають людині, яка звернулася за підтримкою, налагодити контакт з професіоналами, що можуть надати адекватну допомогу.

2.2. Психологи не застосовують методів і процедур, не апробованих центральними органами Товариства психологів України. У тих випадках, коли психологічні методики лише проходять випробування (з дозволу контрольних органів Товариства), психологи, проводячи експеримент з обмеженим контингентом досліджуваних, попереджають їх про застосування неперевіраних методів і технічних пристроїв або про свій недостатній рівень оволодіння ними.

2.3. Психолог публікує під своїм ім'ям лише ту працю, яка повністю виконана ним самим або містить істотний власний внесок; недопустима публікація з метою особистої, матеріальної вигоди недостатньо підготовлених праць, невалідизованих методик, а психолог не може виконувати практичної роботи, не маючи належної кваліфікації та досвіду.

2.4. Психолог прагне до адекватних знань про свої індивідуальні якості та особливості і визначення меж власних професійних можливостей. Особистісні психологічні проблеми (які негативно впливають на якість виконання обов'язків) можуть бути показником професійної непридатності і мають якомога швидше коригуватись та розв'язуватись психологом.

III. Захист інтересів клієнта

3.1. Психологи суворо додержуються принципу добровільної участі клієнта в обстеженнях. Під час роботи з дітьми, пацієнтами з тяжкими психічними розладами (тобто в крайніх випадках) допускаються відхилення від принципу добровільності, але в межах законодавчих норм; обов'язком психолога є намагання налагодити з клієнтом співробітництво. Психологи утримуються від непотрібних лікувань клієнта.

3.2. Психологи, вступаючи у контакт з особами, для яких він є обов'язково-примусовим (наприклад, у разі проведення психологічної експертизи), не мають права змушувати клієнта повідомляти відомості поза його волею, не можуть вживати примусових заходів для одержання даних, крім випадків, коли така інформація сприятиме безпеці навколишніх або самого клієнта.

3.3. Психологи не беруть участі в діях, спрямованих проти свободи особи. Вони не мають права змушувати клієнта розповідати про свою життєву філософію, політичні, релігійні чи етичні переконання, не повинні вимагати відмовитися від них.

3.4. Психологи беруть на себе професійну відповідальність за кваліфіковане обстеження, консультування, лікування. Вони домовляються про терміни завершення своєї діяльності або доцільність направлення клієнта до іншого компетентного спеціаліста. Відповідальність із психолога знімається, якщо він упевнився, що інший спеціаліст узяв відповідальність за клієнта на себе.

3.5. Психологи не мають матеріальних або особистих привілеїв, не можуть використовувати свої знання і становище, довірливе ставлення і залежність клієнта у власних корисливих інтересах. У тих випадках, коли послуги є платними, про фінансові умови домовляються заздалегідь; не встановлюється додаткова оплата за консультації і не береться плата з тих, кого психолог навчає або збирається екзамінувати. Якщо клієнт може отримати психологічну допомогу безкоштовно або меншим коштом в іншого фахівця, то психолог інформує про це клієнта.

3.6. Психолог уникає встановлення неофіційних взаємин з клієнтом, якщо це може стати на перешкоді проведенню діагностичної, консультаційної і корекційної роботи з ним. Між психологом і клієнтом не повинно бути статевої близькості у період, коли психолог несе відповідальність за нього.

3.7. Психолог має право вирішувати, на якому етапі консультування або лікування можна дати об'єктивний професійний висновок, а у випадках, коли він не може діяти в інтересах клієнта, роз'яснює йому і батькам (опікунам, піклувальникам) реальний стан справ.

3.8. Висновок за результатами проведеного обстеження чи лікування робить сам психолог, він не може перекладати це на інших. Психолог повинен чітко і однозначно формулювати висновок так, щоб його можна було правильно зрозуміти і використати отримані дані на користь клієнта.

3.9. Психолог не робить висновків і не дає порад, не маючи достовірних знань про клієнта або ситуацію, в якій він перебуває. У звіті (висновку) психолога має міститися лише необхідна і водночас достатня, що відзначається цілковитою надійністю результатів, інформація для розв'язання поставленого завдання, повинні вказуватися межі здійснюваних досліджень, характер виявлених симптомів — постійний чи тимчасовий.

3.10. Психолог у доступній формі повідомляє обстежуваному про поставлений діагноз і методи та засоби допомоги. При цьому він зобов'язаний обачливо і обережно висловлюватися щодо виявлених патологій у психічному стані клієнта. Психолог обов'язково попереджає про те, хто і для чого може використати ці дані; він не може приховувати від людини, які офіційні рішення можуть бути винесені на підставі висновку.

Психолог уповноважений особисто запобігати некоректному і неетичному використанню результатів досліджень і повинен виконувати цей обов'язок незалежно від посадової субординації.

IV. Конфіденційність

4.1. Психолог зобов'язаний додержуватися конфіденційності у всьому, що стосується взаємин з клієнтом, його особистого життя і життєвих обставин. Виняток становлять випадки, коли виявлені симптоми є небезпечними для клієнта та інших людей, і психолог зобов'язаний поінформувати тих, хто може надати кваліфіковану допомогу.

Конфіденційності можна не додержуватись, якщо клієнт просить або згоджується, аби в його інтересах інформацію було передано іншій особі.

4.2. Психолог не збирає додаткових відомостей про обстежуваного без його згоди і задовольняється лише тією інформацією, яка потрібна для виконання професійного завдання. Запис на магнітну стрічку і відеоплівку, фотографування і занесення інформації про клієнта до комп'ютерних банків даних здійснюються лише за згодою учасників.

4.3. Психолог зобов'язаний оберігати професійну таємницю, не поширювати відомостей, отриманих у процесі діагностичної і корекційної роботи, додержуватись анонімності імені клієнта (наприклад під час навчання, в публікаціях). Для демонстрації і прослуховування будь-яких матеріалів потрібний письмовий дозвіл людини, за чією згодою вони були записані; на вимогу клієнта матеріали негайно знищуються.

4.4. Документація роботи психологів повинна вміщувати лише професійно необхідні матеріали. До цих матеріалів, пов'язаних із конфіденційним змістом діяльності психологів, має виключатися доступ сторонніх осіб. У тих же випадках, коли психологи звертаються з допомогою до інших фахівців, потрібно спеціально ознайомити їх з питаннями, що стосуються умов і терміну зберігання таких матеріалів, а також обмежень у використанні інформації про клієнта, і попередити про міру відповідальності за недодержання конфіденційності.

4.5. Якщо психолог не в змозі надалі виконувати свої функції, він з'ясовує, чи потрібно зберігати матеріали (також інформацію, занесену до комп'ютера). У разі потреби психолог повинен передати виконання покладених на нього функцій іншому фахівцеві.

4.6. Психолог інформує клієнтів про правила додержання конфіденційності. Смерть або зникнення обстежуваного не звільняє психолога від необхідності зберігати професійну таємницю.

4.7. Психолог не передає методичних матеріалів особам, які не уповноважені здійснювати психологічну діяльність; не розкриває суті і призначення конкретної методики (за винятком доступних роз'яснень правоохоронним і судовим органам).

V. Етичні правила психологічних досліджень

5.1. Планування психологічних досліджень передбачає дотримання таких умов: визначення об'єкта дослідження; чітке й однозначне формулювання його мети і завдань; встановлення контингенту обстежуваних; прогнозування можливостей використання одержаних результатів (наприклад, оцінювання перспективи професійної успішності, формування спільного колективу, психологічного втручання тощо). Психолог самостійно вибирає методи роботи, керуючись при цьому вимогами максимальної ефективності та наукової обґрунтованості.

5.2. Психолог забезпечує цілковиту надійність результатів, відповідає за рішення, які приймають офіційні особи на основі його висновків та рекомендацій, запобігає можливим помилкам у діяльності непрофесіоналів, котрі допомагають у роботі, але не ознайомлені з вимогами, що стосуються обмежень у використанні інформації про досліджуваних. Психолог несе відповідальність за правильне і доступне роз'яснення непрофесіоналам суті застосовуваних психологічних методів, а також за можливі антигуманні наслідки. Щодо психолога використовується принцип, аналогічний принципу презумпції невинності у судочинстві. Вина психолога в порушенні Етичного кодексу повинна бути доведена Комісією з етики Товариства психологів України.

5.3. Психолог зводить до мінімуму ризик ненавмисного негативного впливу на тих, хто бере участь в експерименті. Коли очікується, що дослідження або лікування може викликати у клієнта психогенну реакцію, психолог повинен отримати дозвіл на проведення роботи з ним Комісії з етики. Якщо умови експерименту потребують необізнаності досліджуваних з його суттю і результатами, психолог має пересвідчитися в тому, що це не завдасть шкоди жодному з учасників досліджу. Такі відомості можуть бути розкриті після завершення експериментальної програми.

5.4. Психолог заздалегідь інформує клієнтів про право відмовитись від участі в дослідженні. Коли ж попри це вони дають згоду взяти участь в експерименті, психолог має переконатися в тому, що таке рішення прийняте незалежно від нього або інших осіб (наприклад, батьків, опікунів, піклувальників, які наполягають пройти обстеження).

VI. Кваліфікована пропаганда психології

6.1. Психологи інформують науковців, учителів, лікарів, широку громадськість про свою галузь діяльності на основі об'єктивних, точних даних таким чином, щоб не дискредитувати професію психолога і психологію як науково-практичний комплекс.

6.2. Психолог не виступає з публічними заявами для реклами або самореклами. Вміщуючи у засобах масової інформації оголошення про надання психологічних послуг населенню, повідомляє лише своє ім'я, адресу, номер телефону, професійну кваліфікацію, науковий ступінь, галузь пси-

хології, години прийому. У рекламному проспекті не може йтися про суми гонорару, не даються гарантії, не перелічуються здобутки й успішні випадки лікування, консультування, експертизи. Оголошення мають містити інформацію про мету курсів, а не обіцянки стосовно досягнення специфічних результатів. Психолог повинен брати професійну участь у навчальних програмах для населення, однак він має право робити це лише за умови, якщо вони виключають сумнівні методи і неефективні процедури.

6.3. Поради психолога у засобах масової інформації мають подаватися в узагальненій формі, без посилань на конкретні факти і ситуації, щоб не допустити розголошення конфіденційної інформації.

Усні виступи, друковані матеріали, аудіовізуальна та інші публікації, в яких наводяться з ілюстративною метою клінічні випадки, повинні виключати ідентифікування особи, групи чи організації. Методики публікуються лише у формі, яка дає змогу зберегти їх валідність та надійність.

VII. Професійна кооперація

7.1. Психолог, ведучи професійну дискусію, не повинен дискредитувати колег або представників інших професій, які використовують ті самі або інші наукові методи, він має виявляти повагу до наукових шкіл і напрямів. Психолог цінує професійну компетентність, високу культуру та ерудицію, відповідальне ставлення до справи колег та представників інших професій. Якщо ж психолог виявить ненауковість чи неетичність у професійній діяльності колеги, він повинен сприяти виправленню ситуації. У разі неуспіху цих зусиль психолог може виступити з об'єктивною, аргументованою критикою роботи колеги в психологічному співтоваристві. У тих же випадках, коли критика на адресу члена Товариства виявляється суб'єктивною, упередженою, він має право звернутися до Комісії з етики, висновок якої може використати для спростування несправедливих оцінок чи критики.

7.2. Психолог не може застосовувати маніпулятивні методи для здобуття прихильності і привернення на свій бік клієнтури, не повинен намагатися стати монополістом у своїй галузі. Про досягнуті результати в теоретичній і практичній психології він зобов'язаний інформувати психологічну громадськість, ділитися набутиим під час своєї професійної діяльності досвідом.

7.3. Розв'язуючи конкретні завдання обстеження, консультування і лікування людей, психолог вирішує, чи може він використати знання, технічні й адміністративні можливості інших фахівців на благо клієнта та за згодою клієнта вступити в контакт з ними, зокрема особами, які лікують або лікували його раніше. Психолог бере відповідальність за клієнта лише переконавшись, що той не має клієнтурних стосунків з іншими психологами.

7.4. Психолог забезпечує персонал адекватною інформацією про клієнтів, які користуються його послугами, передає у розпорядження колег

тільки надійні й валідизовані психологічні методи, технічний інструментарій і відкриття. Всі професійні взаємовідносини будуються на основі Закону про авторські права.

7.5. У вирішенні спірних питань психолог керується положеннями цього Етичного кодексу. Арбітром може бути Комісія з етики Товариства психологів України.

7.6. За порушення чинного законодавства, Статуту Товариства психологів та Етичного кодексу на психолога можуть бути накладені Комісією з етики такі стягнення:

- попередження;
- догана;
- виключення з членів Товариства.

У разі виявлення порушень психологами, які не є членами Товариства, Комісія з етики звертається до інших громадських організацій чи державних установ з тим, щоб вони вжили необхідних заходів до винного.

7.7. Рішення Комісії з етики може бути скасоване Президією або З'їздом Товариства психологів.

Додаток № 7

Схема психологічного аналізу діяльності педагога на занятті

Група № _____
 З дітьми працював педагог _____
 Ким проведено аналіз роботи колеги _____
 Вид заняття _____
 Тип заняття _____
 Тема заняття _____
 Мета заняття _____

№ з/п	Критерії аналізу	Оцінка			
		відмінно	добре	задовільно	незадовільно
1	2	3	4	5	6
1	Психолого-педагогічна мета і завдання заняття				
2	Врахування психологічних особливостей дітей під час підготовки до заняття				
2.1	Врахування особливостей взаємин у групі				
2.2	Врахування рівня організованості в групі				

1	2	3	4	5	6
2.3	Врахування готовності дітей до предмета				
3	Використання педагогом знань із галузі психології				
3.1	Врахування вікових особливостей (сенситивні періоди в розвитку, провідний вид діяльності)				
3.2	Врахування індивідуально-типологічних особливостей розвитку особистості (стать дитини, тип темпераменту, способи сприймання, властивості нервової системи, риси характеру, стан емоційно-вольової сфери тощо)				
3.3	Врахування емоційного стану, стану здоров'я, вольових ознак під час заняття				
4	Активізація пізнавальної діяльності дошкільників				
4.1	Прийоми покращення настрою, зацікавлення дітей (позитивна мотивація)				
4.2	Наявність елементів нового для напруженої розумової діяльності дитини				
4.3	Подання нового матеріалу на основі наявного досвіду, знань (забезпечення успіхів у діяльності)				
4.4	Розмаїття і диференційований підбір методів і прийомів психолого-педагогічного впливу на кожну дитину (індивідуальний підхід)				

1	2	3	4	5	6
4.5	Профілактика втомленості нервової системи та психіки (технології збереження нормального психоемоційного стану, корекція працездатності)				
4.6	Прийоми розвитку уваги (концентрація, стійкість, гнучкість, обсяг)				
4.7	Прийоми розвитку пам'яті (довільного й мимовільною запам'ятовування і відтворення, прийоми міцного запам'ятовування)				
4.8	Прийоми розвитку мислення (гнучкість, глибина, самостійність). Творче і репродуктивне мислення, різноманітні мисленнєві операції та форми: аналіз, синтез, узагальнення, порівняння, класифікація, логічна послідовність				
4.9	Прийоми розвитку уяви (зв'язок слова і наочності, елементи творчої уяви, мрії)				
4.10	Використання елементів психогімнастики, ігрових, тренінгових вправ				
4.11	Прийоми узагальнення й систематизації знань, отриманих на занятті (підсумок уроку)				
4.12	Врахування емоційного фактору наприкінці заняття (настрій дітей, установка на позитивне)				
5	Характеристика діяльності й особливості педагога на занятті				

1	2	3	4	5	6
5.1	Створення позитивної психологічної атмосфери спілкування на занятті				
5.2	Стиль спілкування з дітьми (авторитарний, демократичний, ліберальний)				
5.3	Вияв педагогічного такту, ступінь особистісного впливу на дітей (культура педагога, зовнішній вигляд, виразність мовлення, інтонація, темп мовлення, експресія, міміка, жести)				
5.4	Вияв комунікативних здібностей (уміння швидко встановлювати контакти, розв'язувати суперечки й конфліктні ситуації, використовувати комунікативні засоби: спонукання, пораду, прохання, осуд, схвалення, гумор, іронію, нотацію, зауваження, наказ, попередження про наказ, погрози), самоконтроль, уміння зняти негативні емоції в дітей, розкутість педагога				
5.5	Залучення дітей до активної роботи на занятті (прийоми активізації розумової діяльності)				
5.6	Створення атмосфери свободи, самостійності та творчості				
5.7	Орієнтація на позитивні риси дітей				
5.8	Врахування емоційних станів і вольових негативних ознак окремих дітей на занятті				

1	2	3	4	5	6
5.9	Якість оцінювання діяльності дітей вихователем				
6	Емоційно-психологічний комфорт на занятті				
7	Загальна оцінка заняття за досягнення навчальної, розвивальної та виховної мети				

Зауваження та пропозиції _____

Одним з аспектів відвідування практичним психологом уроку є спостереження за окремою дитиною. Пропонуємо схему спостереження за учнем на уроці, розроблену завідувачем Центру практичної психології та соціальної роботи Марінушкою О. Є.

Протокол дослідження дитини шкільною психолого-педагогічною комісією (за Кулагіною І.), який пропонується, необхідно використовувати для представлення учня на медико-психолого-педагогічній комісії або на шкільному консиліумі. Такий протокол заповнюється не лише практичним психологом, а й логопедом, класним керівником, лікарем навчального закладу.

Додаток № 8

КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНА ПРОГРАМА «РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ ТА СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ». АВТОР-УКЛАДАЧ ТЕРГОЄВА С. В.

Пояснювальна записка

За час роботи психологом у дитячому садку я звернула увагу на те, що більшість батьків, які прагнуть підготувати дітей до школи, активно розвиваючи інтелектуальні здібності своєї дитини, не звертають увагу на її емоційний розвиток.

Результати діагностики емоційної сфери дітей старшого дошкільного віку показали, що багато дітей мають проблеми емоційного характеру:

- підвищену тривожність,
- страхи,
- знижену самооцінку.

Емоційна регуляція поведінки та діяльності є домінуючою в дошкільному віці, а соціальні емоції грають найважливішу роль у моральному вихованні та вихованні міжособистісних стосунків. Моральний розвиток

та виховання дитини необхідно починати з розвитку її емоційної сфери. Розуміння своїх емоцій та почуттів є важливою умовою становлення особистості маленької людини.

Дитина виявляє свою індивідуальність через можливість виражати емоції та почуття, програвати ситуації самовираження. Також необхідно розвивати здатність дитини до емпатії, її чуттєвість до емоційного стану інших людей. Розвиток емпатії зокрема, як і моральний розвиток у цілому, складається із трьох компонентів:

- когнітивний (знання про почуття іншого),
- емоційний (чуттєвість до стану іншого),
- поведінковий (дійова допомога іншому).

Відомий психолог А. В. Запорожець виділив таку динаміку емпатійно-го процесу: співпереживання — співчуття — допомога іншому.

Опираючись на нові досягнення психологічної та педагогічної науки, на заняття, розроблені російськими педагогами, що пройшли багаторічну адаптацію в студіях творчого розвитку, та на власний досвід, я склала програму, спрямовану на розвиток емоційної сфери, моральне виховання та розвиток комунікативних здібностей дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку.

Проводячи ці заняття у дитячому садку упродовж року, можна сказати, що вони подобаються дітям і мають позитивний результат: діти стають більш чутливими до інших, краще поведуться, легко виконують творчі завдання, в них розвиваються навички кращого спілкування. У дітей зникає напруженість та тривожність, підвищується самооцінка.

В. О. Сухомлинський писав: «Доброта повинна стати таким звичним станом людини, як мислення. Вона повинна стати звичкою».

СТРУКТУРА ЗАНЯТЬ:

- заняття проводяться з групою дітей (до 10 осіб) 1 раз на тиждень, тривалістю 30–50 хвилин. Тривалість заняття залежить від якості уваги та поведінки дітей. Кількість занять розрахована на 9 місяців (вересень–травень);
- кожне заняття має свою тему, мету (розвивальну, навчальну, виховну). Заняття складаються з рухливих ігор, тематичного малювання, етичних бесід, рольових програвань ситуацій, вправ на самопізнання та самовиховання, етюдів, пантоміми.
Заняття проводяться:
 - за добровільної участі дітей;
 - без оцінювання відповідей, тому що в цьому випадку не існує єдиної правильної відповіді на запитання і кожна дитина може мати власну думку;
 - в доброзичливих та позитивних обставинах, наявність яких забезпечує дорослий.

Слід надавати дітям можливість розкривати свої почуття, виявляти себе, доносити своє бажання світові, знищивши межі, встановлені дорослими.

ЗАНЯТТЯ № 1

Тема. Веселка настрою

Мета: ознайомити дітей з поняттями «емоції» та «настрій»; вчити розуміти власні почуття; розвивати здатність до емпатії; створювати позитивний настрій, знижувати емоційне напруження; розвивати неординарне мислення, фантазію.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

1. Вправа «Назви своє ім'я і привітайся»

? Запитання:

- Що таке «настрій»?
- Яким він може бути?
- Що хочеться робити, коли у вас гарний настрій?
- А коли настрої поганий?
- Що можна зробити, щоб покращити свій настрій?

Розпізнавання емоцій (розгляд фотографій людських облич, які символізують певний настрій).

2. Гра «Гойдалка настрою»

Діти парами сідають одне навпроти одного, по черзі зображують мімікою певний настрій та відгадують його.

3. Вправа «Заспокійливі слова»

Одна дитина вдає, ніби плаче, решта намагається її заспокоїти.

Якщо поряд хтось плаче,

Спитай його: «Чому?»

Погано, друже, ти повір,

Плакати самому.

? Запитання:

- Діти, як ви гадаєте, якого кольору сумний настрій?
- А веселий настрій?
- Якого кольору щастя?
- А якого кольору горе?

А сьогодні в мене горе —

Не посидиш на огорожі,

В чехарду не можна грати,
 Навіть на траві лежати,
 І не можна грати в м'яч,—
 Хоч від горя сядь та й плач!
 І за що мені ці муки?

? Запитання:

- Як ви думаєте, діти, що трапилось? (Діти висловлюють свою думку: «Одягнув нові я брюки!!!»)
- Як ви гадаєте, горе це чи ні?
- Яким може бути справжнє горе?
- Чому кажуть «почорнів від горя»?

4. Гра «Веселка настрою»

У кожної дитини — кружечки кольору веселки, дорослий називає емоцію або почуття, діти піднімають кружечок, колір якого вважають відповідним названій емоції.

5. Малювання «Мій найкращий день»

6. Рухлива гра «Коли весело тобі, роби так!»

Діти по черзі, стоячи в колі, на слова «роби так» показують певні рухи, а решта дітей повторюють їх.

Якщо весело тобі, ти роби так...
 Якщо весело тобі, ти роби так...
 Якщо весело тобі,
 Другу поруч посміхнись,
 Якщо весело тобі, ти роби так...

ЗАНЯТТЯ № 2

Тема. Жив-був я!

Мета: розвивати вміння правильно оцінювати себе, проявляти свої почуття та емоції; вчити регулювати свої відчуття, розуміти їх; виховувати самоповагу, підвищувати самооцінку.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

1. Вправа «Хто я такий»

Діти повинні якомога більше розповісти про себе.

Хто такий я? Що я значу?
 Відповісти хто зуміє?
 Я себе в люстерці бачу:
 — Ну який же я? Який?

? Запитання:

- Як ви розумієте твердження «Кожна людина має фізичне тіло»?
- З чого, як ви гадаєте, складається людина?

Одна у нас є голова,
 А вуха — два, і ока — два,
 І скроні — дві, і дві щоки,
 І дві ноги, і дві руки.
 Коли б було все навпаки:
 Одна нога, одна рука,
 Зате було б два язика,
 Одне б лишень ми й знали:
 Наївшись — розмовляли!

2. Вправа «Прислухайся до себе»**? Діти, прислухайтеся до свого тіла й дайте відповіді на запитання:**

- Як ви себе почуваєте?
- Як почувається ваше тіло?
- Чи зручно вам сидіти?
- Чи не болить у вас щось: голова, зуби, руки, ноги?
- Що треба робити, щоб бути здоровим, сильним і щоб нічого не боліло?

3. Гра «Скульптор»

Ведучий «ліпить» скульптуру із дітей.

4. Гра «Вухо — ніс»

Ведучий промовляє: «Вухо» або «Ніс» і береться за вуха чи ніс, діти повторюють слова та рухи, а потім ведучий намагається заплутати всіх.

— Кожна людина має розум, вона про щось думає, мріє, розв'язує задачі, вирішує проблеми.

5. Вправа «Прислухайся до себе»

— Діти, а зараз прислухайтеся до своїх думок і скажіть, про що ви думаєте, мрієте, чого хочете?

6. Вправа «Я відрізняюся від інших тим, що...»**7. Рухлива гра (болгарська)**

Галава, рамана,
 Колені, пальці,
 Колені, пальці,
 Галава, рамана,
 Колені, пальці,
 Вуха, очі, вуста, ніс.

— Крім тіла та розуму у кожної людини є душа. Як ви гадаєте, що це таке? Душа — це те, що людина відчуває, її почуття, настрої.

8. Вправа «Прислухайся до себе»

— Діти, прислухайтеся до себе і скажіть:

- Що ви зараз відчуваєте?
- Чи радісно вам, чи сумно?
- Який у вас настрій цієї миті?

9. Малювання пальцями «Моя душа»

— Кожна людина неповторна, унікальна, кожен з вас не такий, як інші, і таких, як ви, більше немає!

10. Прощання

Кожен погляд, кожне слово
Мають значення.
Попрощаємося з вами:
—До побачення!

ЗАНЯТТЯ № 3

Тема. Навушко

Мета: розширювати знання про емоції та почуття; ознайомлювати з моральними рисами характеру людини та навчати відрізняти їх від аморальних; розвивати здатність до емпатії; вчити правильно оцінювати себе та інших.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

— Діти, сьогодні до нас прийшов маленький чаклун, а звать його Навушко. Навушко мало говорить, але кожен з вас може поділитися з ним своїми таємницями. Подивіться, які в нього вушка. Він уважно вислухає кожного і нікому нічого не розкаже. Тому і звать його Навушко. Навушко приніс нам подарунок — чарівну кульку. Ми будемо передавати її одне одному, обов'язково промовляючи про того, кому її віддаємо, щось добре або бажаючи йому щось добре. Я розпочинаю.

1. Привітання «Чарівна кулька»

— Кожній людині притаманні як погані, так і гарні риси та якості. Як ви гадаєте, яким краще бути: добрим чи злим, щедрим чи жадібним, розумним чи дурним, веселим чи сумним?

2. Гра «Погано — добре»

У кожному вчинку хлопчика слід знайти щось гарне і щось погане.

Я був неправий, що ката
Тягав учора за хвоста,
Коли стіну обмалював,
Не можна так —
Я добре знав!
Коли свій пропалив рукав,
Недобре це —
Я також знав!
Не битись обіцявся,
Та все ж я знов побився.
На себе сам сварюся...
Скажіть, чи я змінюся?

? Запитання:

- Діти, скажіть, про які свої вчинки розповідає хлопчик?
- Чи задоволений він своєю поведінкою?
- Чому ви так вважаєте?

4. Вправа «За що мене можна хвалити, за що мене можна сварити»

За що хвалити — діти кажуть уголос, сварити — пошепки Навушкові.

5. Вправа «Що подумав Кіт»

Розглядання сюжетного малюнка.

? Запитання:

- Що відбувається на малюнку?
- Хто із зображених персонажів що подумав?

6. Рухлива гра «Один — два»

Діти стоять у колі і по черзі роблять рухи: одне присідає, друге — плеще у долоні, третє — присідає, четверте — плеще тощо.

7. Вправа «Я умію»

Кожна дитина намагається згадати якомога більше своїх умінь. Повторюватись не можна.

— Усі ми знаємо про те, що кожній людині притаманні як погані, так і гарні якості. Потрібно долати погані якості, інакше вони здолають нас!

8. Малювання «Я — переможець»

Яким би я хотів стати, подолавши свої недоліки.

9. Прощання

Діти стоять у колі, по черзі кожне притуляє долоні до серця і каже щось гарне про себе, потім прощається.

ЗАНЯТТЯ № 4

Тема. Кризь сльози сонечка не видно

Мета: розширювати та поглиблювати знання про поняття «настрій»; вчити розуміти, правильно описувати та передавати мімікою різні емоції; розвивати фантазію та неординарне мислення; виховувати чутливість до емоційного стану інших.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

1. Вправа «Добрий ранок» (привітання)

Діти вітаються і кажуть, чому цей ранок їм здається добрим.

? Запитання:

- Діти, що таке настрій?
- Коли буває сумний настрій?
- Якого він кольору?

2. Вправа «Закінчи фразу»

- Якщо мені весело, то я...
- Якщо я хворію, то я...
- Якщо у мене День народження, то я...
- Якщо мене ображають, то я...
- Якщо мене сварить мама, то я...
- Коли до мене прийшов друг, то я...
- Якщо мені сумно, то я...

3. Вправа «Лото настрою»

Ведучий зачитує текст, який описує певну ситуацію. Діти показують картку-схему із зображенням емоції, яка, на їхню думку, відповідає цій ситуації.

4. Малювання «Як мені було сумно»

? Запитання:

- Діти, як ви гадаєте, чи є настрій у погоди?
- А чи є настрій у музики?

5. Вправа «Що там за вікном?»

Діти розглядають картину із зображенням пейзажу і називають настрій, якому відповідає цей пейзаж.

6. Вправа «Музична мозаїка»

Діти слухають уривки музичних творів та називають настрій, який, на їхню думку, відповідає почуттю.

7. Фізкультхвилинка

П'ять веселих Домових
Уночі, мій друже,
Веселитись почали,
Розшумілись дуже.
Перший весело кружляв
В танці, наче дзига.
Другий — камінці жбурляв,
Третій — хутко плигав.
А четвертий тупотів
Наче ведмежатко.
П'ятий заспівать хотів,
Бив в підлогу п'яткою.
Танцювали «Гопака»,
Гупали шосили,
П'ять веселих Домових
Спати не хотіли.

8. Гра «Зіпсований телефон»

Діти сідають в один ряд, відвертаються одне від одного. Перша дитина мовчки показує другій мімікою якийсь настрій, друга повертає до себе третю і зображує настрій, як вона його зрозуміла, і т. д. В кінці гри відбувається обговорення.

? Запитання:

- Як ти відгадав настрій?
- Чи важко тобі було зрозуміти друга?
- Що ти відчував, коли зображував цей настрій?

Ти сумуєш — і квіти на клумбі зів'яли.
Ти сумуєш — і пташки співати перестали.
Ти сумуєш — і гойдалка в небо не рветься.
Ти сумуєш — і м'ячик об землю не б'ється.
Друже мій! Не сумуй! Не сумуй! Все минеться!
Посміхнись! Все навколо тобі засміється!

9. Вправа «Дзеркало»

Гра проводиться в парах.

— Діти, подивіться одне на одного, як вороги. А тепер — як друзі. Як вам більше сподобалось дивитися одне на одного? Посміхніться одне одному.

Хтось плаче. Я не знаю, хто ти.
Не плачу я. Нема охоти.

Хто плаче, той страждає, бідний,—
Крізь сльози сонечка не видно!

10. Вправа «На сонечку»

Діти розслаблено сидять, заплющивши очі, вдають, ніби гріються на сонечку.

ЗАНЯТТЯ № 5

Тема. Найголовніша людина

Мета: розширювати знання про емоційну сферу людини; розвивати здатність до емпатії; ознайомити з поняттями «міміка», «пантоміма»; знижувати емоційне напруження; підвищувати віру у свої сили; виховувати позитивне ставлення до себе; підвищувати самооцінку; вчити долати замкненість, пасивність.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

1. Привітання «Комплімент»

— Діти, хто з вас знає, що таке міміка? Коли ми з вами розмовляємо, коли у нас поганий чи гарний настрій, тоді і вираз обличчя у нас різний. Цей вираз обличчя і називається мімікою.

— А зараз спробуйте з допомогою виразу обличчя зобразити: смішне кіно, страшного собаку, сором'язливе кошеня, похмурого орла.

2. Вправа «Я — не я, а киплячий чайник»

Діти по черзі беруть зі столу картки і зображують мімікою та пантомімою предмети, зображені на картках.

— Діти, коли ви щось показуєте та зображуєте рухами, не розмовляючи при цьому, то це називається «пантомімою».

3. Зображення пантомімою тексту вірша

Мене за довгий язичок
Батьки поставили в куток.
Поклявся я татові і мамі
Язик тримати за зубами.
В куток, мабуть, я знову стану:
Заліз язик мій у сметану.

? Запитання:

- Як ви зрозуміли цей вірш?
- Як ви вважаєте, що означають вислови «довгий язичок», «тримати язика за зубами», «заліз язик у сметану»?

4. Вправа «Вчимось хвалити себе»

— Як можна похвалити себе?

Кожна дитина намагається сказати про себе якомога більше гарного.

5. Малювання «Ким я був, ким я є, ким я буду»

6. Фізкультхвилинка

Плечі кажуть — я стрункий!
 Спина каже — я старий!
 Палець каже — йди сюди!
 Голова каже — так! Ні!
 Вуха каже — дуже голосно!
 Ніс каже — приємний запах!
 Рот каже — весело!
 Язик каже — смачне варення!

8. Вправа «Дзеркало»

— Діти, як ви гадаєте, хто є для вас найголовнішою людиною? (Діти відповідають. Відбувається обговорення відповідей.)

— А зараз, діти, сюрприз. Кожен з вас зараз зможе побачити найголовнішу людину свого життя. Тільки є одне правило — поки не запитують, мовчіть.

Діти підходять до дзеркала, яке іншим не видно, та бачать у ньому своє зображення.

9. Прощання

Кожен погляд, кожне слово
 Мають значення.
 Попрощаємося з вами:
 —До побачення!

ЗАНЯТТЯ № 6

Тема. Моє ім'я

Мета: розвивати вміння правильно оцінювати себе, підвищувати самооцінку; розширювати знання про настрій; розвивати вміння описувати свої емоції та почуття; розвивати творчі здібності.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

1. Привітання «Чарівна кулька»

Вітаючись, діти називають своє ім'я, кажуть, чи подобається воно їм. Якщо власне ім'я дитині не подобається, вона повинна сказати, на яке ім'я вона відзивалась би охоче й чому.

2. Вправа «Кольорова квітка»

Кожна дитина обирає кольорову пелюстку, яка, на її погляд, відповідає її імені. Із усіх пелюсток складається квітка.

? Запитання:

- Яка вийшла квітка — весела чи сумна?

Всі ваші імена старовинні. Вони походять від давньогрецьких або давньоримських імен і в перекладі на українську мову мають певне значення (наприклад: Василь — царський, Олександр — захисник, Андрій — мужній, Антон — боєць, Артем — неушкоджений, Богдан — даний Богом, Віктор — переможець, В'ячеслав — славний, Ганна — благодать, Олена — сяюча, Ірина — мирна, Марина — морська, Наталія — рідна...)

У кожного християнського імені є святий з таким самим ім'ям, який служить ангелом-охоронцем для всіх, хто носить таке ім'я.

Індійці племені навахо вірять у те, що ім'я людини є джерелом його щастя та сили. Кожного разу, коли ім'я вимовляється, воно поступово втрачає свою силу, тому власне ім'я індійці тримають у таємниці, а один одного кличуть на прізвисько. Так, наприклад: Чингачук — Великий Змій, Чорна Стріла, Південний Вітер.

3. Рухлива гра «Ручка до ручки»

Діти вільно рухаються по залі. Коли звучить команда («ручка до ручки» «лікоть до ліктя», «ніс до носу» тощо), діти розподіляються на пари, виконуючи команду. Пари повинні постійно змінюватись.

4. Вправа «Снігова куля»

Перша дитина називає своє ім'я, кожна наступна дитина називає своє ім'я, перед тим повторивши імена, названі попередніми дітьми.

5. Малювання «Портрет тезки»

Треба намалювати людину, якій личить ім'я, яке носиш ти.

6. Вправа «Встаньте ті, хто...»

- любить стрибати;
- вміє читати;
- має молодшу сестру;
- любить квіти;
- має кота;
- вміє малювати і т. ін.

7. Вправа «Опиши свій настрій»

Кожна дитина декількома словами описує свої почуття, намагаючись не повторити того, що вже сказано.

8. Прощання

Загальне рукостискання.

ЗАНЯТТЯ № 7

Тема. Музична скринька

Мета: розвивати емоційну сферу, спонукати до вираження своїх емоцій та почуттів; розширювати знання про поняття «настрій»; викликати позитивні емоції, знижувати емоційне напруження; навчати способів подолання замкненості, пасивності.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

1. Привітання «Як ти почуваєшся?»

Діти стоять у колі. Кожне дивиться на свого сусіда ліворуч і намагається описати його настрій.

2. Вправа «Музична скринька»

Перед кожною дитиною лежать по 5 кольорових кружечків (жовтий, рожевий, червоний, зелений, блакитний). Звучить музика, діти піднімають той кружечок, який вважають відповідним музиці.

3. Вправа «Можна тільки співати»

На столі — маски, на яких намальовано вирази людського обличчя (страх, радість, гнів, сум). Діти за бажанням беруть якусь маску та з допомогою співу розповідають про те, який настрій зображено на обраній масці.

4. Малювання «Намалюй пісню або танок»

Звучить мелодія, діти малюють.

5. Фізкультхвилинка

Звучать різні музичні уривки, діти рухаються відповідно до характеру музики.

6. Читання байки І. Крилова «Зозуля та Півень»

? Запитання:

- Хто краще співає — Півень чи Зозуля?
- Чому вони хвалили один одного?

7. Рухлива гра «Зберіться разом»

Дітям роздають парні картки, вони повинні знайти пару, але розмовляти під час виконання завдання не можна.

8. Гра «Відгадай, чий голос»

Стали весело ми в круг.
Я твій друг і ти мій друг!

Скок! Скок! Скок! Скок!
Відгадай, чий голосок!

9. Гра «Бугі-вугі»

Руку (ногу, вухо, лікоть) праву вперед,
Потім ставимо назад.
Потім знов її — вперед
І легенько потрясемо.
Ми танцюєм бугі-вугі,
Повертаємося в крузі
І в долоні плещемо
Ось так — раз-два!
Бугі-вугі, о'кепі. (*Тричі*)
І в долоні плещемо
Ось так — раз-два!

10. Прощання

ЗАНЯТТЯ № 8

Тема. У жаху очі великі

Мета: розвивати здібності до емпатії та емоційну сферу, вчити регулювати свою поведінку; знижувати емоційне напруження; посилювати віру у свої сили; тренувати психомоторні функції; розвивати творчі здібності.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

1. Привітання

Кожна дитина описує свій настрій.

2. Вправа «Що подумав Кіт?»

У кожної дитини — сюжетна картка. Картки різні, але на кожній намальовано kota. Діти розглядають сюжет, зображений на картці, а потім відповідають на запитання: «Що подумав Кіт?»

3. Обговорення вірша

Йшли та їли з маслом булку
Двоє друзів по провулку,
Раптом злющий пес з-за рогу
Швидко вибіг на дорогу.
Не сховаєшся ніде.
Зараз, мабуть, нападе...

? Запитання:

- Як ви думаєте, що відчули друзі?

- Покажіть, який у них був вираз обличчя?
- Як ви гадаєте, що вони зробили?
 ...Тут не вигадеш краще:
 Полетіла булка в пащу!
 Песик булку проковтнув,
 Весело хвостом махнув.
 Тож, якщо ідеш гуляти,
 Треба, звісно, й булку брати.

? Запитання:

- Що таке жаж?
- На що він схожий?
- Якого він кольору?
- Чому кажуть «у жаху очі великі»?
- Чого варто боятися?

4. Вправа «Назвіть тільки страшні слова»

5. Малювання «Мій страх»

Діти зображують свої страхи у малюнках. Після закінчення малювання відбуваються обговорення та ритуальне знищення малюнків.

Ми уже не малюки,
 Страх проженемо навіки!
 Страх прогнали, страх порвали,
 І хоробрішими стали!

6. Рухлива гра «Піжмурки із дзвіночком»

Ведучий із зав'язаними очима ловить дітей, що по черзі дзвонять у дзвіночок. Упіймавши когось, ведучий відгадує, хто це.

7. Читання казки Дональда Біссета «Про малюка-автобуса, який боявся темряви»

? Запитання:

- Що означає бути хоробрим?
- А чи боїться чогось хоробрий?
- Звичайно, боїться, як і всі люди, але хоробрий навчився долати свій страх.

Мене лякав так часто жаж,
 Ховаючись в кутки,
 І я, злякавшись, крикнув «Ах!»
 Та тільки навпаки:
 Я крикнув «Ха!»
 І раптом жаж
 У темряву пірнув.
 Злякався він.

А слово «Ах!»
Навіки я забув.

8. Гра «Страшилка»

Одна дитина лякає дітей, вони спершу тікають, а потім відганяють її словами «Не боюсь!»

9. Прощання

Діти стають у коло, кладуть руки одне одному на плечі та розгойдуються.

ЗАНЯТТЯ № 9

Тема. Що таке доброта

Мета: розширювати знання дітей про моральні людські якості; формувати морально-етичні уявлення та адекватні форми поведінки; тренувати психомоторні функції; спонукати до рухової розкृतості; розвивати фантазію, неординарне мислення.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

1. Привітання

? Запитання:

- Діти, що таке доброта?
- Де вона знаходиться?
- Сьогодні, вітаючись, ми поділимося одне з одним краплиною своєї доброти.

(Діти складають долоні, дмухають в них і передають одне одному «доброту».)

- А як ви гадаєте, на що схожа доброта?
- Якого доброта кольору?
- Тепла вона чи холодна?
- Що означає бути добрим?
- Що треба робити, щоб добра ставало на Землі більше?

Через бурхливий струмочок
Хтось місток збудував,
Не міст навіть — місточок.
Подяки він не чекав.
Кому подякувати чемно?
Його тепер і не знайти.
Та кожному зараз приємно

По місточку пройти.
Люди, послухайте, люди!
Чому добрими бути ми лїнимось?
Давайте просто сьогодні
Візьмемо — та й змінимось!

— Діти, як ви вважаєте, як це - бути добрим?

2. Колективне складання «Правил доброти»

Правила доброти

- Нікого не ображати.
- Всім допомагати.
- Бути уважним.
- Чуйним до оточуючих.
- Нікому не заздрити.

3. Вправа «Що б ти зробив?»

Діти відповідають на запитання «Що б ти зробив, якби...»:

- хлопчик загубив м'яч?
- мама втомлена прийшла додому?
- ти знайшов на дворі маленьке голодне кошеня?

4. Вправа «Назви тільки злі (добрі) слова»

5. Вправа «Дзеркало»

Вправа проводиться в парах.

— Подивіться одне на одного зі злим виразом обличчя.

? Запитання:

- Чи подобається вам така людина?
- Чи хочеться вам з нею дружити?

А тепер посміхніться одне одному!

6. Вправа «Порівняй героїв казок»

Колобок — Лисиця («Колобок»),

Зайчик — Лисиця («Зайчикова хатка»),

Буратіно — Карабас-Барабас («Золотий ключик»),

Оленка — Баба-Яга («Гуси-лебеді»).

— Як ви гадаєте, чи завжди злі герої були злими? Уявіть, що повинно було б статися, аби вони подобішали.

7. Рухлива гра «Поводир»

Діти стають попарно, одна дитина — «сліпий» (із зав'язаними очима), друга — «поводир». Ведучий вказує напрям, у якому треба йти. «Сліпий» іде, а «поводир» вказує йому шлях (торкатись одне одного не можна). Виграє та пара, яка пройде дистанцію, не нашттовхуючись на інших.

8. Малювання «Мій добрий вчинок»

Не будь ненависним, не злись!
Чужому горю не радій!
Теплом ти ближнього зігрій
І з ворогами примирись!

9. Прощання «Все на всіх»

Діти стоять у колі, прощаючись, кажуть, що б вони зробили для всіх, якби у них була чарівна паличка.

ЗАНЯТТЯ № 10

Тема. То не козак, що боїться собак

Мета: познайомити дітей із поняттям «інтонація»; вправляти у розпізнаванні та зображенні емоцій; тренувати психомоторні функції; коригувати страхи; допомагати в подоланні замкненості, пасивності; розвивати творчі здібності.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

1. Привітання

— У різних ситуаціях ми говоримо різним голосом, різним тоном: голосно або тихо, високо або низько. Те, як ми розмовляємо, називається інтонацією. Зараз ви спробуєте привітатися з різною інтонацією — сердито, радісно, сумно, перелякано, розлючено, розгублено, впевнено.

2. Гра «Сховай долоні»

Гра відбувається в парах.

Діти в парах сидять обличчям одне до одного. Одна дитина виставляє долоні, а інша намагається своїми долонями вдарити по них.

— Яким краще бути — хоробрим чи боязким?

3. Вправа «Погано — добре»

Діти розповідають, що хорошого чи поганого у хоробрості та боязливості.

В норі, де темно і вдень, і вночі,
І сонцю куди не пробитись,
Маленька сіра мишка живе,
Та темряви не боїться.
Кріт в підземеллі риє ходи,
На сонце не може дивитись,
Живе, не виходячи нікуди,
Та темряви не боїться.

В квартирі, де вітер гуляє весь день,
 Де сонячний промінь іскриться,
 Один п'ятирічний хлопчик живе
 І темряви він боїться.
 Спитай-но у мишки і у крота,
 В морської спитай черепахи:
 — Чому не лякає їх темрява
 Та куди утікають всі страхи?

— Діти, а чому страшно, коли темно? Що треба зробити, щоб було нестрашно?

4. Малювання «Веселі плями»

Дітям дають аркуші, із зображенням чорних плям. Треба домалювати ці чорні плями так, щоб вони стали веселими.

5. Рухлива гра «Тихіше, миші!»

Діти-«миші» пролазять під мотузкою, до якої прив'язані дзвіночки. Пролізти треба так, щоб дзвіночки не дзвеніли.

6. Етюди

- “Попелюшка”. Попелюшка сумує за принцом, дивлячись на один черевичок;
- “Кіт Васька”. Кіт з'їв сметану, господарка сварить його, коту соромно.
- “Один удома”. Хлопчик залишився один удома і йому страшно.

7. Малювання «Чудовисько»

Ця вправа виконується колективно.

На столі — великий аркуш паперу, гуашеві фарби, пензлики, вода. Діти по черзі підходять по двоє і малюють чудовиська.

Далі відбувається ритуальне знищення малюнка.

Ми уже не малюки!
 Страх проженемо навіки!
 Страх прогнали, страх порвали,
 І хоробрішими стали!

8. Прощання «Танок веселих Чудовиськ»

Діти під музику стрибають, кривляючись.

ЗАНЯТТЯ № 11

Тема. Школа посмішок

Мета: розвивати здатність до емпатії; вправляти у розпізнаванні та відображенні емоцій; розвивати тактильні відчуття; вправляти в переда-

ванні характерних емоцій з допомогою пантоміми; спонукати до складання творчих розповідей; допомагати в подоланні замкненості, пасивності; виховувати дружелюбність.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

1. Привітання «Добрі слова»

На лузі зеленім гуляла Корова.
Корова шукала там доброго слова,
Але лиш знаходила квіти й травинки,
Гілки, папірці, ягідки та шкуринки.
Так доброго слова ніде не знайшла,
І сумно додому Корова пішла!

2. Вправа «Хто складе найкраще речення»

Діти змагаються одне з одним, складаючи речення зі словами «корова» та «доброта».

3. Гра «Що трапилось»

Дітям роздають картки, на яких зображені люди в емоційному стані. Діти складають за картокою розповідь за темою: «Що трапилось з цією людиною?»

4. Гра «Школа посмішок»

? Запитання:

- Коли люди посміхаються?
- Які бувають посмішки?
- Чи всі посмішки схожі одна на одну?

— Посміхніться хитро, як мишка (радісно, як Буратіно; стримано, як Попелюшка).

5. Гра «Відгадай, хто це»

Діти стоять у колі, в центрі — ведучий із зав'язаними очима. Всі стоять мовчки, хтось один підходить до ведучого і тисне йому руку. Потім ведучий обертається і починає тиснути руки всім по черзі, поки не вгадає, чия рука торкнулася його на початку гри.

6. Етюди (пантоміма)

Дітям слід зобразити веселу маленьку дівчинку, старенького дідуся, манекенницю, дитину, яка вчиться ходити.

7. Гра «Закінчи історію»

Ведучий починає розповідати коротенькі історії, діти складають продовження кожної з них. Наприклад: «У дівчинки із кошика висипались

іграшки. Хлопчик, який підійшов до неї, сказав...» Діти складають продовження історії, а ведучий допомагає їм, ставлячи навідні запитання.

? Запитання:

- Що сказав хлопчик?
- Що він зробив?
- А що зробив би ти на його місці?

8. Малювання «Загальний настрій»

На столі — аркуш паперу, гуашеві фарби, діти підходять і по черзі малюють свою частину спільного малюнка «Загальний настрій».

9. Гра «Зачарований хлопчик»

«Зачарований хлопчик» сидить на стільці із сердитим обличчям. Його охороняють двоє Гномів. Тим, хто хоче підійти до «Зачарованого хлопчика», Гноми показують картки зі схематичними зображеннями емоцій. Інші гравці повинні відгадати, яку саме емоцію було показано. Завдання гравців — розсмішити «Зачарованого хлопчика», але не можна торкатися до нього та розмовляти з ним.

10. Прощання

Кожен погляд, кожне слово
Мають значення.
Попрошаємося з вами:
— До побачення!

ЗАНЯТТЯ № 12

Тема. Я надів пальто в прихожій, Раз, два, три — я перехожий

Мета: вправляти у розпізнаванні емоцій та пантоміміці; формувати доброзичливе ставлення до людей; розвивати комунікативні здібності та творчі задатки; допомагати впевненюватись у своїх силах; спонукати до рухової розкутості.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

1. Привітання

Діти ходять по залі, кожному, кого зустрічають,— тиснуть руку, промовляючи: «Здрастуй!»

— Уявіть собі, що ви вийшли на вулицю.

? Дайте відповіді на такі запитання:

- Що ви побачили?

- Кого зустріли?
- Який у вас настрій?
- Від чого залежить ваш настрій?
- Хто з вас згадає, кого він зустрів на шляху до дитячого садка? Отже, на вулиці ви зустрічаєте різних людей.

2. Етюди

Покажіть, як ходить:

- солдат,
- балерина,
- задавака,
- старенька,
- людина з хворою ногою,
- людина, яка дуже поспішає,
- маленька дитина.

? Запитання:

- Яку людину вам би було зустріти приємніше?
- Який вираз обличчя повинен бути у приємної людини?

3. Вправа «Приємна зустріч»

Зустрілися Бяка і Бука.
Ніхто не промовив ні звуку,
Не виказав жодного знаку,
Мовчали — і Бука, і Бяка.
І думав Бука із мукою:
«Чому ж він так дивиться букою?»
А Бяка гадав: «Задавака!
Який він все ж таки бяка!»

? Запитання:

- Як ви думаєте, чи відповідає назва цього вірша його назві?
- Якщо не відповідає, то як його треба назвати?
- Яких людей називають буками? Зобразіть їх.
- Яких людей називають бьяками? Зобразіть їх.

4. Вправа «Що подумав Кіт»

Розглядання сюжетної картинки «На вулиці».

Запитання до дітей про те, що думає кожен із персонажів.

— З давніх-давен залишився у нас звичай вітатися. Які слова-вітання ви знаєте? У різних країнах вітаються по-різному.

5. Вправа «Привітайся, як...»

Українці, росіяни, американці, англійці — тиснуть один одному руки; китайці — тиснуть руки самі собі; латиноамериканці — обіймаються;

французи — цілують один одного в щічку; самоанці (Африка) — обнюхують один одного; військові салютують один одному.

6. Етюди «На прогулянці»

Діти імітують рухи:

- дерева ростуть,
- пташки літають,
- жабки стрибають,
- равлики повзають.

7. Малювання «Кого я зустрів на прогулянці»

8. Вправа «Закінчи висловлювання»

Зазеленіє навіть пень,
Коли почує... («Добрий день»).

Не бачив друга триста літ —
Скоріш кажи йому... («Привіт»).

9. Прощання

Кожне слово для людей
Має значення.
На прощання говори... («До побачення»).

ЗАНЯТТЯ № 13

Тема. Дорогою, яка не веде нікуди

Мета: розвивати творчість та неординарне мислення; навчати способам долати замкненість, пасивність, скутість; вчити фантазувати; знижувати емоційне напруження; виховувати доброзичливість та дружні стосунки.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

1. Привітання

Діти стають в коло, піднімають руки, притуляючи свої долоні до долонь сусідів, і повторюють: «Зазеленіє навіть пень, коли почує: “Добрий день!”»

2. Читання казки Джані Родарі «Дорога, яка не веде нікуди»

3. Гра «Три доріжки»

На великому аркуші паперу контуром намальовано три стежки, що розходяться в різних напрямках. На столі лежать геометричні фігури різного кольору. Діти по двох викладають із цих фігур стежки. Ведучий каже,

куди веде кожна зі стежок: перша — до Баби Яги, друга — до Веселого королівства, третя — нікуди...

4. Вправа «Чому?»

Потрібно поставити найцікавіше та незвичайне запитання, яке обов'язково розпочинатиметься словом: «Чому?» Наприклад:

Чому у собаки чотири ноги?
Чому у річки круті береги?
Чому дме так вітер і дощик іде?
Чому це повітря не видно ніде?
Чому наша кішка варення не їсть?
І хто це все знає? І хто розповість?

5. Вправа «Чарівні картинки»

Дорослий демонструє карточки, на яких зображено геометричні фігури у різних варіантах. Діти кажуть, на що схожі ці фігури, та дають їм назви.

6. Малювання «Чого на світі не буває»

Обговорення малюнків.

7. Рухлива гра «Гарячий м'яч»

Діти стоять у колі, в центрі — ведучий. Діти намагаються якнайшвидше передавати по колу одне одному м'яч. Ведучий каже: «Стоп!». Той, у кого після цієї команди в руках опиниться м'яч, виходить з гри.

— Для того щоб зрозуміти одне одного, люди застосовують різні чарівні засоби порозуміння. А які засоби порозуміння знаєте ви? (Слово, міміка, пантоміма.) Якщо діти не можуть відповісти, дорослий підводить їх до відповіді, надаючи їм приклади.

8. Вправа «Що було б, якби...»

Діти відповідають на запитання «Що було б, якби...»:

- Діти раптом стали велетнями, а дорослі залишились такими, як були?
- Всі дерева стали б шоколадними?
- Люди розучились посміхатись?

— Діти, ви бачили феєрверк? Уявіть собі, що ви перетворились на феєрверк. Зараз зазвучить музика, і почнеться феєрверк!

9. Танок «Феєрверк!»

10. Гра «Правда це?»

Взимку снігом замело
І дорогу, і село!
Ти підкажуй — правда це?
Слон підняв свій довгий ніс
І на дуб мерщій поліз.
Ти підкажуй — правда це?

В березні розтанув сніг,
 Це весна скликає всіх!
 Ти підкажуй — правда це?
 Лебідь плаває в ставку,
 Їсть мишей він в холодку.
 Ти підкажуй — правда це?
 Бегемот біди не має,
 У болоті він дримає.
 Ти підкажуй — правда це?
 Мед і вафлі на обід
 Любить їсти Васька-кіт?
 Ти підкажуй — правда це?
 Півень по двору іде,
 Цуценят своїх веде.
 Ти підкажуй — правда це?
 Равлик по траві повзе,
 Він будиночок везе.
 Ти підкажуй — правда це?

11. Прощання

ЗАНЯТТЯ № 14

Тема. Неіснуюча тварина

Мета: продовжувати вчити розпізнавати емоції; розвивати вміння відображувати емоції та почуття мімікою та пантомімою; формувати чутливість до емоційного стану інших; виховувати любов до всього живого.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

1. Привітання «Привітаймося, як...»

На зеленому лужку
 Квітне мак.
 Ми зібрались залюбки
 Привітаємося як...

Ведучий називає тварину (наприклад, корова), діти відповідають: «Му!»

2. Гра «Відгадай тварину»

Одна дитина бере картку із зображенням тварини. Потім намагається показати цю тварину з допомогою пантоміми. Діти відгадують, яку тварину загадано.

3. Гра «Що подумав Кіт»

Розглядається сюжетний малюнок, на якому зображено тварин або проілюстрована казка. Діти відповідають на запитання «Що подумав кожен із зображених персонажів?»

4. Малювання «Неіснуюча тварина»

5. Фізкультхвилинка

Мавпи дві не розмовляли,
Одна одну відшмагали.
Одна одну, ти послухай,
Гризли й смикали за вуха.
Бились, дригали ногами,
І хитали головами.
Швидко лікар тут з'явився
І на мавп він насварився:
— Забіяк я не люблю,
Швидко вам укол зроблю!

6. Гра «Асоціація»

Кожна дитина розповідає про те, якою твариною стала б, якби можна було перетворитись на тварину, і намагається зобразити цю тварину мімікою.

7. Гра «Пташка — рибка — звір»

Ведучий тримає у руках бубон. Діти утворюють коло й по черзі повторюють: «Пташка — риба — звір». Коли ведучий ударить у бубон, той, хто в цей час промовляє слово, повинен назвати пташку, рибу або звіра відповідно до названого слова.

8. Гра «Гусінь — метелик»

Діти бігають по килиму. На слова ведучого «гусінь» діти лягають на килимок та повзають, зображуючи гусеницю; на слова «метелик» — діти «літають», як метелики.

9. Прощання

Кожен погляд, кожне слово
Мають значення.
Попрошаємося з вами:
— До побачення!

ЗАНЯТТЯ № 15

Тема. Послухаємо тишу

Мета: розвивати чутливість до сприймання різних звуків; познайомити з поняттям «жест»; спонукати до рухової розкутості; розвивати неординарне мислення, творчість.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

1. Привітання

Діти стоять у колі. По черзі кожне робить крок уперед і каже щось про себе.

2. Вправа «Послухаємо тишу»

? Запитання:

- Що ви почули?
- Що було б, якби зникли всі звуки?
- Які неприємні звуки ви знаєте?
- Які приємні звуки вам відомі?

3. Етюди «Покажи жестами, як пройти до...»

Діти розігрують етюди за темою «Покажи жестами, як пройти до...»:

- лікарні,
- басейну,
- кінотеатру,
- бібліотеки,
- школи,
- магазину.

— Люди з давніх-давен користувались жестами, щоб краще розуміти одне одного.

4. Вправа «Жести»

Діти жестами повинні зобразити суть фраз: «іди сюди», «іди туди», «стій», «браво», «тихо», «до побачення».

5. Деякі вирази описують жести.

— Що означають вирази:

- «задирати ніс»;
- «надув губи»;
- «рвати на собі волосся»;
- «вище голову»;
- «не вішай носа»?

6. Гра «Потанцюємо!»

Звучать уривки з різних мелодій, діти рухаються відповідно до характеру музики.

7. Вправа «Закінчити речення»

Діти повинні закінчити такі висловлювання:

- Дзижчати може...
- Ревти може...
- Пихкати може...
- Муркотіти може...
- Свистіти може...
- Ухати може...
- Скрипіти може...
- Гудіти може...
- Торохтіти може...

Ти голосніше крикни: «Грім!»

І загуркоче слово, як грім.

Скажи тихіше: «Шість мишенят»,—

Відразу миші зашурхотять.

Тихенько скажеш: «Листопад»,—

Листочки з дерева полетять.

8. Вправа «Відгадай звуки»

На аудіокасеті записані різні звуки, діти слухають запис та розповідають, хто та що може саме так звучати.

— Послухайте уважно вірш і скажіть, про кого в ньому йдеться.

Через ліс — це просто жаж!

Прокрадається Ба-бах!

І, почувши дивний звук,

Між гілок сховавсь Стук-стук,

У дуплі притих Цок-цок,

В гущину забивсь Плиг-скок,

Цвінь-цвірінь на дуб шурхнув,

В нірку Шурхотун пірнув,

Й виглядають, як в кущах,

Прокрадається Ба-бах!

9. Гра «Танок головою»

Звучить музика, діти сидять і за сигналом «танцюють»: очима, бровами, щоками, губами, язиком, вухами.

10. Прощання

ЗАНЯТТЯ № 16

Тема. Спритні та хоробрі

Мета: розвивати чутливість до емоційного стану інших та вміння правильно оцінювати свої почуття; коригувати страхи; тренувати психомоторні функції; вправляти у промовлянні тексту з різною інтонацією; виховувати доброзичливість; створювати ситуацію емоційного комфорту.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

1. Привітання «Чарівна кулька»

Діти передають, кому хочуть, кульку, кажучи при цьому компліменти.

Бачили біду таку!
В темряві лежить в кутку,
Чорне та страшне яке!
Я не знаю, що таке!
Раптом ось воно підскоче,
І схопить мене захоче,
Враз почне мене ловить?
Світло швидше увімкніть!

— Як ви думаєте, діти, що то було?

Увімкнули! Що я бачу..
Ледь від сорому не плачу..
Всіх збудив і сам не рад,—
Мамин там лежить халат..

— Діти, як ви гадаєте, а чи складно бути хоробрим?

2. Гра «Спритні та хоробрі»

Посередині ігрового майданчика кресляться дві паралельні лінії на відстані 1,5 м одна від одної, які зображують килимову доріжку. Це — стежка. Вся територія по обидва боки стежки — «болото». Обирають чотирьох «водяників», які «мешкатимуть» у «болоті». Діти по черзі, використовуючи два аркуші (30 × 30 см), проходять стежкою, стаючи на аркуші та перекладаючи їх. «Водяники» з обох боків стежки намагаються злякати дітей. За лінії стежки заходити не можна.

3. Малювання «Оберни страшне на смішне»

Спочатку дітям дається завдання намалювати щось дуже страшне. Коли малюнок завершено, ведучий пропонує перетворити страшне на смішне, доповнивши малюнок.

4. Вправа «Нам не страшно»

Спочатку діти називають страшні слова, а потім намагаються змінити їх так, щоб вони були нестрашними.

5. Вправа «Стійкий олов'яний солдатик»

Діти стають на одну ногу і намагаються встояти таким чином якомога довше.

6. Гра «Спробуй підкрастись»

Усі діти стають перед накресленою лінією. На відстані 6–10 м проводять ще одну лінію, за якою, спиною до дітей, стає ведучий. За сигналом діти починають тихенько рухатись. Якщо ведучий почує шум або побачить того, хто рухається, він повертає його за першу лінію. Перемагає той, хто швидше за інших перетне другу лінію.

7. Вправа «Знімається кіно»

На столі лежать картки, з одного боку яких зображено казкових героїв казок, а з іншого — слова, що належать цим героям. Картки лежать зображенням униз. Діти по черзі беруть картки. Дорослий пояснює, з якою інтонацією треба вимовити написане на картці, дитина виконує завдання.

8. Прощання

Всі діти «перетворюються» на веселих привидів. Вони кричать, стрибають, танцюють, наприкінці збігаються до купи, піднімають руки вгору і прощаються словами, які самі вигадали («чарівною мовою») наприклад: «картамбарамду!».

ЗАНЯТТЯ № 17

Тема. Ввічливий кролик

Мета: продовжувати знайомити дітей з моральними рисами характеру; розвивати комунікативні здібності; вчити правильно розуміти моральні цінності та норми поведінки в суспільстві; допомагати долати пасивність та замкненість; розвивати творчі здібності, фантазію.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

1. Привітання (компліменти)

— Діти, коли ви зустрічаєте на вулиці знайомого, що ви йому кажете? А як ще можна привітатись? Все це — слова привітання. Люди з давніх-давен вітаються, бо вітання містить побажання здоров'я, доброго дня, успіху тощо, які люди зичать одне одному.

Що це значить — «здраслуй»?

Наймиліше слово!

Це тому, що «здраслуй» —

Значить, будь здоровий!

2. Вправа «Придумай жартівливі привітання від імені казкових персонажів та озвуч їх»

Що ми сьогодні сказали одне одному?
Лише «добридень», більш нічого ж бо ми не сказали...
Так чому ж це краплиною сонця побільшало в світі?
Так чому ж це краплиною щастя побільшало в світі?
Так чому ж на краплину приємніше стало життя?!

3. Вправа «Що ти скажеш, якщо...»

Діти відповідають на запитання «Що ти скажеш, якщо...»:

- зустрінеш друга у дворі;
- прийдеш до дитячого садка;
- побачиш ввечері маму;
- випадково наступиш комусь на ногу;
- зателефонуєш другові.

— Що значить — бути ввічливим?

4. Вправа «Чому бути ввічливим добре, а чому — погано?»

5. Рухлива гра «Чарівні водорості»

Дітей розподіляють на дві команди з однаковою кількістю учасників. Одна команда береться за руки й утворює коло, це — «водорості».

Друга команда — «рибки» — «плавають» поза колом. «Рибки» повинні потрапити в коло — «додому» — за командою «Ніч».

«Водорості» пропустять «рибку», якщо вона попросить про це ввічливо.

6. Читання мексиканської народної казки «Ввічливий кролик»

7. Колективне складання «Правил ввічливості»

Правила ввічливості

- Ввічливий поводить себе так, що всім з ним приємно спілкуватися.
- Ввічливий завжди привітний — він завжди вітається, прощається, дякує, вибачається.
- Ввічливий не вередує, не бурчить, часто посміхається.
- Ввічливий не примушує оточуючих хвилюватися і сам турбується про них.

8. Вправа «Ввічливий та неввічливий»

9. Малювання «Як я був неввічливим»

10. Прощання

Прощаючись, діти намагаються згадати якомога більше слів прощання.

ЗАНЯТТЯ № 18

Тема. Краса

Мета: розвивати неординарне мислення, творчість, фантазію; розширювати знання про почуття; розвивати здібність до емпатії; спонукати до рухової розкутості.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

1. Привітання

Не будь ненависним, не злись!
Чужому горю не радій.
Теплом ти ближнього зігрій
І з ворогом примириись!

? Запитання:

- Діти, як ви гадаєте, що найкрасивіше в світі?
- Що таке краса?

2. Вправа «Назвіть тільки красиві слова»

3. Малювання «Краса»

Хлопчина спитав: «Признайся мені,
Що в світі найкраще. Ти знаєш чи ні?»
Оце так питання? Як думаєш ти,
Як треба на нього відповісти?
І вирішив я запитати про це
У тих, хто живе на Землі і росте.
Дерева та Квіти сказали: «Тепло,
Що нам наше Сонечко миле дало!»
Сова та Кажан підказали: «Це Ніч!»
Павук ось шепоче: «Це бабина піч!»
Метелик: «Це квіти!» Лисиця: «Нора!»
Птахи: «Височінь!» А Косуля: «Гора!»
І згодився я. А ти згоден чи ні,
Що всі вони правду сказали мені?

— А як ви думаєте, діти, чому всі відповідали по-різному? Хто з них сказав правильно?

4. Вправа «Яке слово зайве»

Діти повинні вибрати із наведеного переліку слово, яке не відповідає загальному значенню. Наприклад: *гарний, красивий, прекрасний, розумний, чудовий, чарівний, симпатичний, прегарний*. Зайве слово — «розумний».

5. Вправа «Чарівна кулька»

Діти передають одне одному кульку. Той, у кого опиняється кулька, розповідає про те, що вважає найкрасивішим.

6. Читання казки «Айога» та обговорення її змісту

? Запитання:

- Чому кажуть: «Не все те золото, що блищить»?
- Якою буває краса?

7. Фізкультхвилинка «Роботи»

Діти під музику рухаються, зображуючи роботів.

8. Етюд «Доторкнись»

Ведучий відвертається та заплющує очі. Двоє дітей по черзі торкаються ведучого, намагаючись дотиком передати своє ставлення до нього. Потім ведучий розповідає про почуття, що викликали в нього ці дотики.

9. Читання казки Дональда Біссета «Жабка у дзеркалі»

10. Розповіді дітей «Якою я уявляю ідеально красиву людину»

11. Прощання

Діти по черзі підводяться, промовляють якісь добрі побажання іншим та слова прощання.

ЗАНЯТТЯ № 19

Тема. Моя сім'я

Мета: розширювати знання про сім'ю та родинні стосунки; розвивати емоційну сферу та здатність до емпатії; формувати тепле ставлення до членів сім'ї та здатність осмислювати себе, як повноцінного її члена; виховувати любов до власної родини; розвивати творчість та вміння відтворювати емоції пантомімою.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

1. Привітання

Розквітає навіть пень,
Коли почує: «Добрий день!»

? Запитання:

- Діти, як ви думаєте, що таке сім'я? (Сім «я».)
- Для чого потрібна сім'я?

2. Гра «Добре — погано»

? Запитання:

- Чому добре, а чому погано, коли є сім'я?
- Чому добре, а чому погано жити в сім'ї?
- Де живуть діти, які не мають сім'ї?
- Чи хотілося б вам жити самим?
- Якщо хотілося, то чому?

3. Малювання «Засели будинок»

Дітям роздають аркуші, на кожному з яких зображено прямокутник, розділений на 4 частини, зверху — дах. Це — «будинок». Завдання — намалювати свою сім'ю, розселивши її в будинку.

4. Етюди

Діти розігрують сценки:

- батько повернувся з роботи;
- мама втомилася;
- неслухняні діти,
- мама розсердилася.

5. Фізкультхвилинка

Ми — велика сім'я!
Наймолодший — це я!
Є у нас Грицько та Паша,
Даша є і є Наташа,
Катя, Зіночка та Маша
І Ганнуся також наша!

6. Вправа «Моя сім'я — найкраща»

Діти за бажанням розповідають про те, що у їх сім'ї краще, ніж у інших.

7. Малювання «Моя сім'я»

8. Колективне складання казки про родину

9. Прощання

Взявшись за руки, діти утворюють коло. Вони піднімають руки догори, зімкнувши коло, сходяться в центрі і голосно хором прощаються.

ЗАНЯТТЯ № 20

Тема. Мій друг

Мета: формувати вміння правильно висловлювати свої почуття до себе та інших; вправляти у розпізнаванні емоцій; розвивати чутливість до емоційного стану інших та вміння спілкуватись; розвивати комунікативні здібності; виховувати дружелюбність, бажання дружити.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

1. Привітання «Чарівна кулька»

Дитина тримає кульку, передає її тому, кому хоче, промовляючи при цьому щось гарне про того, кому передає кульку.

— Діти, у кого з вас є справжній друг? Який він?

2. Вправа «Добре — погано»

Діти висловлюються з приводу того, чому добре мати друга, а чому — погано?

3. Читання казки Сунь Юцзуня «Як Світлячок друга шукав»

? Запитання:

- Як ви гадаєте, чому Світлячок не знайшов друга?
- А чи хотіли б ви дружити зі Світлячком?
- Чому ви хотіли б дружити зі Світлячком?

4. Вправа «Закінчи фразу»

Діти продовжують такі речення:

- Коли у мене є цукерки, то я...
- Коли до мене приходить друг, то я...
- Коли мій друг хворіє, то я...
- Коли мені потрібна допомога, то я...

5. Вправа «Дзеркало»

Діти розподіляються на пари, дивляться одне на одного: спершу — як вороги, потім — як друзі.

6. Гра «Море хвилюється»

Діти рухаються під музику. Коли музика припиняється, діти також зупиняються на місці, зображуючи на обличчі якусь емоцію. Ведучий намагається відгадати зображувану емоцію.

Як ти мені до вподоби!

Чому?

Ясно і широко твої посміхаються очі!

? Запитання:

- Якщо у вас поганий настрій, до кого в сім'ї ви підете, щоб заспокоїтись?
- Що означає «любити батьків»?

2. Читання ненецької народної казки «Зозуля»**? Запитання:**

- Чому мама обернулася на Зозулю?
- Як почуваються її діти?
- Якби ви раптово стали дорослими, чи захотіли б ви мати власну родину?
- А дітей?
- Як ви будете виховувати своїх дітей?

Коли дорослим стану, я все дозволю сину:
 Залазить у сметану, стрибать мені на спину,
 Сидіти у машині, обмалювати стіни,
 Жука тримать в кишені, не митися віднині,
 Стрибати по калю жаж, стільцю зламати ніжки,
 Співать, кричати дуже, пищать, купати кішку.
 Скрутити всі пружини, і воду пити з крану.
 Я все дозволю сину, коли дорослим стану!

? Запитання:

- Діти, а що б ви робили, коли б вам дозволили все?
- А як ви гадаєте, чи все можна дозволяти дітям? А чого не можна? Чому?
- А чи можна карати дітей? За що?
- А чи будете ви карати своїх дітей? Як?
- За що ви будете їх сварити?
- За що ви будете їх хвалити?

3. Етюди

«Я — тато.
 Я — мама.
 Я — донька.
 Я — син!»

4. Малювання «Моя майбутня родина»

Так образилася мама,
 Що сама пішла в кіно...
 Я стою, ковтаю сльози,
 Мовчки дивлячись в вікно.
 Бо пробачення відразу
 В неї я не попросив,

А тепер сказав би: «Вибач!
Я образить не хотів!»
Вітер зашумів осінній,
Пісні заспівав сумні...
Я не плачу, я не плачу,
Сльози капають самі...

? Запитання:

- Хто винен в тому, що хлопчик плаче? Чому?
- Що треба було зробити, щоб він не плакав?
- Коли треба вибачатись?

5. Етюд «Попроси вибачення»

6. Колективне складання «Правил етичної поведінки для членів родини»

Правила етичної поведінки для членів родини

Гарний син: ...

Гарний батько: ...

7. Прощання

Кожне слово, кожен погляд
Мають значення.
Попрощаємося з вами:
— До побачення!

ЗАНЯТТЯ № 22

Тема. Сію дитині в серденько ласку

Мета: продовжувати знайомити дітей з моральними рисами характеру людини; формувати морально-етичні уявлення; прививати нові форми поведінки; розвивати емоційну сферу та здатність до емпатії; розвивати творчість та фантазію.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

1. Привітання

Діти стоять у колі, одна дитина підходить до кого хоче, притуляє свої долоні до долоней того, кого вибрала, і каже йому комплімент. Всі діти по черзі роблять те саме.

? Запитання:

- Діти, що таке «доброта»?
- Як ви гадаєте, краще бути добрим чи злим?

2. Вправа «Назвіть добрих та злих героїв казок»

— Сьогодні я розповім вам казку про чарівну Лагідну країну.

В цій країні жили дуже веселі, працелюбні та добрі люди. У кожного з них був лагідний пух і кожного дня вони ділились цим пухом одне з одним. І від цього вони були щасливими, здоровими і прекрасними. Не було місця в їхніх душах ані жадібності, ані злості, ані заздрощам, ані ненависті.

Але одного дня з'явилась в Лагідній країні Колючка. Вона ходила від хатинки до хатинки і кожному шепотіла на вушко про те, що якщо завжди роздавати лагідний пух, то його день від дня ставатиме все менше і менше, тому врешті цього пуху не вистачить їм самим. І у серцях мешканців Лагідної країни оселилась жадібність. Вона наповнила їх душі злістю, ненавистю та заздрістю.

Люди вже не виходили зі своїх хатинок і не ділились чарівним лагідним пухом одне з одним. Але від цього лагідний пух чомусь почав танути, його ставало все менше і менше, люди почали хворіти, лаялись одне з одним і навіть битися.

І тільки один хлопчик, якого звали Промінчик, не послухав Колючку. Він усіляко намагався умовити жителів бути добрими та щедрими, але ніхто його не слухав!

Тоді Промінчик пішов у далеку країну Веснянку, щоб знайти там чарівну принцесу Лагідку.

— А що було далі, ми з вами зараз придумаємо разом.

Діти складають продовження казки «Як Лагідка врятувала жителів Лагідної країни».

3. Малювання «Лагідка та Колючка»

4. Вправа «Вижени із себе злість»

Діти сідають, розслабившись, заплющують очі та намагаються вигнати із себе злість.

Сію дитині в серденько ласку,
Сійся-родися ніжне «будь ласка»,
Вдячне «спасибі»,
«Вибач» тремтливе,
Слово у серце, як зернятко в ниву.
«Доброго ранку!», «Світлої днини!» —
Щедро даруй ти людям, дитино!

5. Прощання «Поділимося добротою»

Діти дмухають у складені долоні та передають уявлювану доброту одне одному.

ЗАНЯТТЯ № 23

Тема. Найважливіше в дружбі — якого зросту ти

Мета: розвивати комунікативні здібності; продовжувати знайомити дітей з моральними рисами характеру людини; розвивати здатність до

емпатії; підтримувати бажання спілкуватись, дружити; допомагати долати замкненість, скутість.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

1. Привітання «Ти і я, я і ти, всі ми друзі назавжди...»

2. Етюди

У парах розігруються такі етюди:

- Руки знайомляться.
- Руки сваряться.
- Руки миряться.

3. Вправа «Асоціації»

Кожен з дітей каже, на що схожий його друг та чому.

4. Обігрування вірша

- Хто кого образив перший?
- Він мене!
- Ні, він мене!
- Хто кого ударив перший?
- Він мене!
- Ні, він мене!
- Чи були ви ворогами?
- Я не був!
- І я не був!
- Що ж це скоїлося з вами?
- Я забув.
- І я забув.

? Запитання:

- Діти, за що можна образитись на друга?
- А яка вона — образа?

5. Конструювання із паперу «Моя образа»

6. Вправа «Опиши»

Діти стають спинами одне до одного у парах та по черзі описують зовнішність одне одного.

7. Етюди

У парах розігруються такі етюди:

- Ти прийшов на свято, хочеш познайомитись.
- Ти побився з другом, хочеш з ним помиритись.
На світі мати друга
Не думайте, що просто,

Потрібно підтягтися,
Якщо він вищий ростом.
Коли ж ти маєш друга
На зріст зовсім малого,
То треба нахилитись,
Щоб ближче будь до нього.

Ти не хвалися другом
Страшної висоти —
Найважливіше в дружбі,
Якого зросту ти!

? Запитання:

- Що означають останні слова вірша?
- Якщо ваш друг живе далеко, як ти будеш з ним спілкуватись?

Я другу лиш слово в листі написав,
Хоч вже цілу вічність його не стрічав.
Та бути самотнім чомусь не звикаю,
Тому й написав я це слово — «чекаю»!

8. Малювання «Лист до друга»

Так, давні друзі є!
Їх має кожен з нас.
На них звикає ми
У всьому покладатись.
Та хай життя дає
Й нових в щасливий час,
Бо з добрими людьми
Приємно спілкуватись!

9. Гра «Плутанка»

Діти із заплученими очима мовчки ходять по залі, беруть одне одного за руки, потім розплучують очі й намагаються розплутатись, не розриваючи рук.

10. Прощання

ЗАНЯТТЯ № 24

Тема. Компліменти

Мета: познайомити з поняттям «комплімент»; продовжувати знайомити дітей із різними видами характерів людини; формувати морально-етичні уявлення; розвивати емоційну сферу та чутливість до емоційного стану інших; спонукати до рухливої розкутості; розвивати творчі здібності, фантазію.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

1. Привітання

Діти стають у коло, беруться за руки і по черзі, швидко повертаючи голову праворуч, кажуть слова привітання.

2. Розглядання малюнка із зображенням Зайця та Зайчихи.

Заєць зустрічі чекав,
Лагідні слова шукав,
І шепоче без упину:
Ти прекрасна, як... (*морквина*).

— З чим порівняв Заєць Зайчиху?

— Діти, хто з вас знає, що таке комплімент?

3. Вправа «Компліменти»

Діти по черзі підходять до столу, беруть картки із зображеннями казкових героїв та намагаються сказати кожному із зображених персонажів комплімент.

? Запитання:

— Як треба говорити комплімент?

— Що означає, на вашу думку, вислів: «На язиці — медок, а в душі — холодок?»

— Що таке лестощі?

— Чим вони відрізняються від компліментів?

4. Обігривання байки І. Крилова «Лисиця та ворона»

Ведучий читає байку, а діти зображують її героїв.

5. Малювання «Портрет людини, яку я люблю»**6. Вправа «Підбір епітетів»**

Ведучий називає іменник, а діти підбирають до цього іменника прикметники.

7. Вправа «Хто похвалить мене найкраще, той отримає смачну цукерку»**8. Читання таджицької народної казки «Тигр та Лисиця»**

Обговорення змісту казки.

— Корову хвалить Вовк: «Мадам!
Ваш хвостик дуже личить вам!»
Якщо Вовк похвалив Корову,
Не треба вірити його слову!

9. Прощання «Компліменти»

Прощаючись, діти кажуть одне одному компліменти.

ЗАНЯТТЯ № 25

Тема. 3 розумним говорити — що медку попиту

Мета: продовжувати знайомити дітей з моральними рисами людини та вадами характеру; розвивати неординарне мислення; вчити правильно оцінювати себе та інших; вправляти у передаванні емоцій з допомогою міміки та пантоміміки.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

1. Привітання

Що це значить — «здраслуй»?
 Наймиліше слово!
 Це тому, що «здраслуй» —
 Значить, будь здоровий!

2. Читання оповідання В. Осєєвої «Хто найдурніший»

? Запитання:

- А ви як гадаєте?
- Ви пам'ятаєте «Казку про дурне Мишеня»? Чому Мишеня називали дурним? А чому воно так поводитись?

3. Вправа «Добре — погано»

— Чому погано бути дурним?
 — А чому — добре?

4. Що означають приказки

Дітям слід відповісти, що означають такі приказки:

- «Поки розумний думає, дурний уже робить»;
- «В розумній бесіді бути — розуму здобути, а в дурній — свій згубити»;
- «З розумним говорити — що медку попиту».

5. Етюд «Незнайко»

Діти ставлять запитання Незнайкові, а він розводить руками й каже: «Не знаю!»

— Чи подобається вам Незнайко?
 — Чи хотіли б ви бути на нього схожим?

6. Обігравання байки І. Крилова «Мавпа та окуляри»

— Чи розумна була Мавпа? Чому?

7. Фізкультхвилинка

Осінній дощик мие
 Вже яблука в саду.

Сказав поважно хлопчик:
«У школу я іду!»
За першу парту сяду
І вчитимусь читати.
Мене похвалить мама,
Як принесу «дванадцять»!

? Запитання:

- Як ви розумієте слова «бути розумним»?
- Що треба робити, щоб стати розумним?
- Чому говорять: «Хто багато читає, той багато знає»?
- Чому книгу називають джерелом мудрості?

8. Читання африканської казки про мудрість «Павук Анасі»

? Запитання:

— Дуже давно люди не вміли писати, не знали літер. Як ви гадаєте, яким чином у ті часи люди передавали новини?

(З допомогою дзвонів, диму від багаття, вузликів на вервечці, звуків великого барабана там-там.)

— Потім люди вигадали знаки — символи, деякі з яких залишились і у наш час.

9. Малювання «Склади символи»

Діти малюють символи до слів «дружба», «щастя», «сад», «море».

10. Прощання

Діти стають в коло, по черзі проходять по колу, прощаються із всіма за руку.

ЗАНЯТТЯ № 26

Тема. Незваний гість гірший, ніж татарин

Мета: продовжувати знайомити дітей з морально-етичними уявленнями та формувати нові форми поведінки; розвивати комунікативні здібності; спонукати до рухової розкутості; розвивати емоційну сферу та здатність до емпатії; вчити позитивно ставитись до інших; розвивати творче мислення.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

1. Привітання

Діти ходять по залі, нахилиючи голову, вітаючись з усіма, кого зустрічають.

? Запитання:

- Чи любите ви ходити в гості?
- А чи любите ви, коли гості приходять до вас?
- Як ви готуетесь до приходу гостей?

2. Етюд «Торт»

Ведучий розповідає, а діти рухами зображують, про що йдеться.

— Господиня кладе у велику миску борошно, молоко, родзинки, яйця, горіхи, наливає молоко, місить «гісто», розкочує його, викладає на деко та випікає в «печі».

? Запитання:

- Діти, чому кажуть: «Незваний гість гірший, ніж татарин»?
- Як ви розумієте цю приказку?
- Що треба робити, якщо в гості хочете піти ви самі?

3. Картина «Гості»

? Запитання:

- Що зображено на картині?
- Як повинна поводитись дівчинка-господиня?
- Як слід поводитися дітям-гостям?
- З яким виразом обличчя зустрічають гостей?
- Чому кажуть: «Радий чи не радий, а кажи: “Ласкаво просимо!”»?

4. Етюд «День народження»

«Господиня» зустрічає «гостей», діти дарують «дарунки» — показують жестами, що кожен приніс, решта відгадують.

5. Гра «Закінчи речення!»

Гостей покликав дорогих
 Та випік кремовий...
 Я стіл накрив. Як гарно тут!
 Та тільки гості щось не...
 Чекав. Ледь вистачило сил.
 Тоді шматочок...
 А тут і гості підійшли,
 Та навіть крихти не...

6. Малювання «Про який дарунок я мрію»

7. Етюд «День народження»

Діти розігрують сценку за віршем.

Жде гостей сьогодні Кішка
 І переживає трішки:

Визирає все за ріг.
 Ось і гості на поріг —
 Йдуть неспішно по доріжці
 Та несуть дарунки Кішці:
 Равлик повзе — намісто везе,
 Веселий баранчик приніс барабанчик,
 Ведмедик, мов пан, несе меду жбан,
 Півник приніс Кішці нарцис,
 А сусідка Кішка подарувала мишку.
 Всім дарункам рада Кішка,
 Та якомусь більше трішки.
 Догадайся-но скоріш, чий дарунок їй миліш?!

? Запитання:

- Діти, як треба поводитися в гостях?

8. Колективне складання «Правил поведінки в гостях»

Якщо на День народження
 Тебе запросить друг,
 Дарунок вдома залишай —
 Згодиться самому!
 Сідай туди, де поруч — торт,
 Їж і не розмовляй,
 Бо за розмовами якраз
 Цукерок менш з'їси.
 Шматочки менші вибирай,
 І в рот клади хутчіш!
 Варення ложкою бери —
 Так більше зачерпнеш!
 Якщо горіхів вам дадуть,
 В кишеню швидше сип!
 Та меду не клади туди,
 Бо важко витягати.

ЗАНЯТТЯ № 27

Тема. 3 ким не хочеться дружити

Мета: продовжувати знайомити дітей з моральними рисами людини та видами характеру; підвищувати самооцінку; прищеплювати нові форми поведінки; розвивати здатність до емпатії; розвивати бажання спілкуватись; формувати доброзичливе ставлення до людей; розвивати фантазію.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

1. Привітання «Чарівна кулька»

? Запитання:

- Що таке характер?
- Друга з яким характером ти вибрав би собі?
- А з якою людиною не хочеться товаришувати?

Іванко бігає, дуріє,
А як скажеш «Поможи!» —
За хвилинку захворіє,
Зігнеться — і вже лежить:
— Захворів я, помираю!
Бачиш — кроку не ступну.
Я полежу, подрімаю,
А одужаю — гукну!

? Запитання:

- Як ви гадаєте, Іванко гарний друг?
- Чому ви так вважаєте?
- Чи хотіли б ви дружити з таким?
- Як можна назвати Іванка?
- Що ви порадили б Іванкові, щоб він змінився і всі захотіли б з ним дружити?

2. Етюди за такими темами:

- Двоє хлопчиків сваряться — помири їх.
- Твій друг кидає камінці у вікно — зупини його.
- Ти і твій друг хочете гратися однією машинкою — домовся з другом.

3. Малювання «Розфарбуй метелика»

Діти малюють парами: одна дитина фарбує одну половинку метелика, друга дитина — іншу половину.

— Діти, а з ким ще не хочеться дружити?

Торкнешся ненароком,
Відразу: «Караул!
Ольго Миколаївно!
Він мене штовхнув!»
— Лишенько, вкололася! —
І чути Сонин голос,
— Де гіллячка ця взялась,
Я поскаржуся на всіх!
Змовилися хлопчики:
— Почала співать!

Сонеччині скарги ми
Будем рахувать!
Злякалася маленька
Та сидить тихенько.

? Запитання:

- Як можна назвати Сонечку?
- Яке в неї обличчя, коли вона скаржиться?
- Що б ви порадили Сонечці для того, щоб вона змінилась?

4. Етюд «Спина до спини»

Діти сідають попарно спина до спини та намагаються так спілкуватись. Потім обговорюється ця ситуація.

? Запитання:

- Чи зручно було розмовляти? Чому?
- Що хотілось зробити?
- Що ви відчували?
- А ще з ким не хочеться дружити?

Просить вдень і уві сні
Попрохайко: «Дай мені!
Дай шматочок пиріжка,
Дай ковточок молочка!
Півбанана, півредиски,
Півцукерки, півсосиски,
Півкартинки, півлінійки,
Півмашинки, півкопійки!

5. Етюд «Інтонація»

Діти повинні з різною інтонацією — пискляво, сльозливо, жалібно, вимогливо — попросити: «Дай шматочок пиріжка! Дай ковточок молочка!»

? Запитання:

- Чи подобається вам Попрохайко? Чому?
- Як допомогти йому змінитися?

6. Прощання

Давайте змінимося, діти,
І будемо усі дружити.

ЗАНЯТТЯ № 28

Тема. Сіра Зірочка

Мета: продовжувати формувати у дітей морально-етичні уявлення та адекватні форми поведінки; розвивати неординарне мислення, фантазію; виховувати чутливість до емоційного стану інших; тренувати психомоторні функції; виховувати доброзичливе ставлення до інших.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

1. Привітання «Поділимося добротою»

? Запитання:

- Діти, якою буває краса? Чому кажуть: «Не все то золото, що блищить?»
- Якою, на вашу думку, повинна бути найпрекрасніша людина?

2. Малювання «Найпрекрасніша людина»

За результатами малювання відбувається обговорення малюнків.

— У Давній Греції, де народ був дуже міцним, красивим, дужим, здоровим, у школах в учнів виховували дві головні якості: калос — фізичну красу та агатос — духовну красу.

3. Вправа «Вихователі»

Діти розподіляються на 2 команди. Одна команда вирішує, як треба виховувати фізичну красу, а друга — духовну.

— Людину можна вважати прекрасною, якщо вона не тільки струнка та красива, але й до того ж добра, щедра, ввічлива, надійна, доброзичлива.

4. Читання казки Б. Заходера «Сіра Зірочка»

Після того, як казку прочитано, відбувається її обговорення.

5. Вправа «Світлі думки»

Діти, розслабившись, сідають і намагаються із заплющеними очима думати про щось дуже добре та світле. При цьому звучить спокійна музика.

- Ти добрий? — питає мене Вова.
- Добрий! — відповідаю.
- А я — краще! — каже він.
- Це ж чому? — А тим!
- Пиріжком тебе сьогодні пригостив.
- Подумаєш, — кажу,
- Зате я тебе вчора — бубликом.
- А я тебе позавчора — пряником!
- А я... — кажу я...

Обговорення вірша:

- Хто з хлопчиків добрий? Чому?
- А хто — хвалькуватий?
- Діти, подумайте і скажіть, яке буває серце? (Добре, вірне, золоте, гаряче, ніжне...)

6. Прощання

Діти ходять по залі, прощаючись з тим, кого зустрічають, за руку.

ЗАНЯТТЯ № 29

Тема. Вереда

Мета: продовжувати знайомити дітей з вадами характеру; розвивати здібність до емпатії; навчати розуміння особливостей кожної людини та прийняття її; формувати морально-етичні уявлення; коригувати емоційну сферу; спонукати до рухової активності.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

1. Привітання

Загальний потиск рук.

2. Вправа «Вередуля»

Розігрується сценка: «дитина» вимагає від «батьків», щоб їй купили іграшку. «Батьки» намагаються її заспокоїти, а вона тупотить і кричить: «Хочу — і все!»

? Запитання:

- Що хочеться зробити, коли спостерігаєш за малюком?
- Чи приємно дивитись на дитину, яка вередує?
- Який вираз обличчя у вереди?
- Як вереду заспокоїти?
- Чому діти вередують?
- Коли хочеться повередувати?
- Що треба зробити, щоб вередуні не були такими, а поводитись добре?

3. Читання вірша «Вереда»

Після читання вірша відбувається його обговорення.

4. Малювання «Як я був вередую»

Після завершення тематичного малювання відбувається обговорення виконаних дітьми малюнків.

5. Етюд «Чемні діти та вередулі»

Діти всі разом спершу зображують вередуль, а потім — чемних дітей.

6. Вправа «Встаньте всі ті, хто...»**7. Вправа «Риси характеру»**

На столах перед дітьми — кольорові кружечки: жовтий, червоний, оранжевий, синій, зелений, коричневий, чорний, сірий. Ведучий називає риси характеру, діти показують кружечок того кольору, який, на їхню думку, відповідає названій рисі.

— Я прочитаю віршик, а ви скажіть, який у хлопчика був настрій і якого він кольору.

Встало сонце кисле,
Бачить: небо скисло,
В кислім небі кисла
Хмаронька повисла.

Поспішають всюди
Кислі перехожі,
І купують кисле,
Як лимон, морозиво.

Навіть цукор кислий,
Кислі навіть вафлі —
Це тому, що кислим
Був сьогодні настрій...

— Як можна змінити настрій?

Зробити хотів би такі я машинки,
Щоб з них вилітали веселі смішинки.
Щоб швидко смішинки по небу летіли,
І хто їм зустрінеться — всіх розсмішили.
Нехай розсмішать вередулю-сестричку,
Й козу, що сердито щипає травичку!

8. Вправа «Назвіть тільки смішні слова»**9. Прощання «Клоуни»**

Діти стрибають, кривляються, прощаючись одне з одним.

ЗАНЯТТЯ № 30**Тема. В гостях у Дракончика**

Мета: розширювати знання про емоції та почуття; розвивати чутливість до емоційного стану інших та вміння розуміти та висловлювати свої емоції;

розвивати фантазію, неординарне мислення; виховувати комунікативні здібності; допомагати долати замкненість, пасивність.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

1. Привітання

Діти вітаються, порівнюючи одне одного з казковими героями.

2. Вправа «Рожеві окуляри»

Діти уявляють, що вони у рожевих окулярах, в яких все здається прекрасним. Вони описують, яким все стало, коли вони одягли ці окуляри.

3. Вправа «Настрій Дракончика»

Діти розглядають малюнок, де зображено Дракончика із шістьма головами. У кожній голові — різний настрій, голови пронумеровано. Перед кожною дитиною — картка із 6 кружечками, також пронумерованими. Дитина розфарбовує кожен кружечок відповідно до настрою голови під таким самим номером.

4. Вправа «Ким або чим ти був раніше»

Діти фантазують на тему, чим або ким вони були колись.

5. Гра «Летіли дракончики»

Діти стоять у колі, виставивши перед собою долоні. Ведучий іде повз дітей, легенько по черзі б'є їх по долонях:

Летіли дракончики,
Їли пончики,
Скільки пончиків,
Стільки й дракончиків.

На останнє слово той, кого торкнулись останнім, каже довільне число, після цього ве дучий продовжує торкатись долоньок дітей, рахуючи до заданого числа.

Той, на кого випадає задане число, повинен сховати за спину руки, які ведучий намагатиметься схопити.

6. Вправа «Асоціація»

Ведучий називає слова, які дітям не дуже добре відомі. Діти по черзі пояснюють, як вони розуміють значення слова, яке їм випало пояснювати. Потім ведучий розповідає, що це слово означає насправді.

7. Колективне малювання «Портрет Дракончика»

8. Рухлива гра «Танок веселих Дракончиків»

Діти рухаються в ритмі музики, зображуючи дракончиків.

Ми Дракончики веселі,
 Ми стрибаєм по оселі,
 Ми тупочимо, кружляємо —
 Танцювати починаємо!

9. Вправа «Телефон»

Діти розмовляють, не дивлячись одне на одного, намагаючись інтонацією передати свій настрій.

? Запитання:

- Що може радувати Бабу Ягу?
- Як злиться Бармалей?
- Чому Лисиця та Кіт так легко обманули Буратіно?
- Що відчувала Попелюшка, залишившись удома сама, коли всі пішли на бал?

10. Прощання

Кожне слово, кожен погляд
 Мають значення.
 Попрошаємося з вами:
 — До побачення!

ЗАНЯТТЯ № 31

Тема. Будинок із дзвіночком

Мета: розвивати здатність до емпатії, розуміння емоційного стану інших людей, вміння спілкуватись; прищеплювати нові форми поведінки; продовжувати знайомити з різними рисами характеру; коригувати емоційну сферу; спонукати до рухової розкутості.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

1. Привітання

Діти сидять парами, виконують команди ведучого: «Ваші руки знайомляться, сваряться, миряться, жаліють одна одну».

2. Вправа «Склади розповідь»

Кожна дитина отримує сюжетний малюнок. Діти складають розповідь про героя свого малюнка, особливу увагу приділяючи його почуттям та емоціям.

3. Вправа «Скажи навпаки»

Діти по черзі називають якусь рису характеру, а потім усі разом пригадують рису, протилежну названій.

4. Обговорення, а потім обігрування тексту вірша «Будинок із дзвіночком»

Стоїть невеличкий гарносінький дім,
 Дзвіночок висить над дверима.
 Старенька бабуся живе в домі тім
 Із лагідними очима.
 Тихесенько ти до дверей підійди —
 Нехай задзвенить дзвіночок.
 І вийде старенька, і скаже:
 «Зайди. Проходь та сідай, синочок».
 І дасть тобі чаю вона з пирогом,
 І розповість тобі казку.
 Тебе проведе на поріг і потому
 Скаже: «Приходь ще, будь ласка...»
 А якщо підійдеш — і кулаком
 Почнеш гуркотіть дверима.
 То вийде з будиночка Баба Яга
 Із злими-презлими очима.
 Почне кричати тут Баба Яга,
 З обличчям страшним, мов маска...
 І ти не скуштуєш тут пирога,
 І не почувеш тут казки...

5. Малювання «Як я борюся зі своєю злістю»

? Запитання:

- Коли ти буваєш злим? Чому?
- Як треба боротися зі злістю?
- Чому погано, коли злишся?

Сидить Чаклунка, дується:
 Цілий день сама.
 Чаклунці не чаклується,
 Настрою нема.
 Начаклувала Літо,
 Та вийшла знов Зима!
 Сидить Чаклунка, дується —
 Настрою нема.
 Мабуть, тому, що дується,
 Тому і не чаклується.

6. Вправа «Баба Яга»

Діти ховаються за стільчиками, виглядають, а «Баба Яга» лякає тих, хто виглядає.

7. Колективне складання казки «Як Баба Яга стала доброю»

8. Прощання

Не будь ненависним, не злись!
 Чужому горю не радій!
 Теплом ти ближнього зігрій!
 Із ворогом примириись!

ЗАНЯТТЯ № 32

Тема. Ми присягаємося лицарями стати!

Мета: розширювати знання про моральні риси людини та вади її характеру; формувати морально-етичні уявлення; розвивати володіння емоціями та вміння позитивно ставитись до інших; розвивати чутливість до почуттів оточуючих; спонукати до рухової активності.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

1. Привітання

Діти із заплученими очима ходять по залі і вітаються з тими, кого зустрічають, тиснучи одне одному руки.

? Запитання:

- Діти, хто з вас знає, хто такий лицар?
- Що треба робити, щоб тебе вважали лицарем?

2. Читання оповідання В. Железнякова «Лицар»

? Запитання:

- Чому хлопчик поведився так, як описано у цьому оповіданні?
- Чи подобається вам цей хлопчик?
- Чому його називали лицарем?
- Чи доводилось тобі коли-небудь з ким-небудь сперечатись? Через що? Як це відбувалось?
- Що таке спір?

(Спір — це коли кожен намагається довести, що він правий, а всі інші — ні.)

Ось овочі спір почали на столі:
 Хто найсмачніший є з них на землі.
 Капуста та морква, картопля й горох,
 Буряк та петрушка... О-о-ох!

3. Вправа «Овочі сперечаються»

Діти отримують ролі капусти, моркви, картоплі, гороху, буряка та петрушки і намагаються довести, що саме один з овочів, який вони грають,— найсмачніший.

? Запитання:

- Що може сказати на свою користь кожен із овочів?
- Діти, як треба правильно сперечатись?

4. Колективне складання «Правил чемного спору»

Правила чемного спору

- Не кричати, перекрикуючи одне одного!
- Вислухати спокійно думку кожного!
- Не критикувати одне одного, переходячи на особистості!
- Безпосередньо обговорювати тільки тему суперечки!

5. Вправа «Чемна суперечка»

Дві дитини сперечаються на задану тему, намагаючись поводитись чемно.

6. Малювання «Я буду лицарем»

7. Прощання

Ми присягаємося лицарями стати,
Боротися зі злом, слабкіших захищати!
Кому потрібно, всім допомагати!
Бути чемними, людей не ображати!

ЗАНЯТТЯ № 33

Тема. 3 жадібними я не дружу!

Мета: розвивати чутливість до емоційного стану інших; продовжувати знайомити з морально-етичними нормами поведінки та вадами характеру; прищеплювати нові форми поведінки; підвищувати віру у власні сили; розвивати фантазію та неординарне мислення; спонукати до рухової розкутості.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

1. Привітання «Поділися добротою»

2. Вправа «Що подумав Кіт»

Розглядання малюнка, близького за сюжетом до теми заняття. Діти розповідають про свої враження та висловлюють думки з приводу побаченого.

3. Вправа «Асоціація»

Ведучий швидко каже слова дітям по черзі, діти відповідають перше, що їм спаде на думку.

Ми підбігли до Степана —
Ніде було сісти!

Він солодощі приніс,
І почав їх їсти.

Мовчки ми спостерігали,
В рот йому дивились,
Слинку голосно ковтали,
Ледве не вдавились.

— Діти, ви б хотіли дружити зі Степаном?

4. Вправа «Добре — погано»

— Чому добре бути жадібним, а чому — погано?

5. Етюд «Жадібний їсть цукерки»

6. Колективне складання «Правил етичної поведінки»

Правила етичної поведінки

- Не слід приносити те, чим ти не можеш поділитись.
- Якщо приніс солодощі, то поділись з іншими.
- Не проси.

7. Вправа «Загублена рукавичка»

Пропонується така ситуація. Дівчинка загубила рукавичку. Надворі холодно. Дівчинка плаче.

? Запитання:

- Що треба зробити?
- Хто б як вчинив? Покажіть.

8. Фізкультхвилинка

Жадібний пес,
Дров приніс.

Води наносив,
Тісто замісив,
Пирогів напик.

У куток утік
І з'їв сам
Гам-гам-гам!

9. Малювання «Все — для всіх»

— Діти, намалюйте, що б ви хотіли подарувати всім-всім.

10. Вправа «Коли мені було соромно»

Діти розповідають про свій вчинок, який їм не подобається і який їм соромно згадувати. Хто соромиться говорити вголос, шепоче на вушко Навушкові.

11. Прощання

Звичайно, краще гарним стати,
Веселим бути, друзів мати,
Нікого більш не ображати,
Ділитись і допомагати.
І щоб казали всі навкруг:
«Він добрий і надійний друг!»

ЗАНЯТТЯ № 34

Тема. Фантазери

Мета: продовжувати знайомити дітей з моральними рисами та вадами характеру; формувати морально-етичні уявлення; прищеплювати нові форми поведінки; коригувати емоційну сферу; розвивати здібність до емпатії; розвивати фантазію, неординарне мислення.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

1. Привітання

Діти ходять по залі із заплющеними очима, тиснуть руку усім, кого зустрінуть.

? Запитання:

- Хто з вас може сказати, що таке фантазія?
- Чим фантазія відрізняється від брехні?

2. Вправа «Правда чи ні»

Вже на річці тане лід,
Це почався льодохід.
Ти відкажуй — правда це?
Снігом поле замело,
Красне літечко прийшло.
Ти відкажуй — правда це?
Кіт весь вечір міцно спав,
Вдень на хмарку він літав.
Ти відкажуй — правда це?
Качка на качат кричить,
Плавати вона їх вчить.
Ти відкажуй — правда це?

Довгий хобот має слон,
 Це у нього мікрофон.
 Ти відказуй — правда це?
 На варення муха сіла,
 За хвилинку банку з'їла.
 Ти відказуй — правда це?
 Цуцик крутиться кругом,
 За своїм біжить хвостом.
 Ти відказуй — правда це?

3. Читання оповідання М. Носова «Фантазери»

Після читання, відбувається обговорення оповідання.

? Запитання:

- Для чого Стасик та Мишко вигадували свої історії?
- А як ви гадаєте, чи легко вигадувати?
- А чому герої оповідання сказали, що Ігор — брехун?
- Який настрій був у Іри?
- Навіщо хлопчики дали їй морозиво?
- А як ви вважаєте, чи добре бути брехливим?
- Хто може вирости з брехуна?
- А хто — з фантазера?

4. Вправа «Добре — погано»

5. Вправа «Брехуни»

6. Малювання «Чого на світі не буває»

7. Вправа «Придумай третій рядок»

— У Японії складають короткі вірші — хайку. Зараз я буду читати вам два рядки цих віршів, а третій ви спробуєте придумати самі, а потім я прочитаю слова, які написав автор.

- Тануть сніги,
 Туманом закутані гори...
 (*Каркають ворони*)
- Як бути мурашкам?
 Літнім дощем розмитий...
 (*Зруйнований їх будинок*)
- Малюк на гойдалці,
 У руці міцно тримає...
 (*Гілочку вишні*)
- Яскравий одяг
 Вдягнув метелик...
 (*Поспішає на свято*)

8. Прощання

Кожен погляд, кожне слово
Мають значення.
Попрощаємося з вами:
— До побачення!

ЗАНЯТТЯ № 35

Тема. Хлопчик Зірка

Мета: продовжувати знайомити дітей з позитивними рисами та вадами характеру людини; формувати морально-етичні уявлення; розвивати здібність до емпатії; розвивати творчість, фантазію; прищеплювати нові форми поведінки; формувати вміння долати замкненість, пасивність.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

1. Привітання

Що це значить — «здраслуй»?
Наймиліше слово!
Це тому, що «здраслуй» —
Значить, будь здоровий!

2. Вправа «Вихваляння»

Діти по черзі зображують Хвалька, який чимось вихваляється.
— Скажіть, діти, а чи добре бути хвальком?

3. Вправа «Погано — добре»

— Ви б хотіли дружити з хвальком?

4. Вправа «Хвалько»

Одна дитина зображує хвалька, решта намагаються розмовляти з ним, а хвалько відповідає зверхньо.

? Запитання:

- Що ви відчували, коли розмовляли з хвальком?
- Чому вам було неприємно?
- Чи можна так поводитись?

5. Розповідь за казкою Оскара Уайльда «Хлопчик Зірка» та обговорення її змісту

6. Колективне складання «Правил спілкування»

— Діти, зараз ми складемо правила, згідно з якими треба поводитись, щоб з вами було приємно спілкуватись та дружити.

7. Рухлива гра «Сіамські близнюки»

Це гра-естафета. Змагаються 2–3 пари дітей. Діти в парі беруть одне одного за талію. Потім пари змагаються (діяти можна тільки вільними руками) в тому, хто швидше розгорне пакунок, зав'яже хустинку тощо.

8. Малювання «Яким я хочу бути другом»

9. Читання та обговорення вірша

Піднімає зранку крик
 Дуже ввічливий Індик.
 Стоячи біля вікна,
 Він кричить: «Егей, шпана!
 Ви заходьте швидше в гості,
 Повчитесь вв-і-ч-ли-во-сті!
 Я і сам,— кричить Індик,—
 Ввічливим вважатись звик.
 Жінка ось моя, наприклад,
 Можна з неї брати приклад,
 Навіть коли спить вона,
 Видно, що ви-хо-ва-на!
 Гей, Осел, вухастий, стіп!
 Швидше йди, сідай за стіл!
 Що ж замовкнув ти, як риба?
 Ти скажи: «Зайду, спасибі!»
 Завітай і ти, Корова!
 Ну і жирна ж ти, здорова!
 Забігай і ти, Свиня!
 Жде тебе моя сім'я.
 А чи є у тебе мило?
 Рило б ти своє умила!»
 Тільки, як Індик не бився,
 Так ніхто і не з'явився!
 Не провідали його,
 Залишили самого.
 Посинів Індик від злості:
 «Не ідуть, нечеми, в гості!
 Та не маємо біди —
 Всі вони балди, балди!»

10. Прощання

ЗАНЯТТЯ № 36

Тема. Я лежу — хворію, сам себе жалію

Мета: розвивати чутливість до емоційного стану інших; формувати морально-етичні уявлення та адекватні форми поведінки; коригувати емоційну сферу; спонукати до рухової активності; продовжувати вчити правильно висловлювати свої почуття та емоції.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

1. Привітання «Поділися добротою»

— Діти, згадайте, коли ви хворіли, як ви почувались?

2. Вправа «Добре — погано»

? Запитання:

- Чому хворіти погано, а чому — добре?
- Що ви відчуваєте, коли лежите цілісінький день у ліжку?

Я лежу, хворію,
Сам себе жалію.
Гей ви, друзі, де ви є?
Граєте у м'яч?
Ви відвідати мене
Не йдете, хоч плач!
Але все ж я жду і жду,
День гіркий мені!
Друзі весело зайдуть —
Відвідають мене!..

? Запитання:

- Якщо ти гарний друг, то як слід вчинити, коли твій друг хворіє?
- Який настрій у того, хто хворіє?
- Як можна покращити його настрій?

3. Вправа «Подарунок хворому»

Діти розповідають, який би вони хотіли отримати подарунок під час хвороби.

4. Рухлива гра «В мене є весела тітка»

Діти утворюють коло, в центрі кола — ведучий. Діти повторюють за ведучим слова. На слова: «Так, так робить тітка», — ведучий показує якісь рухи, які діти повторюють теж.

В мене є весела тітка,
Тітка має гарний смак.
І коли буває сумно,
Моя тітка робить так.

Так, так робить тітка. (Тричі)
Моя тітка робить так!

5. Вправа «Хто був чемний?»

Дітям пропонується розглянути таку ситуацію.

Одна дівчинка обурено скаржиться мамі:

— У дворі хлопець такий нечема — зве мене Танькою!

— А ти як звертаєшся до нього? — питає мама.

— А я його взагалі ніяк не зву, — відповідає чемна дівчинка. — Я його просто гукаю: «Гей, ти!».

Відбувається обговорення запропонованої ситуації.

6. Вправа «Давай познайомимся»

— Уявіть собі, що ви зустріли в парку хлопчика, з яким хочете познайомитись. Як ви це зробите? Покажіть.

7. Малювання «Мої друзі в дитячому садку»

8. Рухлива гра «Троє»

Троє гравців із зав'язаними очима намагаються впіймати один одного та залишитися на волі самим. Решта дітей зберігають тишу. Гравець може спитати: «Де ти?», на що інші гравці повинні відповісти: «Я тут!» Гра триває, поки когось не впіймають.

9. Прощання

Діти ходять по залі та прощаються, тиснучи одне одному руки.

Література

1. Антонова Л. Г. Развитие речи. Уроки риторики. — Ярославль, 1997.
2. Гаврина С. Е., Кутявина Н. Л. Азбука настроений. — Ярославль, 1997.
3. Калинина Р. Р. Тренинг развития личности дошкольника. — СПб., 2001.
4. Клюева Н. В., Касаткина Ю. В. Учим детей общению. — Ярославль, 1996.
5. Лучшие игры для детей от 2 до 7 / Под. ред. Г. Е. Акимовой, Е. В. Федоровой, Е. Н. Яковлевой. — СПб., 2001.
6. Пушкарьова Т. О. Вчимося спілкуватись. — Суми, 1994.
7. Сеницына Е. Умные занятия. — М., 1998.
8. Сеницына Е. Умные сказки. — М., 1997.
9. Сеницына Е. Умные стихи. — М., 1997.
10. Фесюкова Л. Б. Год перед школой. — Х., 2000.
11. Хрестоматия по детской литературе / Под ред. М. К. Боголюбской, А. Л. Табенкиной. — М., 1984.
12. Чистякова М. И. Психогимнастика. — М., 1990.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Аспекти аналітичної діяльності як складова професійного становлення працівника соціально-психологічної служби системи освіти: Методичні рекомендації* / За ред. О. Є. Марінушкіної, Ю. О. Замазій.— Х.: ХОНМІБО, 2006.— 104 с.
2. *Бадьер Г., Ромазан И., Чередникова Т. Я хочу! Психологическое сопровождение естественного развития маленьких детей.*— Кишинев; СПб., 1993.
3. *Берн Э. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры* / Пер. с англ; Под. общ. ред. М. С. Мацковского.— М., 1998.
4. *Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте.*— М., 1968.
5. *Детская практическая психология: Учебник* / Под ред. проф. Т. Д. Марцинковской.— М.: Гардарики, 2001.— 255 с.
6. *Диагностика и коррекция психического развития дошкольников* / Под. ред. Я. Л. Коломинского, Е. А. Панько.— Минск, 1997.
7. *Диагностика умственного развития дошкольников* / Под ред. Л. А. Венгера, В. В. Холмовской.— М., 1978.
8. *Заваденко Н. Н. Как понять ребенка: дети с гиперактивностью и дефицитом внимания.*— 2-е изд.— М.: Издательский дом «Школа-Пресс 1», 2001.— 128 с.
9. *Задачи и функции психолога в дошкольном учреждении: Руководство для практического психолога* / Под ред. Л. А. Венгера.— М., 1993.
10. *Залепа Е. А., Люманова Л. Р. Сборник советов для взрослых «Учим ребенка учиться».* I часть.— С.: МСП «Ната», 2006.— 84 с.
11. *Збірник нормативно-правових документів психологічної служби та ПМПК системи освіти України* / Упоряд. В. Г. Панок, І. І. Цушко, А. Г. Обухівська.— К.: Ніка-Центр, 2005.— 436 с.
12. *Лютова Е., Моница Г. Тренинг эффективного взаимодействия с детьми.*— СПб.-М., 2000.
13. *Лютова Е., Моница Г. Шпаргалка для взрослых.*— СПб.; М., 2002.
14. *Мухина В. С. Психология дошкольника: Учеб. пособие для студентов пед. институтов и учащихся пед. училищ* / Под. ред. Л. А. Венгера.— М.: Просвещение, 1975.— 239 с.
15. *Науково-методичні засади діяльності психологічної служби: Навчально-методичний посібник: В 2 т.* / За ред. В. Г. Панка, І. І. Цушка.— К.: Ніка-Центр, 2005.— 348 с.
16. *Обухова Л. Ф. Возрастная психология.*— М., 1996.
17. *Овчарова Р. В. Технологии практического психолога образования: Учебное пособие для студентов вузов и практических работников.*— М.: ТЦ «Сфера», 2000.— 448 с.
18. *Практичний психолог у дошкільному закладі: Методичні рекомендації* / О. Є. Марінушкіна, Ю. О. Замазій.— Х.: ХОНМІБО, 2004.— 96 с.

Навчальне видання

МАРІНУШКІНА Олена Євгеніївна

ЗАМАЗІЙ Юлія Олександрівна

**ПОРАДНИК ПСИХОЛОГА
ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ**

**Документація, діагностика, консультування батьків,
взаємодія психолога і вихователя,**

Відповідальний за випуск *Ю. М. Афанасенко*

Технічний редактор *О. В. Лебедєва*

Коректор *О. М. Журенко*

Підписано до друку 29.06.2007. Формат 60×90/16. Папір друкарський.

Гарнітура Ньютон. Ум. друк. арк. 15.

Замовлення № 7-07/02-05.

Надруковано у друкарні ПП «Тріада+»

Харків, вул. Киргизька, 19. Тел.: (057) 757-98-16, 757-98-15

ТОВ «Видавнича група «Основа»». Свідоцтво ДК № 1179 від 27.12.2002 р.

61001 м. Харків, вул. Плеханівська, 66.

Тел. (057) 717-99-30.

e-mail: office@osnova.com.ua

Не забудьте передплатити

ДОШКІЛЬНИЙ

НАВЧАЛЬНИЙ

Заклад

передплатний індекс

95929

Порядок оформлення редакційної передплати:

1) сплатити вартість передплати через Ощадбанк на наш рахунок або оформити поштовий переказ (Р/р № 26005800899102 у ХФ КБ «Експобанк», МФО 351964, код ЄДРПОУ 32031438). У додатковій інформації на банківській квитанції вкажіть Ваше прізвище, телефон та індекс, який Ви передплатили;

2) надішліть поштою (адреса: 61001, м. Харків, вул. Плеханівська, 66, ВГ «Основа», «ДНЗ») або факсом (не пізніше 20 листопада) копію квитанції про сплату та повну інформацію про себе (ПІБ, поштова адреса, не забудьте вказати індекс, телефон).

Тільки за умови вчасного одержання Вашого листа з квитанціями ми зможемо вчасно оформити передплату.

Передплату на журнал можна здійснити в будь-якому відділенні зв'язку або через редакцію з додатковою знижкою 10–15% за тел. (057) 731-96-35.

Вартість передплати на 2007 р.

	поштова вартість	редакційна вартість
1 міс.	4,95	—
3 міс.	14,85	13,37
6 міс.	29,70	25,25

адреса: 61001, м. Харків, вул. Плеханівська, 66, ВГ «Основа»,
з позначкою «ДНЗ», тел. (057) 731-96-35, 731-96-33,
e-mail: office@osnova.com.ua, www.osnova.com.ua

читайте в серії

ДНЗ: Психологія виховання

ВИДАВНИЧА
ГРУПА

ОСНОВА

Тємниці адаптації.

3-й рік життя

Код: ДН15, 176 с.

Невгамовні чомучки.

4-5-й роки життя

Код: ДН250, 176 с.

Незабаром до школи.

6-й рік життя

Код: ДН32, 176 с.

У виданнях цієї серії детально розглядаються всі психологічні аспекти роботи з вихованцями дошкільних навчальних закладів. Психологічні особливості дітей певного віку, напрями роботи педагогічного колективу, розробки занять, тренінгів інших ігрових форм роботи, поради й рекомендації щодо індивідуальної роботи з дітьми, а також консультації психолога-фахівця з актуальних ігрових і гострих питань виховання дітей в дошкільному навчальному закладі — це неповний перелік матеріалів, що містяться в книжках серії «Дошкільний навчальний заклад. Психологія виховання»

Мінімальне замовлення — 2 книги.
Надішліть копію передплатної
квитанції на журнал «Дошкільний
навчальний заклад» та отримайте
додаткову знижку 15 %.

Замовлення надсилайте за адресою: 61001,
м. Харків, вул. Плеханівська, 66, ВГ «Основа»,
з позначкою «Замовлення книг» або
повідомляйте за тел. (057) 731-96-35